

Ս. Մ. ԾՈՑԻԿԵԱՆ

ԴԷՊԻ ՓՐԿՈՒԹԻՒՆ

ՏՊԱՐԱՆ «ԱՍՊԱՐԷՉ»Ի

Ֆրէզնօ, Քալիֆորնիա

❀ 1916 ❀

89199

Ս-244

891.99

8-84

«ԴԷՊԻ ՓՐԿՈՒԹԻՒՆ»

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

41767-67

ՆԵՐԿԱՅ հատորիկը, իր 200ի մօտ էջերուն մէջ սրտայոյզ և ճշգրիտ եղերապատումն է մեր «Հայաստան» կոչուած գուլումի աշխարհին անլուր կոտորածներուն, բռնագաղթին և գաղթային տառապանքներուն: Թէև հեղինակը, Պրն. Ս. Մ. ԾՈՅԻԿԵԱՆ, իր պատմութեան դէմքերը և դէպքերը վերցուցած է 1896ի սարսափներէն, բայց և այնպէս իր ամենէն մանրամասն գիծերուն մէջ իսկ՝ այս հատորիկին մէջ — կարծես մարգարէաշունչ հոգիով մը գրուած — մատնանիչ կ'ընէ այն ահաւոր աղէտքը որ համատարած սուգի սև սաւանով մը այսօր կը ծածկէ ամբողջ Թրքահայութիւնը, ինչպէս նաև բռնամահէն ճողոպրած խլեակներու կրած Փիզիքական ու հոգեկան տանջանքները իրենց ապաստանավայրերուն մէջ:

Համալի խորաթափանց զգացումներով գրուած՝ այս պատմութիւնը անկարելի է որ չի յուզէ ընթերցողը: Հեղինակը ճարտար հոգեբանական վերլուծումով մը հակադրութեան անմոռանալի պատկեր մը կը գծէ երկու տիպ և տարբեր խառնուածքի տէր հարուստներու մասին:

Սրտառուչ են նաև պատուախնդրութեան և անձնագոհութեան ցայտուն օրինակները: Գաղթականական դժպէի կացութեան մը մատնուած երկու արիասիրտ հոգեակներու անօրինակ վշտմբեր կորովն ու տոկունութիւնը, երկու սիրող սիրտերու գրկախառնումը և անոնց երջանիկ վերագարձը դէպի հայրենիք հրաշալի պարգուծեամբ մը նկարագրուած են այս գրքոյկին մէջ:

Ակն քաղաքին և ականաբնակ հայ ժողովուրդի մասին տրուած թանկագին տեղեկութիւնները գրքոյկին ամենէն հետաքրքրաշարժ մէկ մասը կը կազմեն:

Գրախօսական մը չէ նպատակս, այլ, հեղինակին թոյլտուութեամբը, ինծի արտօնուած այս քանի մը սահմանափակ տողերուն մէջ յայտնել իմ խորին գնահատութիւնս Պրն. Ս. Մ. Ծոցիկեանին՝ որ իր վիպագրի մը արժանի այս գործով կուգայ յարգելի տեղ մը գրաւել ամերիկահայ գրականութեան մէջ:

Անդգայութեան ենթակայ ամերիկահայ գաղութը ՊէՏՔ է կարգայ «Դէպի Փրկութիւն»ը, որպէսզի իր ցամքած աչքերէն հոսին գթութեան արտօսրի ջերմ կայականները, որպէսզի չի մոռնա՝ իր ծընընդավայրը որ արեան մէջ կը լողայ և իր արիւնակիցները՝ որոնք օտար երկիրքներու տակ և անասպնջական միջավայրերու մէջ կը տուայտին:

Յ. ԳԱՊԱՏԱՅԵԱՆ

Դ Է Պ Ի Փ Ր Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ա.

ԱՆԱԿՆԿԱԼՆԵՐՈՒ ԺԱՄԸ

ՃԳՈՅՆ, տրտում դէմքով, և ալեոր մազերով մարդ մըն էր ան, որ դիտովը բարեկրով Մեծատուրեան ծերունի Նահապետը, կանգնեցաւ անոր վաճառատան առջև:

— Բայց ի՞նչ պատահած է, Աւետիս եղբայր, հարցուց Նահապետ կարեկից ու հետաքրքիր շեշտով մը:

Եւ նստած տեղէն ելլելով, դնաց մինչև վաճառատան առջևի կողմը, առ ի յարգանս նորեկ ծերունիին:

— Ալ ի՞նչ պիտի ըլլայ, տունս կործանեցաւ... պատասխանեց Աւետիս եղբայր կերկերուն ձայնով մը, և թաշկինակովը իր լեցուած աչքերը սրբեց:

— Ուրեմն...:

— Այո, քեզի օրեր:

— Մինչդեռ երէկ շատ լաւ էր, և կը յուսացուէր որ չուտով կ'առողջանայ: Իրաւ որ այդ լուրդ անսպասելի էր: Խեղճ կնիկ:

— Ախ, հրեշտակի պէս բարի կնիկ մըն էր : Իմ հաւատարիմ ընկերս ու մխիթարութիւնս : Ալ ես ինտո՞ր պիտի ապրիմ ասկէ ետք մինակս, առանց անոր, այս ալեւոր հասակիս ու անկար վիճակիս մէջ :

— Ի՞նչ ըսեմ, իմ դժբախտ բարեկամս, Աստուած մխիթարէ քեզ :

— Ո՛րքան շնորհակալ պիտի ըլլայի Աստուծո՛մէ, որ եթէ անոր հետ իմ ալ հոգիս առնէր, ու մահէն աւելի ծանր այս ցաւը չունենայի :

— Եկո՛ւր, ներս եկուր ու քիչ մը հանգիստ առ : Կը տեսնեմ, որ ոտքի վրայ կենալու կարողութիւն չունիս :

— Իրաւ է որ շատ յոգնած եմ, բայց յոգնածութիւնը աչքիս չերենար : Չեմ կրնար նստիլ : Տունը լեցուած է դրացի կնիկներով : Տղայ մը դռնէ չկար որ անոր հետ լուրը խրկէի, ու ես չի գայի : Պէտք է որ երթամ :

— Ծառ աղէկ, ըսաւ Նահապետ, և քսակէն քանի մը խոշոր արծաթ դրամներ հանելով տուաւ ծերուկին : Նախ և առաջ ասով անմիջական պէտքերդ հոգա : Թաղումին համար հարկ եղած բոլոր կարգադրութիւնները ես կ'ընեմ, ու վաղը ննջեցեալը կը վերցնենք : Իսկ քեզ, մինակ ու տխուր չենք թողուր : Դուն հոգ մի՛ ընէր այդ մասին :

— Աստուած երկար կեանք տայ քեզի, մաղթեց Աւետիս եղբայր յուզուած ձայնով, ու դարձեալ աչքերուն արցունքը սրբեց : Մեզի ըրած քու յարիքներուդ և բարեբարութիւններուդ չափն ու սահմանը անցաւ այլևս :

— Ես ինձմէ բան մը ըրած չունիմ, բարե-

կամս : Ամէն բարիք Աստուծոյ է, և մենք բոլորս հաւատարապէս անոր բարեբարեալներն ենք :

— Ծնորհակալ եմ : Կեցիր բարով :

— Երթաս բարով : Քիչ մը ետքը մեր Պետրոս եղբայրը կը խրկեմ, որ տանդ գործերուն օգնէ : Յետոյ ալ մենք կուգանք ընտանեօք :

Հազիւ թէ Աւետիս եղբայր քանի մը քայլ առած էր, երբ շուկայի դրացին նպարավաճառ Համտին, աճապարանօք ներս մտաւ Մեծատուրեանի վաճառատնէն :

— Ինձի նայէ, ըսաւ անիկա Նահապետին, խորհրդաւոր ու ցած ձայնով մը, խիստ կարեւոր բան մը ունիմ քեզ յայտնելու :

— Բարի ըլլայ, դրացին : Նստէ ու սուրճ մը առ : Պետրոս եղբայր, գնա՛ սուրճ մը ապսպրէ :

Համտի նստաւ Նահապետին քով, և ձեռքովը կեցուց Պետրոս եղբայրը :

— Հիմա սուրճի ժամանակ չէ : Վայրկեանները շատ սուղ են :

Նահապետ Համտին դիմեց հետաքրքրութեամբ .

— Ուրեմն խօսէ, տեսնենք, թէ ի՞նչ է եղեր սա ընելիք կարեւոր յայտնութիւնդ : Արդեօք թըշնամի մը դարա՞ն լարած է մեզ համար :

— Պիտի խօսիմ, սակայն պայմանով մը :

— Ի՞նչ պայման :

— Քսան ոսկի տալու ես ինձի կանխապէս, յայտնելիքիս փոխարէն, ապա թէ ոչ բան մը չեմ ըսեր : Ու ես Աստուծոյ անունովը կ'երդնում, որ այդ քսան ոսկիով դուն քու, և քու սիրելիներուդ կեանքի փրկութիւնը պիտի ապահովես :

— Չեմ հասկնար :

Մեծատուրեանի երիտասարդ զաւակը, Սանատուրուկ, որ մինչև այդ փամանակ գրասեղանին վերայ հակած, առջևի տօմարին մէջ կը գրէր, գլուխը վեր առաւ : Անոր դէմքին վրայ կար դարմանքի ու կասկածանքի արտայայտութիւն մը : Վաճառատան ծառան, Պետրոս եղբայր նոյնպէս, իր նստած անկիւնէն հետաքրքրութեամբ կը լսէր տեղի ունեցող այս քիչ մը շատ տարօրինակ խօսակցութիւնը :

— Դուն, վրայ բերաւ Համտի, իբրեւ բարի գրացի, միշտ ալ ձեռքէդ եկած ծառայութիւնը չես խնայած ինծի : Ասիկա ճշմարիտ է, չեմ կրնար ուրանալ : Ուստի ես ալ այս վարձքով քեզի փոխադարձ ծառայութիւն մը պիտի ընեմ, որմէ շատ գոչ պիտի ըլլաս յետոյ : Կ'ուզես նոյն իսկ քսան ոսկիի պարտամուրհակ մը տամ Հիմա քեզի, որ եթէ խօսքս իրաւ չելաւ, օրէնքով ինձմէ պահանջես այդ գումարը :

— Աղէկ : Ես կը վստահիմ քեզ, ու առանց մուրհակի կուտամ այդ քսան ոսկին, քանի որ անով մեր կեանքը պիտի փրկուի :

Ու Նահապետ իր զաւակին հրամայեց .

— Սանատուրուկ, ատկէ քսան ոսկի հանէ :

Սանատուրուկ գրասեղանին մէկ գորոցը բացաւ, և անկէ քսան ոսկի առնելով, բերաւ հօրը տուաւ :

Նահապետ ոսկիները Համրեց Համտիի ափին մէջ :

— Ահա՛ քեզ քսան ոսկի :

Համտի ոսկիները գրպանեց, և հետախոյզ նայուածքով մը դուրսը դիտելէ ետք, հակեցաւ դէպի Նահապետը, ու աւելի ցած ձայնով մը

յայտնեց .

— Գուցէ Հիմա, կամ քիչ մը ետքը, հայերու կոտորած պիտի սկսի :

— Ի՞նչ կ'ըսես . . . :

— Լո՛ւ է մտիկ ըրէ : Այո՛, կոտորած պիտի ըլլայ : Մեր վեհափառ Թադաւորը հրաման ըրած է, որ բոլոր հայերը ջարդենք ու անոնց ինչքերուն տէր դառնանք : Այս հրամանը այնքան սուրբ է մեզ համար, որ ո՛չ դրացնութիւն, ո՛չ բարեկամութիւն մտիկ պիտի ընենք, և անխնայ պիտի կըտորենք, ըլլայ մարդ թէ կնիկ, մեծ թէ պղտիկ : Հասկցա՞ր :

Նահապետի սիրտը սկսաւ արագ արագ բարխել : Անոր ամբողջ մարմինը դող մը առաւ :

— Բայց ատիկա ահուելի բան է : Մենք հայերս, յանցանք մը գործած չենք, ու ձեզի գէշութիւն մը ըրած չունինք :

Համտի ոտքի ելաւ :

— Ահա ես կ'երթամ, որովհետեւ վայրկեանէ վայրկեան կոտորածի նշանին կը սպասուի : Աղէկ կ'ընէք որ կամացուկ մը փախչիք ասկէ, ու երթաք ձերիններով անանկ տեղ մը պահուածքի, որ ո՛չ միայն աչքի չգարնէ, այլ նաեւ կասկածելի ալ չըլլայ :

Այդ պահուն, յանկարծ, Մեծատուրեաններու տան դրացի մը ներս վազեց վաճառատնէն : Անիկա մեռելալի գոյն ունէր : Կը թուէր թէ լեզուն բռնուած էր, որովհետեւ բերանը դոց, ու աչքերը այլանդակօրէն բացած, ձեռքերովը տարօրինակ նշաններ մը կ'ընէր : Անիկա դնաց, ինչպէս աթոռի մը վրայ, ու գլուխը դէպի ետեւ ձգեց :

— Ի՞նչ վիճակ է այդ, Յարութիւն եղբայր, յուզուած Հարցուց Նահապետ, անոր մօտ փութալով:

Սանատրուկ և Պետրոս եղբայր ևս մօտեցան Յարութիւն եղբոր:

— Այս մարդը մահուան առջևէն փախած կ'եքնայ, կարծիք յայտնեց Սանատրուկ, ջանքեր թափելով որ Յարութիւն եղբայրը ինքզինքին բերէ:

— Գաւաթ մը ջուր բեր, յանձնարարեց Նահապետ Պետրոս եղբոր:

— Տէր ողորմեա, մրմնջեց ծառան, և եղած յանձնարարութիւնը կատարեց անմիջապէս:

Նահապետ ձեռքովը ջուր զարկաւ Յարութիւն եղբոր երեսին, միևնոյն ժամանակ քանի մը անգամ իրարու վրայ անոր անունը կանչեց:

Յարութիւն եղբայր գլուխը բարձրացուց, և վախով շուրջը նայեցաւ:

— Ի՞նչ եղար, եղբայր, դարձեալ Հարցուց Նահապետ խիստ անհանդարտօրէն:

Յարութիւն եղբայր վերջապէս բերանը բացաւ և դողդողալով պատասխանեց.

— Սա վերը գտնուող այլազգ խանութպանէ մը պտուղ պիտի գնէի: Բայց մօտենալով տեսայ, թէ պտուղը փտտած է: Չուզեցի առնել: Անիկա, պտուղը չառնելուս համար բարկանալով, քովէն դանակը քաշեց ու վրաս վազեց: Անոր Հետեցան ուրիշ երկու սյլազգիներ ալ, ձեռքերնին դանակ բռնած: Ես Հագիւ Հազ կրցայ անոնց առջևէն փախիլ, ու շուռչաւ Հոս առնել:

Համտի թէև խօսուածներէն բան մը չի հասկցաւ, բայց Յարութիւնի ընդհանուր երևոյթէն

դուշակեց, թէ անիկա անպատճառ ահաբեկումի մը ենթարկուած է: Այն ատեն, նշանակալից ձեռով մը գլուխն օրօրեց, և խօսքն ուղղեց Նահապետին.

— Գուցէ այլևս համոզուիս, որ քեզ չխաբեցի: Ա'լ ընելիքիդ վրայ դուն խորհէ:

Եւ թիւրքը ածապարանօք դուրս ելաւ վաճառատնէն:

— Ձեզի բան մը ըսե՞մ, բարեկամներ, վճարահանօրէն յայտարարեց Նահապետ, այս ձայնը ուրիշ ձայն է, ու դայն լսելէ ետք անհոգաբար նստիլը խոհեմութիւն չէ: Իմ հոգիս կը վկայէ, թէ այս թիւրքին ըսածները չիտակ են: Յարութիւն եղբայր քու գլխուդ եկած դէպքն ալ ատիկա կը Հաստատէ: Մինչև հիմա, դէթ շուկային մէջ, երբէք չէր տեսնուած, որ թիւրք մը բացարձակապէս դանակ քաշէ ու յարձակի Հայու մը վրայ: Ելէք, ելէք, քանի դեռ ուշ չէ, երթանք տուն, և զգուշօրէն ամենուս գլխուն ճարը տեսնենք: Ասկէ զատ, ճնայերնիս Հասած տեղերն ալ, Հաւանական վտանգը յայտնելու պարտքերնիս կատարենք:

— Բայց, Հայրիկ, նկատեց Սանատրուկ, միթէ վաճառատունը կանոնաւոր կերպով գոցելու չե՞նք:

— Ատոր ժամանակ չի կայ: Եւ յարմար ալ չէ: Միայն ապակեայ շրջանակները իջեցնենք ու սա ապակեպատ դուռը կղպենք, կը բաւէ, վասնզի ցորեկ է: Եթէ, Աստուած տայ, բան մը չի պատահի, նորէն կուգանք, ու իրիկուան, ըստ սովորականին, փեղկերն ալ կը գոցենք:

Այն ատեն Պետրոս եղբայր, վաճառատան երեսի ապակեայ շրջանակները իջեցուց վայրկենա-

պէս, և Նաճապետ ձեռքովը նշան ըրաւ ամենուն,
որ շարժին: Բայց Սանատրուկ, դեռ իր դրասեղա-
նին առջև կը մնար:

— Ի՞նչ կ'ընես, տղաս, շուտ քալէ, հրամայեց
անոր հայրը մեծ անհանգստութեամբ:

— Կը խնդրեմ, թոյլ տուր ինծի, հայրիկ,
որ դրամները, կարենոր թղթերն ու զէնքս վրաս
առնեմ:

Նաճապետ, որ ամենէն աւելի վերահաս վը-
տանդի հաւանականութեան ազդեցութեանը տակ
կը գտնուէր, և որուն աչքին հոգիներու ազատու-
թենէն զատ ուրիշ բան մը չէր երևնար, ակամայ
զիջեցաւ իր զաւկի խնդրանքին:

Վերջապէս անոնք, չորսը միասին, դուրս ե-
լան: Ու մինչ Սանատրուկ, վաճառատան ապակե-
պատ դուռը կը կղպէր, մէկէն ի մէկ ամէն կողմէ,
հարիւրաւոր հրազեններու պայթման ձայներ ու
մարդկանց գոռում գոչումներ լսուեցան: Եւ շու-
կային մէջ, նոյն վայրկեանին, յառաջ եկաւ սոս-
կատազնապ յուզում մը, ահաբեկ իրարանցում մը
ու ցնորական խուճապ մը: Խանութներն գոցել ջա-
նացողներ կային: Ուրիշներ, ապրանքներնին երեսի
վրայ թողած, խելայեղօրէն կը փախչէին, առանց
ետենին նայելու, և առանց գիտնալու, թէ ո՞ր
կողմը վազեն, որ իրենց ուղած տեղը երթան,
վասնդի ահն ու սարսափը ամենուրեք կը տարած-
ուէր արագաբար:

Արդարեւ կոտորածը սկսած էր: 1896 թուի
սեպտեմբեր ամսու վերջերն էր, որ Ակնայ դըժ-
բախտ հայերը ենթարկուեցան իր ահաւորութեամբը
յաւէտ անմոռանալի ու ողբալի այս աղէտին:

Բ.

ՀՈՒՐԻ ԵՒ ՍՈՒՐԻ Մէջ

ՄԵԾԱՏՈՒՐԵԱՆՆԵՐՆ և անոնց երկու ընկերները
յառաջ նետուեցան միւս փախչող հայերուն պէս,
առանց որոշ ուղղութեան: Անոնց միակ նպատակն
էր, ուրկէ և ինչ կերպով ալ որ ըլլար, վայրկեան
առաջ հասնիլ տուն, և իրենց սպասող սիրելիներու
կեանքին ապահովմանը մասին միջոցներ ձեռք առ-
նել: Նախ շուկան ի վար սկսան վազել — ամենէն
մօտ ճամբան իրենց տանը: Յետոյ տեսնելով, որ
վարէն վեր մարդկային ալեծուփ մեծ հոսանք մը
կ'ելլէր, դարձան շուկան ի վեր: Կողմնակի փո-
ղոցները բռնուած էին խուժաններէն, խուճախման
ճամբաները գոցելու համար: Բայց շուկայի վերի
կողմէն ալ, մահը տեսնող խելայեղ հայերու ալիք-
ներ կ'իջնէին դէպի վար: Վերէն ու վարէն վազող-
ներուն մէջ վիրաւորուածներ, ու դէմքերնին ա-
րիւնոտածներ կային: Չորս հոգիէ բաղկացած ծա-
նօթ խմբակը, երբ որ վերէն ի վար եկող հակա-
հոսանքին առջև գտաւ ինքզինք, ակամայ ուղեց
եւ զառնալ, գիտնալով հանդերձ թէ վարի կող-
մերն ալ վտանգ ու մահ կար: Սակայն Յարութիւն
եղբայր տիրող ընդհանուր խառնաշփոթութեան մէջ
անզգալաբար, խմբակէն բաժնուած և անհետացած
էր:

Երբ Նաճապետ զաւկովն ու ծառայովը իր վա-
ճառատան առջև վերադարձաւ, տեսաւ թէ Համօի

և ուրիշ քանի մը թիւրք դրացիներ գլուխներն փաթ-
թոց կապած ու թևերնին սոթտած, իր ապրանք-
ները կը կողոպտէին: Ծերունին վաճառատան կո-
տրտուած ապակեդրան մօտեցաւ և ողորձիչ ու դող-
դղացող ձայնով մը աղաչեց.

— Համտի, դրացինս ու բարեկամս, ապրանք-
ներս քեզի ու քու ընկերներուդ թող ըլլայ, բայց
եկուր ու մեր, և մեր ընտանեաց հոգիները աղատէ:

Համտի դիւային ժպիտով մը դարձաւ Նահա-
պետին.

— Դուն քու ոտքովդ եկար, հա՞: Շատ աղէկ,
ուրեմն, իմ սիրելի դրացինս ու բարեկամս, սպասէ
որ դամ և քեզ ու քու ընտանիքդ ազատեմ:

Ու այս խօսքերուն վրայ Համտի, անմիջապէս,
մէջքէն հակայ դաշոյն մը հանելով, յարձակեցաւ
ուղղակի Նահապետին վրայ: Քայլ մըն ալ, և Նա-
հապետ, Համտիի դաշոյնին ճարակ, պիտի իյնար,
երբ Սանատրուկ քովի ատրճանակը քաշելով գնդակ
մը ուղղեց Համտիին: Գնդակը գնաց, անոր ճա-
կատը ծակեց: Համտի, տկար աղաղակ մը հանե-
լով, եղած տեղը ինքն իր վրայ դարձաւ, ու գետին
փռուեցաւ դիտապատ: Անոր ընկերները, սարսա-
փահար, վաճառատան ներսի կողմը փախան:

— Քաշեցէ՛ք, պոռաց Սանատրուկ հօրն ու
Պետրոս եղբօր, որոնք պարզուող տեսարանին հան-
դէպ տեսակ մը չուարման մատնուած էին, և զա-
նոնք առջև խառնելով, հրազէնը ձեռքը, անվախ-
օրէն, ուղղուեցաւ վաճառատնէն քիչ անդի գլու-
նուող նեղ փողոց մը:

Այդ փողոցին բերանը քանի մը ծանօթ թիւր-
քեր կանգնած էին: Անոնք իրենց վրայ կը կրէին

ամէն տեսակ զէնքեր: Ու երբ նկատեցին այդ քաջ-
որդւոյն համարձակ իրենց կողմը վազելը, շու-
կային մեծ ճամբան մտան, ու ասդին անդին ցըր-
ուեցան: Սանատրուկ, իրեններով, մտաւ փողոցին
մէջ: Այն ատեն, միեւնոյն թիւրքերը, նորէն բոլոր-
ուեցան, և իրենց ատրճանակներով կրակ ըրին երեք
Հայերուն վրայ: Հարուածները իրենց նպատակին
չի հասն, վասնզի վազողները արդէն դարձած
էին ուրիշ փողոց մը: Այդ թիւրքերը սակայն,
իրենց ծանօթ Հայերուն հետքը կորսնցնել չուզե-
ցին: Անոնց հետևեցան: Հալածականները նշմա-
րեցին այդ հետապնդումը, և առանց ելլելու շիտակ
ճամբան, ուր մահն աւելի անխուսափելի էր, շա-
րունակ յառաջացան կողմնակի փողոցներէ: Եւ այն
պարագային միայն, որ մէկ փողոցէն միւսը կը
դառնային, վայրկեան մը ազատ կ'ըլլային թշնամի-
ներու հարուածներուն և կամ անոնց անմիջական
յարձակման երկիւղէն, սակայն երբ քիչ ետքը, ա-
նոնք ալ միեւնոյն փողոցը կը մտնէին, դարձեալ
վտանգը մօտ կը զգային: Ի՞նչ կրնային ընել: Ետ
դառնալն անհնար էր: Տեղ մը մտնելն ու պահ-
ուելուն ալ, եթէ նոյն իսկ կարելի ըլլար, չէին
կամիր, որովհետեւ իրենց սիրելեաց կեանքի մասին
միայն կը մտածէին:

Մինչ այդ, արդէն հետապնդող թիւրքերու
թիւը շատցած էր: Մեծատուրեանները իրենց տանը
մօտեցած էին այլևս: Միայն թէ անոնք, մնացած
ճամբէն աւելի, զիրենք մտատանջող կասկած մը
ունեցան: Արդեօք տունը մարդ պիտի գտնէի՞ն, և
երբ որ տան առջև հասնէին, դուռն անմիջապէս
բացող մը պիտի ըլլա՞ր: Ասիկա մահու և կենաց

խնդիր մըն էր :

Այդ միջոցին թիւրքերը պոռացին յանկարծ .

— Եթէ կանգնիք, ձեզի բան մը չենք ըներ : Իսկ եթէ նորէն փախչիք, ետքը դործերնիդ շատ գէշ պիտի ըլլայ . . . :

Ի հարկէ, այս խօսքերուն կարեւորութիւն տը-
ւող չեղաւ : Այն ատեն, թիւրքերու կողմէ, մէկ
անգամէն, քանի մը հրազէններ պայթեցան դարձ-
եալ :

— Վա՛յ մարիկ, իս դարկին, հեաց Պետրոս
եղբայր, և ինկաւ, մահացու կերպով վիրաւոր :

— Ի՞նչ եղար, Պետրոս եղբայր, յուզումնալից
գոչեց Նահապետ, և ծոեցաւ, որ վիրաւորին ձեռք
կարկառէ :

Սանատրուկ արգիլեց զայն, ըսելով .

— Անօգուտ է : Փախչի՛նք :

Բայց, արձակուած ուրիշ զնդակներէն մէկն
ալ Սանատրուկը վիրաւորեց մէջքէն : Երիտասարդը
կրցաւ ինքզինք բռնել, և հօրը թևին կռթնելով,
անոր հետ շարունակել վազքը, տկար ու դողդոջուն
սրունքներով, ատրճանակը միշտ ձեռքը :

Թիւրքերը, հոգեւոր վիճակի մէջ գետինը
տապալտկող Պետրոս եղբոր մարմինը դանկտելէ ու
անոր գրպանները պրպտելէ ետք, Մեծատուրեան-
ներուն հասնելու վրայ էին, երբ այս վերջինները
արդէն իրենց տանը առջև կը գտնուէին : Նահապետ
դռնահարը քանի մը անգամ իրարու վրայ ամուր
զարկաւ, և միևնոյն ժամանակ ահագին ձայնով մը
կանչեց .

— Հեղինէ՛, Սանդո՛ւխտ, մենք ենք . չո՛ւտ
բացէ՛ք :

Դուռը խկոյն բացուեցաւ : Եւ ներսը, սեմին
առջև երեացին Տիկին Հեղինէ Մեծատուրեան և
աղջիկը Օրիորդ Սանդուխտ, որոնք սիրտփառի հա-
ռաչանքներով և արցունքներով իրենց սիրելիները
ողջագուրեցին : Բայց Սանատրուկի վիճակը, ա-
նոնց միտքարական զգացումները խկոյն վերիվայ-
րեց : Մայր ու աղջիկ, դալկահար ու դողահար,
վիրաւորը չըջապատեցին : Իսկ Սանատրուկ, որ
արդէն իր վէրքէն բաւական շատ արիւն կորսնցու-
ցած էր, ա՛լ բոլորովին անկարող եղաւ ինքզինք
ոտքի վրայ պահելու, իր սիրելիներու թևերու մէ-
ջէն ինկաւ վար, երբ որ տան դռնէն ներս, որթա-
ծառերու խիտ սաղարթներով ծածկուած բակին
մէջ քանի մը քայլ յառաջ գնաց : Հայրը, մայրն ու
քոյրը, կսկծաղին ու զարհուրաղին հեկեկանքներ
արձակելով հանդերձ, անոր օգնելու, և զայն վեր-
ցնելով ներս տանելու ջանքեր սկսան թափել :

Բակին մէջ բարձրացած ձայները, սակայն,
չէին լսուեր տան մէջ, ուր ահագին բազմութիւն մը
և իրարանցում մը կար : Այն տեղ բազմութիւ կիներ
ու աղջիկներ կուլային, ու երեխաներ կը ճչէին :
Մօտակայ հայ դրացիներ էին ատոնք, որ վախնալով
եկած էին Մեծատուրեաններու մեծ ու հաստատուն
տան մէջ ապաստան գտնելու : Ապաստանեալները
ամէնն ալ, ներսը, այս ու այն յարկը, և մէկ սեն-
եակէն միւսը կ'երթային շարունակ, երբեք ալ տա-
տանքով, սարսափահար, և դուրսը գտնուող իրենց
սիրելիներու կեանքի անստուգութեան մտածումով
հոգեմաշ : Ոչ ոք դիտէր, թէ բակը ի՛նչ կը դառ-
նայ : Կը կարծէին, թէ մայր ու աղջիկ Մեծատուր-
եանները տան դոց դրան մօտերը կը սպասեն, որ-

պէսպի իրենց դիմող Հայերը ներս ընդունին:

Այսպէս, երեք Մեծատուրեանները միայնակ, Սանատրուկը ներս տանելու կ'աշխատէին, երբ անոնցմէ մէկը, Սանդուխտ, նկատեց, որ մոռացմամբ տան դուռը բաց թողած են: Անմիջապէս վազեց զայն դռնէն: Սակայն, տակաւին նիզը չդրած դուռը փողոցի կողմէն, մեծ ուժով մը հրուեցաւ: Եւ ներս թափեցան Մեծատուրեանները Հետապնդող թիւրքերը: Սանդուխտ, իր շունչը առաւ հօրն ու մօրը քով:

Թիւրքերը յարձակեցան ընտանեկան խումբին վրայ: Երկուքը, վաւաշոտ նայուածքներով և արագ շարժումով մը, թեւերին երկնցուցին դէպի Սանդուխտը, զայն բռնելու համար: Բայց Սանդուխտ փախաւ, մտաւ տնէն ներս: Անոր ետեւէն ալ երկու թիւրքերը վազեցին: Երբ ասոնք տունէն ներս մըտան, ճշուրուտութեամբ և ոտից դափուտոցներու փոթորիկ մը բարձրացաւ: Կարծէք թէ տունը տակն ու վրայ եղաւ, ճիշդ ինչպէս որ կ'ըլլայ, երբ ճրնճողակներու բոյնի մը մէջ կը մտնեն գիշատիչները:

Բակը մնացող թիւրքերէ մէկ քանին, իսկոյն Նահապետը քաշեցին, տարին, որթածառի մը կապեցին, իրենցմէ մէկուն մէջքի գօտիովը, երբ անիակա, իր աղջկանը Հետեւելու համար ուղղուեց դէպի տուն: Անոնք, կապելու գործողութիւնը լըմնցնելէ ետք, Նահապետին յայտարարեցին.

— Դուն այս տեղ կապուած, լաւ մը կրնաս դիտել, թէ ինչպէս քու քաջ զաւակդ վերջին շունչը փչել պիտի տանք:

Իսկ միւս թիւրքերը, որոնք միեւնոյն ժամանակ Մեծատուրեան Տիկին Հեղինէն բռնած, անոր

ոտքերը կը կապէին իր զաւակի սրունգներուն, անկեցուցին զաժան հեղնութեամբ մը.

— Կ'ուզենք, որ դո՛ւն ալ, անհաւատ ջատուկ, այդ գեղեցիկ տեսարանը վայելելու բախտին արժանանաս:

Թիւրքերէ մէկը, գետնէն Սանատրուկին ատրճանակը առնելով, անոր ուղղեց, և ունեցած ձայնովը պոռաց.

— Ասո՛վ էր, որ վրանիս յարձակեցար, և ուզեցիր մեզ սպաննել: Ա՛ռ քեզ, ուրեմն, մէկ, երկու, երեք...:

Արձակուած գնդակներէ երկուքը վրիպեցան, և երրորդը գնաց վիրաւորին ուսը ծակեց: Սանատրուկ, այս հարուածին վրայ ցնցուելով, աչքերը բացաւ: Հայրն ու մայրը աղիողորմ աղաղակներ բարձրացուցին:

— Քո՛րս, Հծծեց վիրաւորը, և նայուածքովը զայն փնտռեց:

— Ներսն է, պատասխանեց մայրը, տանջալից Հեծեծանքով մը, և զաւակին քովը իյնալով, թեւ տարածեց անոր մարմնոյն վրայ, ուրիշ հարուածներէ զայն պաշտպանելու նպատակաւ:

Եւ ահա, այն ատեն, թիւրքերը դանակներնին քաշելով, ամէնն ալ մօտեցան Սանատրուկին, և անոր մարմնոյն վրայ անդամահատական գործողութիւն մը սկսան կատարել, արգելք եղող մայրը անդին հրելով, ու մոլտալով.

— Սպասէ, սպասէ, քաջածին կնիկ, որ աս յաղթանդամ զաւակդ մարմինը քիչ մը պզտիկցնենք ու կլորցնենք, որպէսզի ելլէ աւելի մեծ քաջաւոր-ծուրթիւններ կատարէ...:

Ամենէն առաջ կտրեցին անոր աղանջները, քիթը, ձեռքերուն մատները, և ապա բազուկները արմուկներէն: Յետոյ աչքերը փորեցին, և անոր զանակի հարուածներ իջեցուցին: Թէև Սանատրուկ արդէն մեռած էր, բայց անոր վիզն ալ կտրեցին, և գլուխը, մազերէն բռնելով, նետեցին հօրը, որ խեղդուկ ձայն մը հանեց կոկորդէն: Հուսկ վերջը կտրեցին դիակին սրունքները, ծունկերու խաղերէն:

Ասոր վրայ, մայրը, կանգնեցաւ ոտքի: Անոր դէմքին վրայ այլևս ո՛չ արցունք և ո՛չ ալ վշտի ու տառապանքի կծկում կար: Մեռեալի պէս տփուշոյն, ու աչքերը խօլական արտայայտութեամբ մը բացուած, թևերը վեր, և ոտքերովը զաւկին սրունքները քաշելով, սկսաւ եղերաձայն խաղ մը կանչել, պարել և ծափ զարնել: Անիկա, այդպէս գնաց ամուսնոյն առջև, ու անոր ձեռքէն քաշելով, ձայնեց.

— Դուն ինչո՞ւ կեցեր ես ատանկ, Նահապետ, ու չես ի դար հետս խաղալու: Ուրախ չե՞ս որ Սանատրուկին ազատեցաւ: Տես, տես, անիկա Սանդուխտը գրկած, իր հրեշտակային ժպիտովը մեզ կը կանչէ, որ հետը խնդանք ու ցատքենք: Ծռտ ըրէ, եկուր: Չե՞ս ի դար հիմա: Աղէկ, ետքը կուգաս:

Ու, նորէն սկսաւ խաղ կանչել ու պարել բակին մէջ:

Թիւրքերը, քահաճներ արձակեցին:

— Հա՛, հա՛, հա՛, այս կնիկը ո՛րքան ուրախ է, իր սղան կտրտելնու համար:

— Հիմա ես զայն աւելի պիտի ուրախացնեմ, ու ատով մենք ալ աւելի ևս պիտի զուարճանանք,

յարեց անոնցմէ մէկը, և վազելով գնաց տուն:

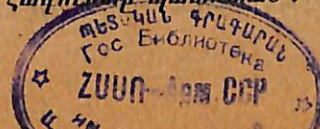
Անիկա ներսէն ամանով մը քարիւղ բերաւ, ու Տիկին Հեղինէի գլխուն վրայ լեցուց: Ապա լուցկի մը վառելով, բռնկեց զայն: Հէք կինը, մարմնոյն մէկ մասն ու գլուխը բոցավառ, չըջան մըն ալ ըրաւ պարելու ձևով, ամէն կողմէ բարձրացող դժոխային ծիծաղներու մէջ, և ապա, ինկաւ իր զաւկի արիւնոտ մասնադիակին վրայ: Մէկ երկու զալարում ու ցնցում ունեցաւ, և մեռաւ:

— Դուք Աստուծոյ բարկութենէն չէ՞ք վախնար, անօրէններ, գոռաց Նահապետ, ինքնիրմէ ելած, ցնորագին: Եկէք, գոնէ զիս ալ սպաննեցէք:

— Աստուծոյ սուրբ անունը պիղծ բերանդ մի՛ առնես, գոչեց թիւրք մը, ձեռքի զանակին կոյր կողմովը Նահապետի բերնին զարնելով: Անոր բարկութիւնը միայն անհաւատներուն վրայ կը թափի: Իսկ քեզ հիմա պիտի չսպաննենք, որպէսզի զգացած ցաւէդ ու վշտէդ տանջուելով կամաց կամաց սատկիս: Իսկ եթէ չսատկիս, քիչ ետքը փափաքիդ դոհացում կուտանք, մեր ուզած կերպով:

Ապա թիւրքերը Սանատրուկի ու մօրը դիակներուն, ինչպէս նաև Նահապետին վրայ, ինչ որ զտան կողոպտեցին ու մէջբերին բաժնեցին: Այս դործողութիւնը լմնալէ ետք, անոնք խուժեցին տունէն ներս, ուր բարձրացող ճիչերն ու ընդհանուր խառնաշփոթութիւնը աւելի սաստկացաւ, իր ծայր աստիճանին հասաւ:

Ճիշդ այդ պահուն, բակին որթածիւղերուն վրայ մէկը ինկաւ վերէն, ու անկէ վար սահելով, դետին ցատքեց: Սանդուխտն էր անիկա, մազերը ցիրուցան, ու հագուստը ցրտաւառ:

— Սանդուխտ, հեաց Նահապետ, ձեռքերը երկնցնելով դէպի այն:

Սանդուխտ նետուեցաւ հօրը քով:

— Անհոգ եղիւր, հայրիկ, ըսաւ անիկա, ան-
վնա՛ս աղատուեցայ: Դուն կապուած ես:

Եւ տեսնելով գետինը փռուած իր մօր ու եղ-
բոր այլանդակուած մարմինները:

— Այս ի՞նչ է, Աստուած իմ... , հեկեկաց,
ու ձգուեցաւ դէպի սիրելի դիակները:

— Ախ, աղջիկս, անոնք լմնցան...:

Սակայն Սանդուխտ մէկէնիմէկ բան մը յիշե-
լով, դարձաւ հօրը քով, ահալից աչքերը դէպի տան
ներքին դուռը, և շէնչեց:

— Գազանները նկատեցին պատուհանէն ցա-
քերս: Հիմա. անոնք, սանդուխներէն իջնելով, դի-
տոնելու պիտի գան: Շուտ վաղենք դուրս:

Ու ջղապինդ մատներովն ու ակռաներովը ա-
ճապարանօք հայրը արձակեց իր կապանքներէն:
Եւ երկուքը միասին, խելազարի պէս, բակի դռնէն
դուրս նետուեցան:

Բայց արդէն, Սանդուխտին ետեէն ինկող եր-
կու թիւրքերը, տանը բակին մէջ երեւցին: Անոնք
տեսան որ իրենց որսը փողոցին մէջէն կը փախչի:
Ուստի հետեւեցան անոր. ու բաւական վաղելէ ետք,
հասան:

Թիւրքերէ մէկը բռնեց Սանդուխտը ու թեւե-
րուն մէջը ամուր մը սեղմեց: Մինչ միւսը ջոնաց
հեռու քչել Նահապետը, որ աղջիկը կը պաշտպա-
նէր: Կռիւր սարսափելի էր: Սանդուխտ, ողի ի
բռնի կ'ողորէր թիւրքին թեւերուն մէջը, միշտ
ձգուելով դէպի հայրը: Վերջապէս, չորսն ալ, ի-

րարու պլլուած, գետին ինկան: Այս անգամ Նա-
հապետին հետ մարտնչող թիւրքը, ժամանակ գտ-
նելով, դիւրութեամբ յաջողելու կտրուկ միջոցի
մը դիմեց: Մէջքէն քաշեց դանակը, և իջեցուց,
որ Նահապետը հարուածէ: Բայց չաջողեցաւ, ու
նորէն դանակը շողացնելով օդին մէջ, անվրէպ
հարուած մը տալու համար սկսաւ նպատակայար-
մար դիւրքեր առնել, այլեայլ շարժումներ ընել:
Մինչ միւս թիւրքը, Սանդուխտի հետ կը տապալ-
կէր գետնին վրայ: Եւ ահա, այդ ահաւոր բոպէին,
սղենտորեան ձայն մը լսուեցաւ:

— Գազան, թո՛ղ աղջկան օձիքը:

Կարմրեւորեան դէմքով, Հրավառ աչքերով ե-
րիտասարդ մըն էր ձայնողը, որ տարճանակը ձեռ-
քը, կայծակի արագութեամբ վազեց Սանդուխտը
լիկելու հետամտող թիւրքին վրայ, և հրազէնը ճիշդ
անոր քունքին դնելով, անմիջապէս պարպեց, ա-
ռանց միջոց տալու, որ անիկա շարժում մը ընէ:
Գնդակահար եղող թիւրքը, գետինը թաւալիլ ըս-
կսաւ իր արեան լճակներուն մէջ: Իսկ միւսը, տես-
նելով, որ իր ընկերը գլորող երիտասարդը դէպի
իրեն կը դառնայ, ինքը անպատրաստ է, ու անիկա
ահազդու երեւոյթ մը ունի, Նահապետը աղատ ձը-
գեց, և զարմանալի արագութեամբ մը փախաւ,
խեղոյն անյայտացաւ:

Այդ ազատարար երիտասարդը, Սանդուխտի
նշանածն էր, Արզարենց Հրաչեան:

Սանդուխտ, Հրաչեայի փրկագործ ձեռքը իր
շրթունքներուն տարաւ լուիկ պաշտումով, և անոր
ուղղեց այնպիսի նայուածք մը, որուն մէջ դժա-
ցումներու անսահման աշխարհ մը կար...: Նա-

Հասկետ ալ անոր ճակատը Համբուրեց, և անգստօրէն պոռթկաց արտասուադին:

— Ախ, զաւակս, քեզ երկինք խրկեց մեզ Վերկելու Համար: Եթէ քիչ մը առաջ մեր տունը դայիր Սանդուխտի մայրն ու Սանատրուկն ալ ազատած պիտի ըլլայիր:

— Նահատակուեցա՞ն ուրեմն, մայրիկն ու եղբայրս:

— Եւ ի՛նչ սարսափելի տանջանքներով...:

— Աւա՛ղ: Բայց Հիմա կանգնելու Ժամանակ չէ: Եկէ՛ք սա...:

Հրաչեայ դեռ իր խօսքը չէր աւարտած, երբ շատ մօտիկ տեղէ մը Հրազէն մը պայթե՛ւով, գընդակը եկաւ անոր գլխուն: Երիտասարդը, ատրճանակը մէկ կողմ նետելով, երկու ձեռքը գլխուն տարաւ, ու խեղդուկ ձայնով, խորունկ Հստաչանք մը Հանեց, նուազուն Սանդուխտին յառած:

— Սան...դուխտ...:

Ապա անիկա, կանգնած տեղը տատանեցաւ, և այլևս առանց ճիկ մը Հանելու, ինկաւ Թիւրքի դիակին քով, ու անշարժացաւ:

Սանդուխտ, դառնակովի՛ծ ու յուսահատ ճիչ մը արձակելով, Թեւերը դալարեց, և խելացնոր անկումով մը, գետնատարած նշանածին վրայ խափանեցաւ: Իսկ Նահապետ, յանկարծօրէն իրարու վրայ Հասնող աղէտներու այս շարքին առջև վայրկեան մը սաստիկ շուարման մատնուած, մնաց: Յետոյ, ինքզինքին դալով, ծռեցաւ դէպի դժբախտ երիտասարդը, և բուռն կիրաւով ճմուռող կոկորդէն Հեկեկանք մը Հանեց:

— Դո՛ւն ալ գնացիր, ուրեմն...:

Երկրորդ գնդակ մը, այդ միջոցին սուրաց Նահապետին գլխուն վրայէն: Ծերունին աչքերը դարձուց վեր, և նշմարեց, որ քիչ մը անդին, փողոցին վրայ գտնուող պարտէզի մը քարէ պատին կատարը մարդ մը կանգնած է, ձեռքը Հրազէն մը բռնած: Այդ մարդը, զինքը Սանդուխտէն Հեռացնել ուզող և քիչ առաջ Հրաչեայի յարձակումէն փախչող Թիւրքն էր: Անիկա դարանակալ եղած էր պատին ետեւ, և Հիմա մէջ տեղ կ'ելլէր:

Սակայն Թիւրքը իր կանգնած տեղը չի մնաց: Անիկա ոտքը երկնցուց պատն ի վար, ու քայլը կշռեց, որպէսզի փողոց իջնէ:

— Աղջիկս, ահա՛ սաղայէլը... գոչեց Նահապետ սոսկահար, և արագօրէն վերցուց Սանդուխտը, ինքնակորոյս վիճակի մը մէջ կը գըտնուէր:

Հայրը, զաւակն իր Թեւերուն մէջ առած, ըսկսաւ յառաջանալ, գերմարդկային ճիգով մը, գրեթէ քաշքշուելով:

Անիկա իրենց տան փողոցն ի վեր ելաւ, առանց կարենալ մտածելու, Թէ ուր պիտի երթային ու ինչպէս պիտի ազատուէին զիրենք ճանչցող ու իրենց պատուին ու կեանքին մահացու Թշնամի եղող այդ Թիւրքին առջեւէն: Քիչ մը Հեռանալուն, միշտ յառաջ երթալով Հանդերձ, գլուխը դարձուց անդամ մը, ետեւ դիտելու Համար: Ու նկատեց, որ Թիւրքը, կ'երեւայ Թէ պատէն վար ինկած, կաղն ի կաղ ու դժուարութեամբ կը Հետեւէր իրենց: Թշնամիին պատահած այս բարեղէպ արկածը ծերունին աւելի ևս զօրացուց:

Նոյն պահուն, սակայն, անիկա ուրիշ ահեղ

վտանգ մը նշմարեց : Փողոցին վերի ծայրը , ուր հայոց տունները սկսած էին վառիլ , երեցաւ ահագին խուժանախումբ մը , որ զարհուրելիօրէն սպառնական հայհուհներ ու վայրենի գողութիւններ արձակելով , կ'իջնէր դէպի վար , իրենց կողմը : Խումբը կազմուած էր քաղաքացի թիւրքերէ , զինւորներէ և լեռնաբնակ քիւրտերէ : Ամէնն ալ , կանոնաւորապէս զինուած : Ահաւոր մահն էր , որ կը հասնէր երազաքայլ :

Մեծատուրեան մտածեց դառնալ ետ , դէպի փողոցն ի վար : Այդ պարագային ալ պիտի հանդիպէին իրենց հետեւող կատաղի քիւրտին թիւրքին : Ուստի , անիկա , ո'չ կրցաւ յառաջ երթալ , և ո'չ յետ : Այլեւս փախուստի , փրկութեան ուէ՛ ճամբայ չէր երևար :

Անխուսափելի այդ մահափտանքի բոստին էր , որ Նահապետ յիշեց , թէ իրենց գտնուած տեղէն քանի մը քայլ վեր , փողոցէն քիչ ներս քաշուած , զրացիւնի պատկանող անդործածելի մէկ ախոռատունը կար , որուն մեծ դրան տակի կողմը , պատին եզերքէն դուրս կ'երևնար խորունկ չոր առու մը : Խորհեցաւ , որ պիտի կրնային անկէ ներս սպրդիլ , ու ախոռէն դուրս փոռուող պարտէզներուն մէջէն փախչիլ :

Այն ատեն , անիկա , զսպանակէ մը մղուածի պէս , շարժեցաւ դէպ յառաջ , և միշտ միեւնոյն ինքնակորոյս վիճակին մէջ գտնուող աղջիկը քաշեց տարաւ այն կողմը : Անիկա , դեռ փողոցէն չէր դարձած դէպի ախոռատուն երբ վարէն եկող թիւրքը արձակեց նոր զնդակ մը , որ բարեբախտաբար , դարձեալ առանց վնաս մը պատճառելու , սուրաց ,

հեռուն գնաց : Նահապետ , Սանդուխտը անմիջապէս հասցուց ախոռատան դրան առջև , զայն ծռեց , մեքենօրէն մտցուց առուին լայն բացուածքին մէջ , հրեց ներս , և ինքն ալ , անոր հետէն , սահեցաւ ու անհետացաւ :

Երբ որ վայրկեան մը ետք , կաղ թիւրքը հասաւ փողոցին այդ կէտը , ուր հայր ու աղջիկ անյայտացած էին , տեսաւ ներս քաշուած ախոռի գոց դրան տակ բացուած չոր առուն : Կռահեց , թէ անոնք անկէ ներս գնացած են : Ու ինքն ալ , նոյն առուին ծակը մտաւ , սողաց և անցաւ միւս կողմը :

Գ .

Ե Ր Գ Ո Ղ Ա Կ Ը

Այլ երգած է դարերէ ի վեր : Ակը երկրորդ Գողթան մը եղած է : Ակնցի հայր , իբնէ կը սիրէ երգելը : Շատեր բանաստեղծելու շնորհք ալ ունին : Ձի կարծուիւր սակայն , թէ ակնցին իր այս գեղեցիկ յատկութիւնը ժառանգած է Բազրատունեաց Անիէն կամ Արծրունեաց Վասպուրականէն , որոնցմէ մէկէն և կամ միւսէն դաղթած ըլլալ կը թուի , ըստ աւանդութեան : Ակն ունի հրապուրիչ դերք , յանկուցիչ տեսարաններ , անապակ օդ ու չքնաղ երկինք : Անոր աննման գեղով ու բոյրով լեցուն եզիներուն մէջէն մարդ չուզեր դուրս ելլել : Վանքի , Արեգիի , Կարուչլայի , Կամրկապի , Ապուհեի , Չերաղի և այլ շրջավայրերու հնձանաւոր ընդարձակ պարտէզները համբաւաւոր են նաև իրենց յորդա-

ռատ պտղաբերութեամբը: Անոնցմէ իւրաքանչիւրը, արդարեւ, Աւետեաց երկրեակ մը: Քաղաքին բարձունքը, վերի լեռան ստորոտները կը փռուի ականակիտ Ակն անուն հրաշատեսիլ Հսկայ աւազանը, որուն մաքրիկ, պաղուկ ու քաղցրահամիկ ջրերը գետնէն, փոքրիկ ժայռերուն մէջէն կը բըղխին: Երբ որ ժամանակին, թափառական Անեցիք կամ վասպուրականցիք, այս կողմերը գալով, և տեղին դիրքը անառիկ, ապահով ու գեղեցիկ դրոշնէն յետոյ յիշեալ անմահական ջրին հրաշալի ակը կը տեսնեն, բնակութիւն կը հաստատեն անոր շուրջ: Ու ի յիշատակ այդ ջրի ակին, քաղաքն ալ կը կոչեն Ակն: Բայց ուրիշ նոյնքան պատուական ջրեր չառ կան: Օրինակ Ակն Ծովը, Իսնակը, Բերդը, Լայլն: Այս ջրառատ քաղաքին մշտապէս աղբիւրներն ալ բազմառատ են: Ասոնցմէ իւրաքանչիւրն ունի ինքնատիպ անուն մը, կեանք մը, պատմութիւն մը: Զրադբիւրներէն զատ գոյութիւն ունին նաեւ Կաթնաղբիւրներ, որոնք ժողովուրդին կաթ տուած են Հին բարի ժամանակներուն մէջ, և Լուսաղբիւրներ, որոնց լուսածին ու լուսափայլ ջրերովը խաւարած աչքեր լուսաւորուած են: Չաթերէն Հանդարտիկ անցնող առուներն ու առուակները, տներու և եգիներու մօտիկէն վազող Խնկածոր, Ճոիկ, Արեգիճոր, Ճոխ-Մար, և այլ մեծ ու պղտիկ բաղմաթիւ ձորերն ու ձորակները, իրենց քաղցրիկ մրմունջներով ու կարկաչներով, երեւակայել կուտան այն երազային աշխարհները, ուր կը թափաւորեն սէրն ու խաղաղութիւնը: Այս բոլորէն զատ, եղեմական Դրախտէն Հոսող Եփրատն ալ, որուն ջրերուն մէջ մկրտուեցան Տրդատ, Աշ-

խէն ու Խոսրովիդուխտ, և որ Հայկական այնքան նուիրական յիշատակներով լեցուն է, կուգայ ու կ'անցնի սիրուն թատերաբեմի մը երևոյթը պատկերացնող Ակնայ առջեւէն: Անիկա ո՛չ միայն իր ականազարդ ու գեղանի դշտային ոտքերը կը լուայ մշտնջենօրէն, այլ նաեւ իր Հսկայաբամբ գոչիւնը անոր նրբահայն գերածայնին խառնելով, կը կազմէ յոյժ ներդաշնակ համերգ մը: Բովանդակ Հայաստանի մէջ գուցէ դժուար ըլլայ գտնել այդ կարգի ներշնչող վայելչութիւններով օժտուած քաղաք մը: Անառիկ բնական պատճառները Ակնայ Հայ ժողովրդի երգասիրութեան:

Ու երգը ակնցիւն հետ ամէն տեղ է: Ակնցի Հայը կ'երգէ տունը, փողոցը, շուկան, պարտէզը, գետեզերքը, ընտանեկան ու ընկերական ամէն տեսակ Հաւաքումներու միջոցին, ու զբօսանքի տեղերը: Կ'երգէ նաեւ ուխտավայրերը, կիսակործան Արականը, Հնադարեան Սբ. Փրկիչը, բացօդեայ Լուսաւորիչը, ապառաժածայր Սուրբ Կողմու-Դամիանոսը, բարձրադիր Սուրբ Յակոբը, Վանք գեղի Հայ-Հոռոց յունական եկեղեցիին կցուած Սուրբ Սարգիսը, քարայրաձև Մարնտունիկը, և այլ ուր: Միակ բացառութիւնը Սուրբ Թալալոսը: Ինչո՞ւ: Վասնզի անոր շուրջ կը փռուի Ակնայ գլխաւոր Հովրտիքը: Հիւանդ աչքերու բուժիչ այդ սուրբի յիշատակարանի առջեւէն, բազմաթիւ սերունդներ անցած են պատանքուած, իրենց ճաղին մէջէն Հառաչելով:

«Մերձեցայ քս ի դուռն գերեզմանին...»

Երգը ակնցիւն իր հետ կը տանի նաեւ մինչև հեռաւոր երկիրներ: Երգելը, ամենուրեք ու ամէն

պարագայի, անոր համար անմիջական և անհրա-
ժեշտ պէտք մըն է: Ինչպէս գերազանց հաճոյք մը,
նոյնպէս մեծ սիրտիանք մը: Ու պատահի օր մը,
ուր անիկա չկարենայ այլևս երգել ունէ պատճառաւ
ինքզինք շատ դժբախտ կ'զգայ, զրկուած ըլլալով
զինքը զուարթ առնող սրտակից մտերմէն, զինքն
իր բոլոր հոգերուն ու ցաւերուն մէջ մխիթարող
երկնային հրեշտակէն: Անիկա կ'երգէ, կ'ապրի:

Ակնցիներու մէջ յառաջ եկած են նաև արտա-
քոյ կարգի երգիչ-բանաստեղծներ, Նահապետ Քու-
չակ և ուրիշներ, որոնց հռչակը Ակնէն դուրս ել-
լելով, քաղքէ քաղաք անցած, և հասած է Հայաս-
տանի բոլոր կողմերը: Անոնց անունը քանդակուած
է ազգային Բանահիւսութեանց Հեղինակներու յի-
շատակը յաւերժացնող Ոսկեղնիկ Մատեանին մէջ
ալ:

Խիստ զգայնոտ, և միևնոյն ժամանակ գեղար-
ուեստական բարձր ու ամենանուրբ ճաշակով մը
հիւսուած բանաստեղծութիւններ կը ներկայացնեն
Ակնայ ժողովրդական երգերը: Անոնք Գողթան եր-
գերու տպաւորութիւնը կ'ընեն, և քերթողական
արուեստի բարձրութեան տեսակէտով, նմանու-
թիւններ կը ցուցադրեն: Երգերու եղանակները
յարմարցուած են իրենց նիւթերու իմաստին:
Ակնցի մարդոց ձայնը հնչեղ, ընդհանրապէս թըր-
թուն և զգացմամբ լեցուն է: Բայց կանայք աւելի
մեծ վայելչութեամբ մը կ'երգեն: Ակնցի կիներու
ձայնը նման է այնպիսի երաժշտութեան մը, որ իր
աղու, փափուկ, և քաղցր ու մեղամաղձիկ ներ-
դաշնակութեամբ սիրտ կը վերիվայրէ, հոգի կը
ցնցէ:

Կեանքի ամենակարեւոր պարագայի համար յօ-
րինուած անհամար երգեր կան: Երկար, բազմա-
տուն ու այլազան երգեր, անտունիներ:

Բանահիւսական այդ ընդարձակ բուրաստանին
մէջ առնենք քայլ մը միայն, և կազմենք ծաղկե-
փնջիկ մը:

Մայրիկն իր մանկիկը կ'օրօրէ, ու անոր գե-
ղեցկութիւնը կ'երգէ.

«Օր օր, օր օր, իմ անմամ,
Անմամ ու չիկայ նման,
Ուշ մար քերքեր է քեզ նման,
Ուշ արևն, ուշ լուսնկան...»

Քիչ ետքը, անիկա, իր փոքրիկ տղեկին մեծ-
նալով մեծ մարդ մը դառնալու մասին ալ ներ-
շնչումներ կ'ընէ, անոր օրանը շարժելով:

«Օր օր կանչիմ, իմանաս,
Պառկիս, անուշ քնանաս,
Քնանաս ու մեծանաս,
Մեծնաս ու մեծ մարդ դառնաս...»

Սիրային հովուերգութիւնները, առ հասարակ
սկիզբ կ'առնեն աղբիւրներուն առջև: Տղաներէ ու
մանաւանդ աղջիկներէ ոմանք, խիստ ամօթխած,
կը շիկնին, զլուխնին կը խոնարհեն ու լուռ կը
մնան: Բայց կան ուրիշներ որ կը խօսին:

Այսպէս, աղջիկը, տղան տեսնելուն, իր ա-
ռաջին տպաւորութիւնը կը յայտնէ.

«Բարի լուսուն դուրս ելայ.
Աղուր կտրիմ մի տեսայ...»

Տղան, սակայն, աւելի յախուռն, կրնայ ըսել
աղջկան, որ զինքը գերած է.

«Աղջիկ, աղբօրդ արևուն,
Ամանէտ պտիկ մը ջուր տուր...»

Ու աղջիկն ալ, աւելի քաջութիւն ստանալով,
այսպէս սլատասխան մը կուտայ.

«Իմ ջրիկս շատ տաք է, չէ պաղեր:
Սիրու համար ինչքան մարդ է մեռեր...»

Այն ատեն, տղայ ու աղջիկ, համաձայնած,
միասին կը խմեն սիրոյ հրաւառ ջրէն յարեւով.

«Թո՛ղուր խմնիմ ու քո՛ղուր մեռնիմ,
Հաշուիմք քը մարերնիս չէ՛ քերեր...»

Այնուհետեւ, արդարեւ, սիրային տառապանքի
կեանք մըն է որ իւր սկսի անոնց համար, քանի որ
անոնք առ հասարակ դժուարաւ կրնան ուզած ժա-
մանակնին զիրար տեսնել: Ահա թէ ինչո՛ւ անոնք
կը մղկտան շարունակ.

«Ես խմեր եմ ու չեմ գիտով,
Կը սիրեմ ու չեմ կարօտով...»

Օր մըն ալ սիրող սրտերը իրարու կը միանան:
Ու խնամիներու տուններուն մէջ կը սկսին հարս-
նեկան հանդէսները: Հարսնեւորները նախևառջ
փեսան կը դովեն.

«Ելի՛, կոյնէ՛, քագուր աղքար,
Ուր քեզ գովեմ, գլխուս ի վար...»

Միւս կողմէ, հարսին մազերը կը հինայեն,
երգելով.

«Աս հիման, ի՛նչ աղուոր հինայ է,
Խրկողն ալ, ի՛նչ աղուոր մանչ է...»

Իսկ հարսը զգեստաւորուելէ ետք, անոր այս-
պիսի ոսկի խրատ մը կուտան մարոնց տունէն.

«Ուր գան ու հագար ըսնի,
Հագրէն մէկ խօսք մի խօսէ,

Ան ալ 'չգիտեմ' ըսէ,
Հագար հարէն խալըսէ...»

Եւ ահա հարսը մարոնց տունէն տանելու կու-
գան: Աղջիկը իր մայրը մխիթարել կը ջանայ.

«Մի՛ լար, մարիկ, մի՛ լար,
Ես նորէն տուն տի գամ,
Ասկի տասնը հինգ օր
Արկովս պիտի գամ...»

Պսակուած հարսն ու փեսան, առտուն կանուխ
մուխն ու լուսուն, ձի հեծցուցած ժամէն տուն կը
բերեն, և դրան առջև կանգնելով փեսին մայրը
դուրս կը կանչեն.

«Թագուորի մար, դուն դուրս եկուր,
Թագուր որդեկդ է եկեր,
Հատ գնացեր, ու գոյգ եկեր...»

Մայրը դուրս կուգայ, ու իր խօսքը նոր հարսին
ուղղելով, կեսրական բարեմաղթանքներ կ'ընէ
անոր.

«Բարի լուս, աղուոր, քարի լուս,
Բարի լուսուն քարի վրատ,
Ուր ցաթէ արևը վրատ...»

Տարուան բոլոր յիշատակելի օրերը իրենց հա-
մար մասնաւոր երգեր ունին:

Կաղանդին նախօրը, աղքատիկ տղայք, ուս-
ընդանուր մէկ մէկ տուրիկ կախած, ու դռնէ դուս
ինկած, միեգ կը ժողվեն, կանչելով.

«Աս օր կաղ է, առտուն կաղունտ է,
Ձեր մեռելին հոգուն տուր ուր գայ:

Տան տիկին, տանը քարի տիկին,
Ե՛լի, գնա՛, մարաքն ի վար,

Կարնուկ քոնէ, ու երկան կըյրէ,

կամացուկ ուր մատտ չի կըյրես...»

Ձատկին օրը, նոյն իսկ ծերունի մամիկներ, կարմիրներ հագած, կ'ելլեն տներուն երդիքը, և թեթևի տալով, երգող, ցատքող երիտասարդ տղոց ու աղջկանց խումբերուն դէմ առ դէմ կը շրջաբերեն: Անոնք, միևնոյն ժամանակ, իրենց տկար, բայց պատկառազգու ձայներովը կ'եղանակեն.

«Հա՛ լայ լի, ա՛յ, հա՛ լայ լի,

Հաւը կարմիր ածեր է...»

Երբ որ մահ պատահի, կիները, շուրջը պատելով գետնատարած մեռեալին, որուն վարչամակածածք գլխու դին հաց մը, վառ մոմ մը ու ծխացող խնկատուք մը կայ, անոր հասակին ու պարագաներուն պատշաճ ողբեր կ'երգեն: Ու այդ ողբական երգերը կը շարունակուին, մեռեալի թաղումէն ետքն ալ, օրերով:

Բայց այս քաղաքին հայութիւնը ամենէն աւելի շատ երգած է պանդխտութեան դառնութիւնները: Պանդխտութիւնը, երբեմնի ամիրաներու հայրենիքին վայելչակենցաղ դաւաճներուն համար, երթալով կեանքի անխուսափելի լուծը դարձած է: Քիչեր ազատ գտնուած են այդ ընդհանուր դժխեմ հարկէն: Ծննդավայր երկիրը յոյժ գեղեցիկ ու ցանկալի, բայց հոգէ ու արդիւնաբերութենէ զուրկ է բոլորովին: Ապրուստը միշտ դրսէն: Պանդխտի ցուպը ձեռք առնող ակնցիին համար Մօտիկ Աղբիւրէն, Զորկանի գլխէն ու Շուշուի կամուրջէն անդին դժոխք մը կը բացուի, անստոյգ հորիզոններով, իսկ ասդին դրախտը կը փռուի, իր ճշմարիտ վայելքներով:

Պանդխտութեան դիմող երիտասարդը, ամե-

նէն ետք իր սիրելի հարսին հրաժեշտ կուտայ, ողջագուրելով դայն, ու ճամբայ կ'իյնայ: Քայլերը դէպ յառաջ, աչքերը ետին: Իսկ հարսը, որ մինչև այդ ժամանակ կեսրոնց տան մէջ տակաւին անխօս, իր հոգւոյն բարձրագոռ աղաղակը զսպելով, այսպէս կը հառաչէ, մեկնող սիրելիին ետեէն.

«Կարմիր կապաւոր աղուոր,

Դուն ո՞ւր կ'երթաս միաւոր...»

Ու այդ օրէն յետոյ, հարսը, շարունակ լուր ու տեղեկութիւն կ'ուզէ իր սիրելիին վրայ արեւէն ու լուսնկայէն, աստղերէն ու հովերէն, թռչուններէն ու ծաղիկներէն, և Եփրատ գետէն ու առուակներու ջրերէն: Անիկա կը տենչայ անձկագին, որ անոնք խօսին իր սրտիկին, ու գինքը մխիթարեն:

Շատ անգամ, գիշերն ի բուն, մինչև ի լոյս, անոր աչուրները չեն գոցուիր: Անիկա չի կրնար քնանալ իր սիրոյ բուն կարօտէն: Իրաւ է որ,

«Մէր կայ, մարդն ի քուն կու անէ,

Մէր կայ, մարդն արթուն կու պահէ...»

Իսկ երբ, այդ կիներ կը տեսնէ, որ իր նժդեհ ամուսինը կ'ուշանայ վերադառնալու, ահաւասիկ թէ ինչ կ'երգէ, կարօտակէզ սրտին ձայնը բարձրացնելով.

«Ջարկիր, կրակ տուիր,

Կ'երգեմ, կու վառիմ,

Ջրի պէս ծարաւ իմ,

Քու քամրաղ կու նայիմ...»

Ճշմարիտ է, թէ օտարութենէ անվտանգ, առողջ ու յաջող վերադարձողներու յաղթական երգերուն յաճախ արձագանք տուած են հայրենի սարերն ու ձորերը: Բայց ո՛րքան շատ եղած են նաև

այլևս չվերադարձողները: Ասոնք, կամ ձախոր-
դութեանց անիւին տակ ճզմուած, և կամ հիւանդ
անկողին իյնալով տառապած, հալումաչ եղած, և
իրենց սիրելիներուն պաշտելի անունները շարունակ
կիսկխալով, իջած են ի հող:

Սոյն դառնաղէտ պարագային է մասնաւորա-
պէս, որ ականցին իր լալահառաչ քնարը կը զարնէ
ջախջախ: Ծնողներ ու ամուսին, եղբայր ու քոյր
հարազատներ, ազգականներ ու բարեկամներ, ծա-
նօթներ ու դրացիներ, մէկ տեղ կը հաւաքուին, ու
բերան բերնի տալով, կը սկսին լալ պանդխտու-
թեան զոհին վրայ:

Թէ նժդէհ էրիտասարդը մեռնելուն, որո՞նք
եկած են անոր մօտ զայն տեսնելու, հետեւալը
կ'երեւակայուի.

«Եկին օտար մարերն ի վրան,

Եկին օտար փութերն ի վրան...»

Յետո՞յ.

«Եկին ու վայ քերին քերողին,

Վայ լուսէ լուս արթուն կեցողին...»

Կուգայ վայրկեան մը, որ սգաւոր խեղճ մայրը
ա'լ չի կրնար դիմանալ իր դառնահամ մրմուռէին,
և շուրջը գտնուողներուն այս տեսակ յանձնարա-
րութիւն մը կ'ընէ.

«Գնացէ՛ք ու փատ ու փուտ քերէ՛ք,

Անորդի մարիկն երեցէ՛ք,

Երեցէ՛ք ու մախիք դարձուցէ՛ք,

Ու մախիքն ալ հովուն տուէ՛ք...»

Քոյրը կ'ողբկոչէ իր մեռեալ եղբայրը.

«Եկա՛ւր, աղբար, եկա՛ւր, իմ աղբիւրի ջուր:»

Ապա կը յարէ զգայնասիրտ քոյրը.

«Սիրուտ չիմ կետացեր, ո՞ւր գնացեր ես դուն,
Սիրուտ մութն իմ նստեր, լո՛ւս մի արէ դուն,
Սիրուտ պատն է փկեր, եկու շարէ՛ դուն...»

Մահտունին մէջ սակայն աւելի տխուր ու սըր-
տաճմլիկ կենդանի պատկեր մը կայ: Եկէ՛ք ու դի-
տեցէ՛ք սա մանկամարդ կինը, որ հունա, պատ-
տակը կծկտած, մաղերը քաշկոտելով կը փետտէ,
թեւերը ջղաձգաբար կը զալարէ, ձեռքերն ուժգին
թափով կուրծքին ու ծնկուրներուն կը զարնէ,
ուղիւօրէն արցունք կը թափէ, և ծայրայեղ յու-
սահատութեամբ մը կը հեկեկայ, առանց ձանձիկ
ու ձուներկն հանելու: Գուշակեցիք անշուշտ, թէ
անիկա օտար հողուն մօր տարած կտրիճին այրին
է, որ իր հոգեսպան վշտին ու կսկիծին հետ ա-
ռանձնացած է պահիկ մը:

Լեռներէն ու ծովերէն անդին, անոր տէրը,
երիտասարդ ամուսինը, վերջին վայրկեանին, իր
նորատի կնոջ սէրը երգելով, այսպէս պատուիրած
էր քովը եղողներուն, որ երբ զինքը տանին, դնեն
գերեզման, թող հողը վրայ չի տան, այլ,

«Ի մէջ սրտիկին քաց թողուն,

Ուր ելլէ քոցն ծիրանի,

Ասնող, դարնողներն ըսնն.

Սիրու տէր մարդ է, կու վառի...»

Մինչ ասդին, եղկելի հարսնուկը, խօսք մը
իսկ չի կրնար ընել: Անոր լեզուն այլևս բռնուած
է, չի՛ դառնար բան մը ըսելու: Անբառ ու անբար-
բառ ճիչ մըն է միայն, որ իբր ողբերգ անոր ներ-
սիդէն կը փրթի, կը բարձրանայ, ու կոկորդին
մէջ կը խեղդուի: Ասկէ ետք, անիկա ինտո՞ր պիտի
կարենայ ապրիլ, երբ գլխուն վրայ արեւը մարած

ու կուրծքին տակ սիրտը խորտակուած է : Թշուառ արարածը միայն երեք ամիս վայլած էր ամուսնական կեանքը : Հովի պէս անցնող մեղրարուեսին մը : Ու իր պաշտելի Թուզնիկը Թուած էր Հեռուն , իրենց կեր ճարելու համար : Անկէ ի վեր անցած էին տարիներ , ու իր փեսան չէր վերադարձած : Անոնք , իրենց կրակոտ սիրոյ կարօտը հոգիներու հաղորդակցութեամբ իրարու յայտնած ու անրած էին , միշտ մխալով : Ամէն դարուն միացումնին աշնան յուսացած , և աշունը դարնան սպասած էին , բացուող վարդերուն հետ ըմբռնանելու համար իրենց սէրը : Մէկ ալ պատահեցաւ , որ այլեւ ամիսներով գիր չեկաւ անդիէն : Հէք հարսնուկի աշունին ճամբտիքը պաղեցան : Ետքը , անիկա , գէշ գէշ երազներ տեսաւ : Ու սև օրին մէկն ալ , եկաւ , հասաւ չի գալիք ու չի հասնելիք լուրը . . . :

Սորունկ զգացումներու ճշմարիտ Թարգման հանդիսացող բոլոր երգերը , հնուց ի վեր , այսպէս չարունակ , ամէն պարագայի , Ակնցիներու բերնէն վար ինկած չէին բնաւ , մինչև մեր Ժամանակները : Եւ մեր չարաբախտ ու չարաղէտ Ժամանակներուն մէջ , ահաւոր օր մը , մասնաւոր երգերը փոխուած էին ընդհանուր մեծ եղերերգի մը . . . : Եփրատի այդ գեղատեսիլ հովիտը դարձած էր Վայոց-Ձոր մը . . . : Երգը ատող անողորմ խուժաններուն ճարակ եղած էին երգողները : Չափուած ձևուած հարուածը Ակն քաղաքի ու շրջականերու հայերուն համար անօրինակ կերպով ահարկու էր , բոլորովին անակնկալ ու յանկարծակի ըլլալուն : Հարուածողները հաշտ ու խաղաղ երեւոյթ մը ունէին , մինչև իրենց յարձակման վայրկեանը : Ամենէն ցաւալին

այն էր , որ բռնամահէն հալածուող ամէն հասակի , սեռի ու վիճակի պատկանող հայերը պաշտպանութեան ապահով տեղ մը , ապաւէն մը ու միջոց մը չունէին : Քաղաքին հայ երիտասարդութիւնը՝ պանդխտութիւնը : Ժողովուրդը անգէն : Միայն քանի մը քաջ հայորդիներ գտնուած էին , որոնք զէնք ունենալով , կարողացած էին կատարել իրենց ինքնապաշտպանական պարտքը : Մեծ անապատի մը մէջ թիզ մը ուլասիս : Նոյն իսկ ամայի վայրերը , լեռները , սարերն ու ձորերը փախչողներէն ալ շատերը ազատուած չէին : Ու ինկած էին հազարներով : Հայ արիւնը , հայոց ձեռամբ ու քրտինքով չէնցած ու գեղեցկացած այդ քաղաքին ամէն կողմը անխնայօրէն հոսելէ ետք , իջած , և Եփրատի ջրերն ալ ներկած էր . . . :

Յաւիտենականութեան չափ երկար երեք օրեր տեւած էին բոլոր սարսափները , միշտ միևնոյն ահեղասաստ թափով : Ու երրորդ օրուան երեկոյին , դադարի հրամանը արձակուած էր , որովհետև մէջ տեղը հայ անունը կրող կենդանի էակ մը չէր երեցած այլեւ : Հայոց թաղերը , արդէն դարձած էին մոխիրներու կոյտ , և ողբատեսիլ աւերակներ : Իսկ գերեզմանի պէս լուռ ու մահուան պէս ահաւոր գիշերէ մը ետք , առաւօտուն վաղ , արշալոյսին , թէև լսուած էին խօսող քանի մը աքաղաղներու վախկոտ ձայները , սակայն կողոպուտի , սրբապղծութեան , և հուրի ու աւերումի ենթարկուած Սուրբ Աստուածածին ու Սուրբ Գէորգ փառաւոր մեծ եկեղեցիներուն կոչնակները չէին հնչած : Ապա , տակաւ , երկինքին երեսը վարագուրող Հրակայական ամպերը պատառուած էին , դժոխային

նաղջամուղջը փարատած և բարի արեգակը դուրս ելլելով քաղաքին վարի լերան ետեէն, պայծառօրէն ծագած ու ժպտած էր . . . :

Կոտորածի միջոցին, շատեր, իրենց վախէն, և կամ անօր թաքստոցներու մէջ շնչահեղձ ըլլալէն մեռած էին: Անբուժելի կերպով ծանր վիրաւորուածներէն դեռ ևս ողջ մնացողներն ալ, հետզհետէ աշնան դեղնած տերեւներու նման թափուած, գերեզման իջած էին: Իսկ աղէտէն այլևայլ բարեպատեհ դիպուածներով ու անյուսալի միջոցներով զերծած կենդանի-մեռեալները, աւերակներուն մէջ և իրենց սիրելիներու արիւնովը ներկուած գետիններուն վրայ թափառած էին բոպիկ, գլխաբաց, կիսամերկ, ամէն ինչ կորսնցուցած, և անպատսպար: Անոնց ուղեղները գործելէ դադարած, յիշողութիւնները մոլորած, ձայները քաշուած ու բերանները կղպուած էին: Տեսակ մը շարժուն դիակներ, իրենց սոսկումէն ու վշտէն ապուշ դարձած էակներ:

Սակայն, անոնք սկսած էին հետզհետէ գիտակցութեան դալ, վերյիշել ամէն բան, անհուն կսկիծով սգալ, մաղերնին փետտել, և սրտերնուն տախտակը կոծել: Այդ անսահմանօրէն թշուառ վերապրողները, երբեմն նաև իրենց գլուխները տարած, աւերակաց կիսակործան պատերուն զարկած էին, տարապայման յուսահատութեամբ, հոգինին քաշելով, և ինքզինքնին անիծելով, թէ ինչո՞ւ հորէն ու սուրէն ազատեցան, ու զո՞ւ գնացող իրենց սիրելիներուն չմիացան: Անոնց դանկերը պատուած ու արիւնները ծորած էին: Կսկծաբին ցաւը զանոնք խելայեղած էր: Բայց և այնպէս անոնք ապրած, միշտ աւելի բուռն թափով մը զգա-

ցած, ու տանջուած էին . . . :

Ահա՛ այսպէս, Ակնայ հայութիւնը կործանուած, և երգող քաղաքը լռած էր:

Դ.

ՀԱԼԱԾՈՂ ՈՒՐՈՒԱԿԱՆԻ ԱՌՋԵՒԷՆ

ԱՂԵՏԷՆ կրցած էին ազատուիլ Մեծատուրեանները, հայր ու աղջիկ: Բայց անոնց ազատումը հրաշք մըն էր: Ախոռատնէն անդին փոռուող պարտէզներուն մէջ, ուր իրենց հետեւած էր ծանօթ կաղթիւրքը, անկիւն մը հաւաքուած չոր տերեւներու մեծ դէզի մը տակ մտած էին անոնք: Ու այդ կերպով կրցած էին աներևութանալ: Նոյնիսկ թիւրքի այդ կողմերէն հեռանալէ ետքն ալ, անոնք երեք օր շարունակ, գիշեր, ցորեկ, անօթի ու ծարաւ, պառկած մնացած էին իրենց թեթև ծածկոցին տակ, վասնզի փողոցներուն մէջ վազվառու խուժաններուն ձայները երբէք դադարած չէին: Եւ այն ատեն միայն համարձակած էին իրենց թաքստոցը թողուլ, երբ որ խաղաղութեան վերահաստատումը ծանուցանող մունետիկներու, և մէջտեղ ելող հայերու ձայները լսած էին:

Անոնք առաջին անգամ ուղղուեցան իրենց տունը, որ այրուած ու քանդուած էր: Իրենց սիրելիներուն դիակները թաղուած էին փրակոյտներուն ներքև: Անոնք Հրաչեան ալ չկրցան գտնել իր ինկած տեղը: Ի՞նչ եղած էր անիկա: Միթէ ո՞ղջ մնացած էր: Սխալած էին, զայն մեռած կարծե-

լով: Արդեօք ստացած վէրքերը թեթեւ եղած էին, եւ ինքը գնացած, ապաՀով տեղ մը ապաստանած էր: Հազա՛ր երանի: Բայց, խորհեցան անոնք միեւնոյն ժամանակ, այդ պարագային հարկ էր, որ անիկա, կոտորածը դադրելուն, պահուած տեղէն դուրս ելած ըլլար: Մինչդեռ ո՛չ մէջ տեղը կար, ո՛չ ուէ մէկը տեսած էր զայն, և ոչ ալ անոր վրայ բան մը լսուած էր: Ու անոնք, ինքզինքնին տարօրինակ, անբացատրելի երեւոյթի մը, և առեղծուածի մը առջև դտան, ու չի կարողացան բանաւոր եզրակացութեան մը գալ: Ի վերջոյ սա ենթադրութեան յանգեցան, թէ անոր մարմինը թիւրքերու վրէժխնդրութեանը առարկայ դարձած ըլլալու էր, վասնզի այն բոլոր Հայ երիտասարդները որոնք թիւրքեր սպաննած էին, անոնց դիակները կամ անդամահատուած, կամ այրուած, և կամ ոտներէն կապուելով գետինները քաշլուտուած էին: Սանդուխտ, սակայն, Հրաչեայէն հոսած արիւնը տեսնելով, ինքզինք չկրցաւ դսպել ու աղէխարչ հեծեծանք մը արձակեց: Ապա ինկաւ իր նշանածի արեան վրայ, և շրթները կպցուց գետնին: Հայրը, արտասուալից աչքերով, զայն վերցուց, և հեռացուց անկէ: Անոնք Արգարենց Հրոյ ճարակ դարձած տան առջև ալ պահ մը կանգ առին, և ուր իմացան Հրաչեայի հօր սպանուելը իր խանութին առջև, և մօր նահատակուելը, դէպի Մեծատուրենցը փախած միջոցին, երբ դեռ իր միակ որդին չուկայէն Հասած չէր զինքը փրկելու համար:

Ապա անոնք անցան ուրիշ բարեկամներու, ազգականներու ու դրացիներու այրուած ու կործանուած տուններու առջևէն: Բայց ո՛ր պիտի երթա-

յին, ի՞նչ պիտի ընէին ու ի՞նչ պիտի ըլլային, իրենք ալ չգիտէին: Ամէն կողմ աւեր ու աւերակ, դիակ ու արիւն, սուգ ու հեծեծանք և թշուառութիւն ու յուսահատութիւն:

Ակնայ մէջ Մեծատուրենց տունը յայտնի էր հարստութենէն աւելի իր հիւրասիրութեան ու բարեգործութեան համբաւովը: Այդ չէն ու պայծառ, և երկնային ամէն օրհնութիւններով լեցուն յարկին տակ յաճախ կը մեծարուէին ու կ'օթեանէին նաև օտար տեղացի հիւրեր, որոնք Մեծատուրենց բարի ու հիւրընկալ անունը կը տանէին, կը տարածէին իրենց բնիկ քաղաքներուն մէջ: Ընտանիքին պետը, Նահապետ, բնաւ պանդխտութեան չէր դիմած, որովհետև փափաք չէր զգացած: Ստիպող պարագայ մըն ալ չի կար: Ազալ չէր, և եղածովն ու ունեցածովը դո՛չ էր միշտ: Անիկա իր հօրմէն ժառանգած նիւթական կարողութիւնը քիչ մը աւելի մեծցուցած էր ժամանակի ընթացքին, առևտրական ընդարձակ գործով մը, ազնիւ ու բարեխիղճ աշխատութեամբ: Բայց յաջողութիւնը զայն ո՛չ Հպարտացուցած, և ո՛չ ալ անմատչելի դարձուցած էր: Միշտ նոյն համեստ, բարի, կարօտեալներու առջև քսակը լայնօրէն բացող մարդը: Անոր ամուսինը Հեղինէն ևս, իր բարի ու զգայուն սրտովը Հանրաճանօթ, և ամենէն յարգուած ու սիրուած կին մըն էր: Իսկ զոյգ մը բարեկիրթ զաւակներ, Սանատրուկ ու Սանդուխտ, Մեծատուրեան ընտանիքին երջանկութիւնը կը լրացնէին: Տակաւ աւելի գեղեցիկ ու աւելի երջանկաւէտ օրեր պիտի վիճակուէին այդ ընտանիքին, վասնզի Սանատրուկի ու Սանդուխտի թագ ու պսակով զարգարուելու ժա-

մանակը Հասած էր այլևս: Բայց յանկարծ անսպասելի աղէտը պատահած, ու մէկ Հարուածով ամէն երջանկութիւն քանդուած էր: Եւ Նահապետ, իր ծեր Հասակին մէջ, այդ ահուկի դժբախտութեան մահացու Հարուածին տակ, գուցէ չկարենար տուկալ, և ունեցած յուսահատ վշտերէն մեռնէր, եթէ աղջիկը զոյութիւն հունենար: Արդարեւ Սանդուխտի ազատումը զայն դէպի կեանք ձգած, յուսադրած ու զօրացուցած էր:

Ուստի անիկա, Հարկադրուած, մէկ կողմ դնելով իր սիրելիներու կորստեան կսկիծը, և թըշուառ վիճակին ցաւը, միայն մտածեց աղջկանը վրայ, թէ ինչպէս ընէ որ անոր փրկուած պատիւն ու կեանքը ապահովէ: Իրաւ է, թէ և ցրուած էին տասնեակ Հազարներ կաղմող խուժանախմբերը, սակայն, Հայերու սրտէն վաղորդեան անստգութեան սարսափը դեռ անցած չէր բոլորովին: Տխուր կասկածը կար ու կը մնար միշտ, թէ արդեօք ընդհատուած դիւային գործը, մասնաւոր կամ ընդհանուր կերպով, դարձեալ սկսուելու ու շարունակուելու չէ՞ր: Նոյն իսկ, Նահապետ, երկար բարակ մտածելով ու տատանելով ժամանակ կորսնցնելը անխոհեմութիւն Համարեցաւ, և փրկութեան անմիջական ու գործնական ելք մը փնտռեց: Ու գտա՛ւ այդ ելքը: Վճռեց Հեռանալ Ակնէն, տեղափոխութիւնը Համարելով միակ փրկութիւնը: Անիկա իր նպատակը յայտնեց նաև շուրջը գտնուողներուն: Երթալիք տեղն էր Երիզա:

Աւերակներուն մէջ անքուն, տրտմադին ու ահաւոր երեակայութիւններով լեցուն գիշեր մը անցընելէն ետք, միւս առտուն ևեթ, անիկա ճամբայ ինկաւ իր Հայրենիքէն, վշտերու բռնան տակ

կորաքամակ, մէկ ձեռքը ցուպ մը բռնած, և միւսը Սանդուխտի ուսին դրած: Այդ պատկերը, իր երեւոյթով, կը յիշեցնէր Եդիպոսն ու Անդրիօնը:

Բայց Մեծատուրեանները մինակ չէին: Անոնց կ'ընկերանային ուրիշ ութը հոգիներ ալ, որով այդ Հայրենաթողներու խումբը կը բաղկանար տասը երկսեռ անձերէ: Ամէնն ալ իրարու վիճակակից: Բոլորն ալ միեւնոյն պարագաներու տակ, և Համանման պատճառներով կը Հեռանային Ակնէն: Խուժբին մէջ նոյնիսկ Հիւանդներ ու վիրաւորներ կային: Հետեւին էր նաև մեզ ծանօթ Ծերունի Աւետիս եղբայրը, որ չէր ուզած Մեծատուրեաններէն բաժնուիլ:

Այս թշուառ ճանապարհորդներու Հագուստները պատռտած ու մաշուած էին: Անոնց կիսամերկ մարմինները չէին կրնար պաշտպանուիլ օդի խստութիւններէն: Մասանաւորապէս ցորեկուան տաքէն ու գիշերուան ցուրտէն շատ կը նեղուէին: Վիճակնին աւելի վը ծանրանար, երբ որ անձրև կը տեղար: Հոգիին թերանին կուգար մանաւանդ շարունակ Հետիոտն քալելէն ու երբեմն ալ Հացի պակասութիւն կրելէն: Բայց այս բոլոր նեղութիւններէն ու չարչարանքներէն աւելի անտանելի բան մը կար անոնց աչքին: Ատիկա սարսափի գաղափարն էր: Ահա՛ ամենէն ահաւոր բռնակալն ու նեղիչը, որ մշտնջենապէս կը տիրապետէր անոնց մտքին ու երեակայութեանը մէջ: Եւ Հէք չուսուները, կարելի է ըսել, թէ քալելէն աւելի կը վազէին ու կը փախչէին զիրենք Հալածող այդ սարսափի ուրուականին առջևէն:

Փոքր-Հայքէ Մեծ-Հայքի սահմանը անցած, և

բաւական ճամբայ կտրած էին արդէն, երբ, կամախի ու Երեմայի միջև, իրենցմէ երկուքը կորսնցնելու նոր դժբախտութիւնն ալ ունեցան: Մեռնողներէն մէկը, իր ամուսինը սպաննուած նորատի յղի կին մըն էր: Անիկա վիժում ունենալով, այնքան արիւն կորսնցուց և այնքան անդարման չարչարուեցաւ, որ այլևս չկրցաւ ապրիլ: Միւսը գանկէն ծանրապէս վիրաւոր երիտասարդ մըն էր: Անոր անխնամ թողուած վէրքէն յառաջացած ցաւը երթալով հետզհետէ սաստկացաւ ու անտանելի դարձաւ: Այնպէս որ, խեղճ երիտասարդը, նախ խելքը կորսնցուց, ու յետոյ, սոսկալի հոգեւարքով մը, հոգին աւանդեց:

Ութը հոգիի իջած խումբը հասաւ Երիզա: Ու ամէնն ալ, քաղաքին մէջ, մէյ մէկ կողմ ցրուեցան: Աւետիս եղբայրը Մեծատուրեաններուն հետ էր: Նահապետի առաջին գործն եղաւ Սանդուխտի աղամանդեայ օղերը, կողոպտուած ու մոխիր դարձած ամբողջ հարստութեան մը միակ մնացորդը, տանիլ շուկան ոսկերչի մը: Առանց ուէ սակարկութեան, զանոնք ծախեց, համեմատաբար շատ չնչին գումարի մը: Յետոյ պանդոկի մը մէջ վարձեց աժան սենեակ մը և տեղաւորուեցան երեքն ալ:

Սակայն, Նահապետ հանդիստ չէր: Իրեն աշխատելու գործ մը գտնելու համար, քաղաքին մէջ պտոյտներ ըրած միջոցին նկատած էր, թէ այն տեղ ալ ապահովութիւն չէր տիրեր: Ընդհանուր յուզում մը կար, և հայերը սոսկումի մէջ էին: Անիկա տեղեկացած էր միւսնոյն ժամանակ, թէ արդէն ասորին անդին տեղի ունեցող կոտորածներէն փախչելով Երիզա հասած շատ մը ընտանիքներ կային,

որոնք պատրաստ էին դադարելու դէպի Կովկաս: Այս տեղեկութեան վրայ, Նահապետի մտածումները անմիջապէս փոխուեցան ու հակեցան արտասահման անցնելու դադափարին: Իր աղջկան կեանքը կատարելապէս փրկուած տեսնելու համար, եթէ հարկ ըլլար, անիկա նոյնիսկ աշխարհի մինչև միւս ծայրը պիտի երթար: Բայց, այդ նպատակին ի՞նչպէս պիտի կարենար հասնիլ, երբ որ նիւթական դժուարութիւններ կային: Ակնէն մինչև Երիզա կերպով մը եկած էին: Ատկէ անդին աւելի երկար, և եղանակին բերմամբ, աւելի տաժանելի ճամբորդութիւն մը կար: Ի՞նչպէս պիտի երթային: Մնաց որ երեք հոգի էին: Աւետիս եղբայրը ըսած էր որ մահը միայն պիտի բաժնէր զինքը իր բարեբարէն: Պէտքերնին խի՛ստ շատ: Անհրաժեշտ էր վրանին ու գլուխին կոկել քիչ մը, դէթ տաք հագուստ մը ունենալ, և պարէննին ապահովել:

Նահապետ գրպանը խառնելով տեսաւ, թէ քանի մը օրուան նեղ նուազ ապրուստի մը բաւելու չափ միայն դրամ ունէր: Անիկա շուարած մնաց: Պահ մը խորհեցաւ, դադարող միւս ընտանիքներէն փոխ դրամ խնդրել, և տեղ հասնելուն, աշխատելով վճարել: Բայց փոխ դրամ խնդրելու դադափարը իրեն շատ ծանր թուեցաւ: Հապա եթէ յետոյ չկարենա՞ր վճարել: Միւսնոյն ժամանակ յիշեց, թէ այդ դադարողներու վիճակն ալ խեղճ ու կրակ էր: Չէ՞ որ անոնք ևս կողոպտուած և կոտորածէն մազապուր փախչելով, հոգինն ազատած էին միայն: Այն ատեն սաստիկ տրտմեցաւ հէք ծերունին, և ձեռքը, յուսահատ թափով մը, զարկաւ ճակտին:

Գաղթականները յաջորդ օրը, իրիկուան կողմ

պիտի մեկնէին : Ու Նահապետ , տակաւին ուէ միջոց դտած չըլլալով , ակամայ յանգեցաւ սա եզրակացութեանը :

— Երիզա չենք կրնար մնալ : Ասիկա պարզ ու որոշ է : Պէտք է ուրեմն ճամբայ իյնալ , Կովկաս գնացողներուն հետ : Ուրիշ ճար չկայ : Ի՞նչ ընենք . անոնք ինչ կերպով որ ճամբորդեն , մենք ալ անոնց օրինակին կը հետեւինք : Անոնք ալ մեղի պէս մարդիկ են , և իրենց լաւ վիճակները նմանապէս կորսնցուցած ու թշուառացած են :

Այս եզրակացութիւնը , որքան որ ալ տրամաբանական , բայց և այնպէս դարձեալ չմիամիտցուց Նահապետը : Անիկա չկրցաւ բոլորովին անհոգ ըլլալ , և չմտածել աղջկանը առողջական վիճակի մասին :

— Հապա եթէ ելլէ չդիմանա՞յ ցուրտին , ու ճամբան հիւանդանա՞յ . . . :

Այս տխուր կասկածը , երթալով անոր մէջը մեծցաւ : Այնպէս որ , անիկա իր վճռականութիւնը կորսնցուց բոլորովին , և երկու սուրի մէջ մնացողի մը պէս , չկրցաւ մէկ կամ միւս կողմը հակել :

Ահա այսպէս , մտամոլոր ու տատամսոտ , Նահապետ , նոյն երեկոյին , շուկայէն հաց մը դնած , կը վերադառնար պանդոկ , երբ դէմը մարդ մը ելաւ : Այդ մարդը իր քայլերը դադրեցուց , կեցաւ , ու սկսաւ ուշի ուշով նայիլ Նահապետին , որ սակայն ուշադրութիւն չըրաւ երբէք , և իր ճամբան շարունակեց : Այն ատեն անծանօթը ետ դարձաւ , մօտեցաւ Նահապետին , ու զայն բարեւելով , հարցուց .

— Դուք ակնցի Պարոն Նահապետ Մեծատուր-

եանը չէ՞ք :

— Այո՛ , պատասխանեց Նահապետ , զարմանալով , թէ այդ անձը զինքը ուրկէ՞ և ի՞նչպէս կրնար ճանչնալ :

— Զի սխալուեցայ ուրեմն : Շատ ուրախ եմ , որ ձեզ հանդիպելու բարեբախտութիւնը ունեցայ , իմ պատուական բարեկամս :

— Ներեցէք , ես ձեզ չեմ յիշեր :

— Ես կը կոչուիմ Յովակիմ Մարտիրոսեան : Անցեալ տարի , այս ժամանակներս , գործով Ակը կ'երթայի , երբ , քաղաքին մօտերը , թալլեցին զիս : Յուսահատ դրութեան մէջ , Ակը մտայ : Որու որ դիմեցի , ձեզ ցոյց տուին : Ու դուք , ո՛չ միայն օրերով զիս հիւրասիրեցիք ձեր տունը , այլ նաև , մեկնելուս ալ , որպէսզի հանդիստ ճամբորդէի մինչև Հայրենիքս , Երիզա , ինծի հինգ ոսկի տուիք , ետ չստանալու պայմանաւ :

— Հիմա եկաւ միտքս :

Անոնք խօսակցելով հասան պանդոկ : Մարտիրոսեան ամէն ինչ տեղեկանալով , տխրեցաւ , և շատ ստիպեց ու պնդեց , որ պանդոկը չմնան Մեծատուրեանները , և իրենց հիւրով միասին երթան իր ընտանեկան յարկին տակ միութարութիւն գտնելու : Բայց Մեծատուրեանները շնորհակալ ըլլալով մերժեցին բացարձակապէս եղած այդ հրաւերը : Այն ատեն , Մարտիրոսեան , քսակէն հինգ ոսկի հանելով , կարկառեց Նահապետին , որ վսեմ շարժումով մը ետ մղեց դրամը բռնող ձեռքը : Բարի ծերունին , այդ դրամին պէտք ունենալով հանդերձ , չկրցաւ ընդունիլ , այն համոզմամբ , թէ իր ըրած բարիքը արժէք մը ունենալէ պիտի դադրէր այլևս , երբ որ

անիկա փոխարինուէր: Բայց յետոյ ստիպուեցաւ ընդունիլ, յիշելով իրենց վիճակն ու կարիքները: Միւս կողմէն, սա մտածումն ալ ունեցաւ, որ թե՛րեւ Նախախնամութեան մէկ յատուկ կարգադրութիւնն էր այդ բարեպատեհ Հանդիպումն ու փոքրիկ նպաստաւոր առիթը, իրենց յուսահատ, անել կացութեանը մէջ:

Հինգ ոսկիին ստացումը, Նահապետը դրականապէս ու վերջնականօրէն մեկնելու որոշմանը բերաւ: Եւ անիկա, յաջորդ օրը, Մարտիրոսեանին հետ, Սանդուխտին, Աւետիս եղբօրն ու իրեն համար մէյ մէկ աժան, բայց տաք պաշտոյ վերադարձուաւ այլ քանի մը անհրաժեշտ պիտոյքներ գնեց ճամբորդութեան համար: Մնացած քիչ մը դրամն ալ պահեց, որ մինչև Կովկաս, ճամբուն վրայ գտնուող քաղաքներէն ու գիւղերէն ուտեստ գնէին և անօթի չի մնային: Ապա գնացին, միացան ճամբայ ելլելու համար պատրաստ եղող խումբին:

Գաղթականներու կարաւանը, մեկնեցաւ Երիզայէն որոշուած ժամանակին: Բազմութիւնը բաւական մեծ էր: Կային կիներ ու մարդիկ, ծերեր ու մանուկներ, երիտասարդներ ու պատանիներ: Անոնց մէջ տկարներ ու հիւանդներ կը գտնուէին: Բայց առողջներն ալ երբէք լաւ տրամադրութեան մը մէջ չէին: Ամէնն ալ ընկճուած, վշտահար ու խղճալի երեւոյթ մը ունէին, և ուտելիքին չալկած, կարող անկարող, հետիոտն քալելով, առջևնին երկնցող մեծ ճամբան բռնած, կ'երթային: Ծերունիները կերկերաճայն աղօթքներ կ'ուղղէին երկինք, որպէսզի Աստուած իրենց առաջնորդ ըլլայ, և նոր փորձանքներու ու վտանգներու չմատնուին: Ա-

ղօթքի ձայներուն հետ կը լսուէին երբեմն կանանց հեծկտանքներ, ու երեխայոց լաց ու կանչուրտութիւններ:

Երրորդ օրուան գիշերը, անլուսին, անասող, սև ու մութ գիշեր մը, ճամբուն եզերքը գտնուող, և դէպ յառաջ ցցուող սարի մը տակ քաշուեցաւ կարաւանը, լուսցնելու համար, վախնալով, որ եթէ գնացքը շարունակէ, գուցէ սխալ ուղղութեան մը հետեւի: Այդ գիշերը սաստիկ ցուրտ էր: Առտուան կողմ սկսաւ ձիւն տեղալ: Երբ լոյս եղաւ, ու կարաւանը ճամբայ ելաւ, կին մը, որուն ամուսինը նահատակուած էր, նկատեց, որ իր իր գրկին մանկիկը ունէ շարժում չընէր: Անիկա զայն երերցուց գրկին մէջ: Յետոյ ձեռքերուն վրայ առնելով, ուժգնօրէն ցնցեց: Անօգուտ: Կենդանութեան և ո՛չ մէկ նշան: Փոքրիկ արարածը սառած էր: Այն ատեն, մայրը, ահոելի ճիչ մը արձակեց: Ապա, ձիւնապատ գետնին վրայ նստաւ, սկսաւ մեռած զուկին օրօր կանչել, և այն տեսակ խօսքեր ու շարժումներ ընել, որ հասկցուեցաւ, թէ վշտն խելագարուած է: Բոլորն ալ չկրցան զսպել իրենց արցունքը, այդ աղետալ տեսարանին հանդէպ: Անոնք լացին, խելագար կիներ սիրազուրկուր խօսքերով շրջապատեցին, և զայն առին ու քալեցին:

Այդ օրէն ետք, ճանապարհորդները քանի յառաջ գնացին, ձիւնն ու ցուրտը շատցան: Մանաւանդ Կարինէն անդին, սոսկալի ու անբերելի տանջանք մը դարձաւ անոնց ուղևորութիւնը: Գրեթէ ամէն օր մեռեալ կար կարաւանին մէջ: Կոտորած մըն ալ այս: Հիւանդ, և թոյլ ու տկար արարածները, չդիմանալով օդի դաժանութեանը,

չարունակ ոտքով քաշելու չարչարանքին, և այլ չազար ու մէկ տեսակ ցաւերուն ու նեղութիւններուն, զոչ կ'երթային: Զոհողներէ մէկն ալ ծերունի Աւետիս եղբայրը եղաւ: Անիկա, իր մեռնելու պահուն, ՆաՀապետի ու Սանդուխտի ձեռքերը բերնին տարաւ, և ջերմ սիրով ու պաշտով չամբուրեց: Յետոյ, արտասուելից աչքերովը երախտագիտական երկար նայուածք մը ուղղեց անոնց, օրհնութիւն մը մըմնջեց, ու վերջին շունչը արձակեց:

Գաղթողները, ամէն օր այս մահերը աչքերնուն առջև տեսնելով հանդերձ, իրենց ճամբան կը շարունակէին անընդհատ: Անոնք այնպէս կ'զգային, թէ սարսափը միշտ իրենց ետեէն կուգայ, ու եթէ դանդաղէին, անիկա պիտի Հասնի...: Կրցածնուն չափ, ամէն ճիգ ու ջանք կը թափէին, որպէսզի օր առաջ, ժամ առաջ Կովկաս անցնէին: Բայց չէին գիտեր որոշապէս, թէ ե՞րբ տեղ հասնելով, պիտի կարենային իրենց տառապանքներէն ազատիլ, ամէն կերպով փրկուիլ: Երբեմն իրենց ճամբան, հակառակ բաւական կարճընալուն, խիստ երկար ու անսպառելի կը թուէր: Նոյն իսկ վայրկեաններ կ'ուսննային, որ իրենց ծայրայեղ յուսահատութենէն այլևս աչքերնին կը սևնար, ամէն բան մութ կը տեսնէին, և ինքզինքնին անել լաբիւրինթոսի մը մէջ ինկած կը կարծէին:

Կարաւանին մէջ սակայն, նոր դէմք մը աւելոյած էր: Նորեկ անձը դիւղական վարժապետ մըն էր: Նոյնպէս իսկական մահէ ազատուող մը, հաւածական մը: Միայն թէ անոր երևոյթը ընկճուած ու մեղամաղձոտ չէր: Անիկա կարաւանին մէջ, ա-

մենուն կը մօտենար, և իւրաքանչիւրին սիրոյ, կարեկցութեան ու մխիթարանքի խօսք մը կ'ուղղէր: Ասկէ զատ, շատ անգամ, ընդհանուրին ունեցած վհատազին ու ամենատխուր վայրկեաններուն, քալած տեղը, յանկարծ, իր թաւ ձայնը կը բարձրացնէր, և ի լուր ամենուն, պարագային յարմար պատմութիւններ ընելով, կ'աշխատէր անոնց համբերութիւն ու քաջալերութիւն ներշնչել: Այսպէս անգամ մը կը պատմէր 1604 թուին Շահ Աբասի Հայաստան արշաւելը, և բիւրաւոր Հայեր բռնի զօրութեամբ Պարսկաստան քշել տանելը, իրեն մըրցակից թիւրքերու ձեռքէն զանոնք փախցնել ուղեւով: Եւ կենդանի գոյներով կը մանրամասնէր, թէ ինչպէս Հայ Ժողովուրդը, տանջանքներու ու մահուան ահաբեկումի տակ, Երասխ գետի մէկ եզերքէն միւսը պիտի անցնէր: Նաւակները շատ քիչ ըլլալուն, Շահ Աբաս, բոլորը մէկ գետը թափել տուաւ, որպէսզի լողալով անցնին շուտ մը, դեռ թիւրքերը չի Հասած: Եւ այսպէս գետի յորձանքներուն մէջ խեղդուեցան անհամար մարդիկ, կանայք ու երեխաներ, և անոնց դիակներովը ծածկուեցաւ Երասխի երեսը...: Անգամ մըն ալ կը նկարագրէր ջուղայեցի Հարուստ Հայերու գերեզմանութիւնը դէպի Պարսկաստան, գրեթէ դարձեալ միւսնոյն ժամանակ, և համանման անդհնարով լեցուն: Ուրիշ ատեն յառաջ կը բերէր Կարնոյ մեծ գաղթը, 1830ին, երբ ուս զօրաբանակը Բարձր Հայքէն ետ կը դառնար յաղթական, և Կարնոյ, Կարսի ու Պայազիտի կողմերէն 90,000ի չափ Հայեր թիւրքերու վայրագութիւններէն սարսափաւար, կը փախչէին, ապաստանելու համար Անդրկովկասեան

գաւառները: Երբ որ հայոց աւելի հին, և կամ աւելի նոր ժամանակներու մէջ պատահած մեծ ու պղտոր ուրիշ հալածական գաղթերու տխուր պատմութիւնները կը լրացնէր, Աստուածաշունչին մէջ ներկայացուած նոյնանման դէպքերը կը սկսէր յիշատակել: Մասնաւորապէս կը խօսէր իսրայէլացիներու Եգիպտոսէ ելլելուն ու Սինայ անապատին մէջ անոնց քաջած նեղութիւններուն վրայ: Գաղթականները, ամէն անգամ ալ, ուշադրութեամբ կը լսէին այս բոլորը, և այդ միջոցին, պատմութեան մէջ ապրելով, ինքզինքնին կը մոռնային: Սակայն, իրենց ունկնդրութիւնը լրանալէն ետք, դարձեալ թշուառութիւնին տեսնելով ու զգալով, կը հեծէին ու կը հիւծէին:

Այսպէս թէ այնպէս, անոնք, առանց վտանգի մը կամ արգելքի մը հանդիպելու, արդէն հասած էին երկրին սահմանագլուխը, երբ հանդիպեցան Հայրենի աշխարհէն գաղթող ու դէպի փրկութեան դիմող վիճակակից Հայ ընտանիքներու աւելի մեծ բազմութեան մը: Երկու խումբերը, հառաչանքներով ու արցունքոտ աչքերով, զիրար դիմաւորեցին: Եւ միացած հսկայ կարաւանը մտաւ Կովկաս:

Երբ գաղթականները ոտք դրին Ռուսիոյ հողին վրայ, ծունկ չոքելով, Աստուծոյ աղօթք ըրին.

— Փառք քեզ Տէր, զոչեցին անոնք յուզումնալից սրտերով, ա՛լ հիմա կեանքերնիս վտանգի մէջ չէ, ապահով է: Հարկաւ օր մըն ալ, Հայրենիքնիս պիտի խաղաղի, բարեկարգ վիճակ մը պիտի ստանայ, և մենք, նորէն պիտի արժանանանք վերադառնալու հոն, ուր մեր սիրելիները ինկան...:

Իսկ Կովկասի Թիֆլիս քաղաքը, ուր մուտք

գործեցին գաղթականները վերջապէս, իրենց կատարած երկար ճամբորդութեան հանգիստը առնելու համար, թէև ունէ հիւրամերժական ցոյց չըրաւ, բայց անոնք անմիջապէս կորսնցուցին իրենց ոգևոր տրամադրութիւնը: Եւ դեռ աւելին: Անոնք տըրտմեցան, զուխնին կախեցին ու անխօսուկ դարձան: Ինչո՞ւ: Որովհետև զգացին, թէ իրենք այն կարգի դժբախտ հիւրերէն են, որոնք, անողոք պայմաններէ հարկադրուած, մտած են տեղ մը, ուրկէ երբէք ունէ հրաւէր չեն ստացած...:

Ե.

ԱՐԺԱՆԱՊԱՏ ՈՒՈՒԹԵԱՆ ԶԱՅՆԸ

ԿՈՎԿԱՍԻ և Ռուսիոյ Սև ծովեան եզերքներու բոլոր քաղաքներէն աւելի Թիֆլիս շատ Հայ գաղթականներ ընդունեց:— Այդ հիւրընկալ քաղաքը, ամէն կողմէ թափուող թշուառ Հայաստանցիներու բազմութեան գլխաւոր կեդրոնը եղաւ: Թիֆլիսէն ետք, իբրև բազմաթիւ Հայ գաղթականներ ընդունող քաղաքներն եղան Պաթումը, Պաքուն, Երևանը, Կարսն ու Ալեքսանդրապոլը: Վանքերու մէջ, մեծագոյն յիշատակութեան մը արժանացաւ Մայր Աթոռ Էջմիածինը, որ Հայոց Հայրիկի կարգադրութեամբ իր բախտահալած գաւառներէն հաղարաւորներ պահեց ու միութարեց երկար ատեն: Աւելի քան 40,000 յանգեցաւ այդ միջոցներուն Կովկաս գաղթողներու թիւը: Ու մէկ կողմէն նորէն կը հասնէին շարունակ, ո՛չ ցուրտին, ո՛չ ձիւնին ու բուքին, և

ոչ ալ, հետեւաբար, ճամբու ահաւոր դժուարութիւններուն նայելով: Անոնք սարսափներէն փախչելով, կուգային, Ռուսիոյ հօր հովանւոյն տակ, և իրենց կովկասահայ եղբարց գրկին մէջ փրկութիւն դտնելու անխախտ յոյսովը տողորուած:

Եւ արդարեւ, ռուս կառավարութեան կողմէ երբէք ուէ արգելք չյարուցուեցաւ անոնց դէմ: Իսկ Կովկասի բարի հայ եղբայրները, իւրաքանչիւր տեղի մէջ, գաղթականներուն համար մէկ կամ մէկէ աւելի ապաստանարաններ բանալով, յատկացուցին անոնց ընդունելութեանը: Բազմաթիւ կարօտեալներ այդ գթութեան յարկերուն տակ կը կերակրուէին, ու կը պահպանուէին: Անշուշտ դուրսը մնացողներ ալ կային: Սակայն, մասնաւորապէս, ապաստանարաններուն մէջ գտնուողները չէին գիտեր, թէ ետքերնին ի՛նչ պիտի ըլլայ, և ո՞վ, վերջապէս օր մը, իրենց առաջնորդելով գործ մը պիտի գտնէ, որպէսզի ճակատնուն քրտինքով ապրէին, և անկախ ու ազատ ըլլային մինչև այն ժամանակ, երբ պիտի կարենային վերադառնալ հայրենիք: Անոնք չէին կամենար, որ բեռ ու ծանրութիւն ըլլան, և դժգոհութեան ու պարսաւանքի նշաւակ դառնան: Փոխանակ ողորմընկալութեան՝ աշխատութիւն: Այս էր առհասարակ ընդհանուր գաղթականներուն փափաքը:

Մեծատուրեանները, հայր ու աղջիկ, Թիֆլիսի ապաստանարաններէ մէկուն մէջ, քանի մը ամիս իրենց գոյութիւնը պահելէ աւելի, կարելի է ըսել, թէ քաջքաճ էին: Անոնք միշտ անհանգիստ էին: Կերած հասարակաց հացերնին զիրենք կ'ուտէր: Անոնց այնպէս կը թուէր, թէ զիրենք պատասպարող

այդ գթութեան տունը խեղդող մթնոլորտ մը ունի: Չէին կրնար ազատ շնչել: Մինչդեռ Սանդուխտ, պարապ չէր այն տեղ, և անոր կատարած անվարձ ծառայութիւնը, իր ու հօրը համար եղած ծախսէն շատ աւելի կ'արժէր: Անիկա, սիրալոյս կամաւորութեամբ մը, ստանձնած էր թոյլ ու տկար գաղթականներուն հսկելու և խնամք տանելու կարևոր պաշտօնը: Վարակիչ և կամ ծանր հիւանդութիւն ունեցողները կը խրկուէին հիւանդանոց: Սակայն, թեթեւ հիւանդներ ալ շատ կային, որոնք, լաւ խնամք մը ստանալով, շուտ մը կ'ապաքինէին, փոխանակ հիւանդանոց մտնելու: Այս գործը, որ անիկա սրտանց կը կատարէր, իր նիւթական արժէքէն աւելի բարոյական մեծ նշանակութիւն մըն ալ ունէր: Եւ Սանդուխտ, որքան զգայուն, բարեսիրտ ու անձնուէր խնամատար մը, նոյնքան ալ գիտակից, կանոնապահ ու խղճամիտ հսկիչ մըն էր: Անոր գուրգուրոտ մերձեցումը, ճշմարիտ սփոփանք մըն էր իրեն յանձնուած դժբախտներուն, որոնք շարունակ, միևնոյն բարերար ներշնչումներու աղբեցութեան տակ, ինքզինքնին թեթեւցած ու լաւ կ'զգային:

Այս բոլորը գիտնալով հանդերձ, Մեծատուրեանները սաստիկ կը ճնշուէին: Ապաստանարանի մէջ ապրելու տխուր գաղափարին հետ երբէք չէին կրնար հաշտուիլ, որքան որ ալ այն տեղ օգտակար ծառայութեան բաժին մը ստանձնած էին: Անոնք իրենց միւս բոլոր ցաւերուն վրայ չէին անդրադառնար, և աչքերնուն ու մտքերնուն առջև ունէին միմիայն հետզհետէ աւելի դառնօրէն շեշտուող այն խորշիկի վիճակը, որուն մէջ ինկած ու անճրկած

կը մնային: Ապաստանարանի սեղանին առատութիւնը անոնց համար չէր: Հայր ու աղջիկ, նոյն իսկ, չատ անգամ, առանց ոչ ոքի զգացնելու, ամբողջ օրով անօթի կը մնային, լուռ կը տանջուէին: Երբեմն ալ անոնք, անկիւն մը առանձնանալով, իրարու փաթթուած, կուլային:

Նահապետի վրայ մանաւանդ, տակաւ առ տակաւ, տրտմութենէ աւելի տեսակ մը զայրոյթ կը սկսէր տիրել: Անիկա ստրջանաց վայրկեաններ կուեննար, որ հայրենիքը թողելով արտասահման անցած էր: Ինքզինք կը կշտամբէր, որ ճար ու ճարակ մը չէր կրնար ընել, զիրենք բարոյապէս մահացնող կացութենէ մը փրկելու: Անիկա, իր ներքին այս յուզումներն ու տազնապները կը տանէր, առանց արտայայտուելու: Բայց օր մըն ալ, վերջապէս, չկրցաւ ինքզինք զսպել, և ըսաւ Սանդուխտին.

— Ախ, աղջիկս, ո՛րքան չարաչար սխալած եմ ես, զաղթելով օտար երկիր:

— Ո՛չ, դուն սխալած չես, հայրիկ, իր սրտին ճշմարիտ զգացումը յայտնեց Սանդուխտ, հօրը յուզումը հանդարտեցնող քաղցր ու փաղաքուշ շեշտով մը:

— Ես այն ատեն խենթի պէս էի, և ըրածս ու թողածս չգիտէի: Միայն այսքանը գիտեմ, թէ քեզի համար էր, իմ սիրելի աղջիկս, միմիայն քեզի համար, որպէսզի դժբախտութեան մը չհանդիպիս:

— Գիտեմ: Սարսափելի ժամանակներ էին: Ես կատարելապէս համոզուած եմ, թէ քու զգացումներդ ունեցող, և հանգամանքներուդ մէջ գլտնող մէկը, քեզմէ տարբեր բան մը խորհելու և ընելու չէր: Դուն, սիրելի հայրիկ, ճշմարիտ զո-

հողութեան ամենամեծ քայլն էր որ առիւր ինձ համար, քու այդ հասակիդ մէջ օտար երկիր մը գաղթելով:

— Բայց և այնպէս, այս օրուան իրականութիւնը չատ տխուր է: Ասիկա ալ ուրիշ տեսակ մեծ ու սոսկալի դժբախտութիւն մըն է:

Ու, վայրկեան մը մտախոհ մնալէ ետք, չարայարեց.

— Սանդուխտ, զաւակս, ա՛լ անկարելի է այսպէս ապրիլ: Ասիկա ապրիլ չէ, այլ չարչարանք է: Չարչարանքն ալ աւելի բան մը: Ես, ամէն սուգ ու ցաւ մէկ կողմ թողած, այս ինկած վիճակնուս վրայ կը մտածամ գիշեր ու ցորեկ, բայց, ելք մը չեմ կրնար գտնել: Չեմ գիտեր, թէ ի՞նչ ընենք, որ մեր այս կեանքին ձեւը փոխենք:

— Ես կը կարծեմ, թէ մենք կրնանք այս վիճակէն ազատիլ:

— Ի՞նչպէս: Միթէ հնար մը գտա՞ծ ես: Իմ միտքս բթացեր է այն օրէն ի վեր, ուր անդուծ բախտի անիւին տակ իյնալով, ջախջախուեցանք:

— Երկար ատենէ ի վեր խորհելով, վերջապէս շատ պարզ ու բնական որոշման մը յանգեցայ: Մենք պէտք է որ դուրս ելլենք ասկէ այլևս: Իմ պաշտօնս կատարել տալու համար ապաստանարանի խնամակալները կրնան անշուշտ դրսէն մէկը հըրաւիրել:

— Աղէկ, բայց եթէ ետքը փողոցնե՛րը մնանք: Ինձի համար հոգ չէ: Քեզ կը խորհիմ:

— Ո՛չ: Փողոցները չենք մնար: Բարեսիրտ ազգակիցներ շատ կան հոս: Մեր ռուսահայ եղբայրներն ու քոյրերը ազնիւ սիրտ ու վեհ հոգի կը կրեն

իրենց մէջ: Ես վստահ եմ, որ եթէ մեր վիճակը ասոր անոր յայտնելով դարման մը խնդրենք, անոնք չեն խնայեր մեզ իրենց ձեռքէն եկած բարիքը: Բնականաբար մենք անոնցմէ ուրիշ բան մը չպիտի խնդրենք, եթէ ոչ միայն գործ:

— Ի՞նչ գործ, աղջիկս, ի՞նչ գործ: Ես եթէ մինչև հիմա այդ քայլը չառի, պատճառն այն է, թէ մարդոցմէ ի՞նչ գործ ուզելու ենք, որ յարմար ըլլայ մեզի համար, ու կարենանք կատարել: Ահա խնդրոյն բացարձակ դժուար ու ցաւալի կողմը:

— Օրինակի համար, հայրիկ, ես պատրաստ եմ ամէն տեսակ գործ յանձն առնելու: Նոյն իսկ եթէ հարկ ըլլայ, աղախնութիւն պիտի ընեմ:

— Նոյն իսկ աղախնութիւն...:

— Այո, ու բնաւ չպիտի քաշուիմ: Ի՞նչ կայ: Միթէ ծառայութիւն ընելը ամօթ բան է: Բաւական է որ մարդ պատուաւոր կերպով աշխատի, և իր այդ աշխատութեան արդիւնքովը ապրի:

Նահապետ սաստիկ տխրեցաւ:

— Իմ խեղճ գառնուկս, Հծծեց ան դողդոջուն ձայնով, և Սանդուխտի գլուխը սեղմեց իր կուրծքին վրայ:

— Ծիչդ չէ՞ ըսածս, հայրիկ:

— Սակայն, դաւակս, ատանկ գործ մը ընելու համար դուն ի՞նչ յարմարութիւն ունիս: Ի՞նչպէս կրնաս այդ տեսակ զոհողութիւն մը յանձն առնել ու կատարել, որ քու ուժերէդ շատ ծանր է:

— Ընդհակառակը, ես մեծ ոյժ ունիմ իմ մէջս: Դուն անհոգ եղիր այդ մասին:

— Քեզ աղախններով մեծցուցի, ու հիմա դուն աղախնութիւն պիտի ընես: Վայ ինծի: Ես

ի՞նչպէս տանիմ սրտիս ու խղճիս վրայ ծանրացող այդ նոր բեռը:

— Դուն քու սիրտդ ու խիղճդ անհանգստացնելու պատճառ մը չունիս բնաւ: Ամէն վիճակ ու գործ մարդոց համար է: Բնականաբար պարտական ենք համեստ ու խոնարհ ըլլալ միշտ ալ: Ես իմ որոշմանս վրայ հաստատ եմ: Եւ կարծեմ, թէ աւելի շուտ հայերու մօտ աղախնութեան գործ մը կրնայ գտնուիլ ինծի համար, քան թէ ուրիշ աշխատութիւն մը: Օրինակի համար, քանիցս խորհեցայ, հայերէնի մասնաւոր դասեր տալ տուներու մէջ: Բայց արեւելեան բարբառին ու հնչույթներուն տարբերութիւնը ի նկատի ունենալով, տեսայ թէ այդ անկարելի պիտի ըլլայ դէթ ժամանակի մը համար, մինչև որ անոնց լաւ մը ընտելանամ: Կար և կամ այդ կարգի այլ գործ մը նոյնպէս դժուար թէ յաջողի մէկէնիմէկ, առանց քիչ մը հինալու, և առանց տեղական լեզուին ու պայմաններուն ծանօթանալու:

— Աւաղ, կը տեսնեմ թէ ըսածդ ճշմարտութիւն մըն է: Միենոյնը և ինծի համար: Արդարեւ ես ալ ծառայէ զատ ուրիշ բան մը չեմ կրնար ըլլալ, քանի որ, դժբախտաբար, արհեստ մը չունիմ ձեռքս:

— Շիտակը, հայրիկ, կ'ուզեմ որ ես աշխատիմ միայն, և քեզ հանգիստ ընել տամ: Բայց չեմ գիտեր, թէ արդեօք այդ երջանիկ փափաքս իրագործել պիտի կարենամ:

— Զաւակս, դուն արդէն իմ բնաւորութիւնս գիտես, որ ես պարտաւ մնալ չեմ սիրեր: Յետոյ անկարելի է, որ քեզմէ հեռու ըլլամ: Պէտք է ջա-

նանք, որ երկուքս ալ իրարու հետ աշխատինք, և իրարու մօտ ըլլանք միշտ:

— Բնականաբար շատ լաւ պիտի ըլլայ, եթէ երկուքնիս միասին աշխատելու տեղ մը գտնենք: Ու ես կը կարծեմ, թէ մեր այս նպատակին մէջ պիտի յաջողինք: Ուստի, ալ մի՛ յուզուիր ու նեղուիր: Կը յուսամ թէ մեր վիճակը լաւ պիտի ըլլայ:

— Շնորհակալ եմ, զաւակս, ըրած թելադրութեանդ ու քաջալերանքիդ համար: Թող Աստուծոյ օրհնութիւնը վրադ ըլլայ միշտ: Արդէն դուն ես իմ միակ միւրթարութիւնս ու կեանքս: Ես քեզմով կ'ապրիմ:

— Ուրեմն, հայրիկ, կը կամի՞ս որ հիմա և եթ դուրս ելլենք ասկէ:

— Անշուշտ, որովհետեւ ինծի անանկ կը թուի, որ եթէ դեռ վարանինք, այս տունը վրանիս պիտի փլչի:

— Ես պատրաստ եմ:

Այն ատեն, հայր ու աղջիկ, գնացին, ներկայացան ապաստանարանի կառավարչին, և իրենց շնորհակալութիւնն ու հրաժեշտը մատուցին անոր: Կառավարիչը զարմանք, ու միեւնոյն ժամանակ ցաւ յայտնեց, որ անոնք կ'ուզէին հեռանալ ապաստանարանէն:

— Բայց սպասեցէք քիչ մը, աւելցուց անիկա, որպէսզի ձեր մեկնիլը յայտնեմ խնամակալութեան: Երէկ իրիկուան ժողովին մէջ, ձեր մասին որոշում մը տուին, Օրիորդ Սանդուխտ, և գիտեմ որ այդ որոշումնին կ'ուզեն գործադրել:

— Ի՞նչ որոշում է այդ, Պարոն, հետաքրքրուեցաւ Սանդուխտ: Արդեօք կարելի՞ է որ հաճիք

մեզ իմացնել զայն:

— Անոնց որոշումն այս է, որ դրամական նուէր մը պիտի ընեն ձեզ, արդէն վաղուց գնահատած ըլլալով ձեր բարեօրէն գործունէութիւնը ապաստանարանին մէջ: Ուստի, կեցէք, որ այդ նուէրն ստանաք:

— Շնորհակալ ենք, ըսաւ Նահապետ դրակահօրէն: Աղջկանս յատկացուած նուէրը, մենք ալ մեր կողմէ կը նուիրենք գաղթականներու նպաստից սնտուկին:

— Ինչո՞ւ: Միթէ դրամի պէտք չունի՞ք: Իսկապէս, զարմանալի մարդ մըն էք դուք:

— Կը մոռնա՞ք, Պարոն, որ այսքան ատեն այս տեղ կերակրուեցանք ու պատասպարուեցանք: Մենք ճշդապէս շատ դո՛ւ ենք, որ գէթ պզտիկ փոխարինութիւն մը ըրած պիտի ըլլանք մեզի եղած բարութեան:

— Սակայն Հայա Օրիորդ Սանդուխտի մատուցած ծառայութիւնները:

— Ես իմ պարտականութիւնս կատարեցի, հօրը ձայնակցեցաւ Սանդուխտ, նոյն վեհանձն չեշտով:

Բարեմիտ կառավարիչը, այլևս ընելիք խօսք մը չգտաւ: Եւ հայր ու աղջիկ, կրկին շնորհակալութիւն յայտնեցին անոր, ու հեռացան ապաստանարանէն:

2.

ՀԱՅ ԵՂԲԱՅՐ ՄԸ «ԳՈՐԾ» ՄԸ Կ'ԱՌԱՋԱՐԿԷ

ԳԱՐՆԱՆԱՍԿԻԶԻ գեղեցիկ օր մըն էր: Զինչ երկինքին վրայ փայլող արեւը գաղջ ու հաճոյալի

ճառագայթներ կ'արձակէր դէպի երկիր, որ պըճ-
նուած էր հմայիչ արդուզարդերով: Օդը լեցուն էր
փթթող ծաղկանց բազմատեսակ քաղցր բոյրերովը:
Անհամար թռչուններ, ուրախ զուարթ կը թռչտէին
ամէն կողմ, և իրենց հոգեզմայլ դայլայիկներով
կը փառարանէին բնութեան վերադարձնումը:
Մարդիկ, նոր ուժով ու կենդանութեամբ լեցուած,
դուրս թափուած էին իրենց բնակարաններէն, բաց
օդին մէջ ազատ շնչելու, և զբօսանքներ կատարելու
համար:

Մեծատուրեանները, փողոցներուն մէջ, քով
քովի քալելով, շարունակ յառաջ կ'երթային:

— Կարծես թէ ընդհանուր տօնական օր մըն է
այսօր, նկատեց Սանդուխտ, խօսքն իր հօրը ուղ-
ղելով: Ի՛նչ արտասովոր կենդանութիւն, և ի՛նչ
եռուզեռ ամէն կողմ:

— Երջանիկ մարդոց համար ամէն օր ալ տօն
է, տրամաբանեց Նահապետ, գլուխը տխրօրէն
ցնցելով: Ծառեր, այսօր, մեծ ցնծութեամբ լեց-
ուած, պտոյտներ կը կատարեն, կը զուարճանան,
ու մենք ալ, տխուր տրտում, անծանօթ քաղքի մը
փողոցներուն մէջը կը թափառինք:

Շրջագայող մարդկանցմէ ոմանց ուշադրու-
թեան առարկայ կ'ըլլային երկու դաղթականները:
Անոնք կը նայէին Նահապետին, բարձր հասակով,
ազնիւ ու բարի դէմքով այդ ծերունիին, որ ան-
ծանօթ ըլլալով հանդերձ, իրենց վրայ վստահելի
տպաւորութիւն մը կը թողուր: Մասնաւոր հետա-
քըքութեամբ մը կը դիտէին Սանդուխտը, երի-
տասարդութեան այդ գեղեցիկ ծաղիկը, որ գլուխը
բարձր բռնած, և թւերը ազատ ձգած, համարձակ

քնալուածքով մը հօրը կ'ընկերանար: Անիկա ո՛չ
պչրական ձևեր, ո՛չ գլխարկ, ո՛չ արտաքին յար-
դարումներ, և ո՛չ ալ ունէ արդուզարդ ունէր: Բայց
անոր վայելուչ հասակը, քնքոյշ կաղմուածքը,
նուրբ ու կանոնաւոր գծեր կրող դէմքը, խոշոր,
սև աչքերուն վճիտ, խորաթափանց ու մելամաղ-
ձոտ նայուածքը, սանտրուած ու գլխուն վրայ հա-
ուաքուած առատ սև մազերը, և նոյնքան պարզ,
մանկան մը պէս անմեղ, բնական, և ճամարտօրէն
համեստ ընդհանուր երևոյթը, խիստ գրաւիչ կը
կացուցանէին զայն: Անիկա, արդարև, իր աղքա-
տիկ հագուստներովը, կը նմանէր փռչիներու կամ
ցեխերու մէջ գլորուած գոհարի մը:

Անցուդարձը նուազ փողոցի մը անկիւնը, ճա-
շակով հաղնուած, և գլուխին բարձրադիր, գլա-
նաձև գլխարկ դրած երկու երիտասարդներ երև-
ցան: Այս պարոններէն մէկը, Մեծատուրեանները
տեսնելով, վայրկեան մը հեռուէն դիտեց զանոնք,
և ապա մօտեցաւ անոնց: Միւսը հետևեցաւ իր ըն-
կերոջ: Մինչ այդ միջոցին, հայր ու աղջիկ կանդ
առած, կը խորհրդակցէին իրարու հետ, թէ դէպի
ո՛ր կողմ պիտի երթան, և ի՛նչ պիտի ընեն:

Առաջին անգամ մօտեցող պարոնը, բարեկց
Մեծատուրեանները, և մօտէն ալ քննական ակնարկ
մը ձգեց անոնց վրայ: Նահապետ գլուխը ծռելով,
ընդունեց պարոնին բարևը:

— Կարծեմ դուք դաղթականներ էք, այնպէս
չէ՞, հարցուց միևնոյն պարոնը:

Նահապետ քիչ մը շփոթեցաւ անոր հարցման
եղանակէն, և պահիկ մը լուռ մնալէ յետոյ, պա-
տասխանեց.

— Այո՛, պարոն :

— Անկեղծ հարցում մը պիտի ընեմ ձեզ :

— Հրամմեցէք :

— Ապրուստի միջոց ունի՞ք :

— Ինչո՞ւ կը հարցնէք : Ի՞նչ պիտի ընէք :

— Կ'ուզէի գիտնալ : Եթէ իրօք գրպաննիդ դատարկ է , ձեզի գործ մը պիտի առաջարկեմ : Թէև , իրաւ է որ , առաջարկիս ընդունելութեանը կը կասկածիմ , վասնզի բոլոր գաղթականներ , նոյնիսկ անոնցմէ ամենակարօտները , աշխատութենէ փախչող ծոյլեր են :

— Ամենեկին շիտակ չէ՛ ըսածդ , խորով , գոչեց միւս պարոնը , խօսակցութեան մէջ մտնելով : Եթէ դուն , մեր արիւնակից տարագիրներու մասին այդ տեսակ համոզում մը գոյացուցած ես , չարաչար կը սխալիս :

— Բայց ինչո՞ւ կ'ընաս հաստատել սխալիլս :

— Որովհետև ես շատ լաւ կը ճանչնամ զանոնք : Անձնական լաւ տպաւորութիւններէս զատ , ուրիշ բազմաթիւ կարևոր անձերու ալ անոնց մասին յայտնած նպաստաւոր կարծիքները լսած եմ : Անոնք առհասարակ , աշխատասիրութեան ու պատուասիրութեան մարմնացումներ են :

— Օ՛, օ՛, օ՛ , աշխատասիրութեան և պատուասիրութեան մարմնացում , հը՞ : Կեցցե՛ն , կեցցեն : Իսկապէս , մարդուն բերանը կը ծռի , երբ որ անոնց նկատմամբ աննպաստ խօսք մը արտաբերէ . . . : Բայց սա ամէն կողմ լեցուած ճրիակներնեւուն ու մուրացիկներո՞ւն ինչ անուն պիտի տանք : Անոնց մասի՞ն ինչ լաւ կարծիք ունիս , տեսնենք , Սողոմոն :

— Դուն կ'ընդունի՞ս , որ երբ մարդ ծայրայեղ թշուառութեան կը մատնուի , և պարապ ստամոքսի զարհուրելի աղաղակէն կը հալածուի , ինքզինք կը կորսնցնէ , և շատ անգամ այլևս հաշիւ չի կրնար տալ իր ըրածի մասին :

— Դիցուք թէ ընդունեցի . ե՞տքը :

— Ձէ՞ որ ատով արդէն կ'արդարանան այդ ճրիակներնեւուն , ինչպէս նաև մուրացկանները : Թողունք որ այսօր ապացուցուած ճշմարտութիւն մըն է , թէ մուրացողները բոլոր գաղթական հայեր չեն , այլ աւելի շատ հայու դիմակի տակ պահուած ստորիններ , և հայախօս եզիտիներ են :

— Մի՞թէ . . . :

— Մենք անողորքօրէն կը դատապարտենք այդ ճրիակներնեւուն ու մուրացկանները : Լաւ : Բայց , պահ մը անդրադառնանք մենք մեզի վրայ : Արդեօք ինքներս չե՞նք ուղղակի պատճառն ու պատասխանատուն անոնց ճրիակեր ու մուրացկան դառնալուն :

— Դեռ ինչե՞ր . . . :

— Այո՛ , որովհետև օգնութեան գործը կանոնաւոր հիմքի վրայ դրած չենք : Որովհետև , մենք անոնց փոխանակ գործ յատկացնելու , ինչ որ անոնցմէ իւրաքանչիւրին գերագոյն ցանկութիւնն է , նպաստներ կուտանք , և զանոնք առհասարակ կը պահենք ապաստանարաններու մէջ : Ձէ՞ որ այս եղանակաւ կը կորսուի անոնց բնական եսն ու արժանապատուութիւնը , և ժամանակի ընթացքին , հեղհետէ , այդ կեանքը կը սկսի անզգալիօրէն սովորական դառնալ ոմանց համար : Մենք բացարձակապէս զուրկ ենք ճշմարիտ հոգատարութեան

ու կարեկցութեան գաղափարէն:

— Բայց ճիշդ որ ես չեմ կրնար ըմբռնել, սիրելի Սողոմոն, թէ դուն ինչո՞ւ այդքան ջերմաջերմ կերպով կը պաշտպանես գաղթականները: Շահդ ի՞նչ է: Չըլլա՞յ թէ անոնց ամենուն հետ ալ խնամութեան կապերով զօդուած ես:

— Ես ճշմարտութիւնը կը պաշտպանեմ:

— Թոյլ տուր ինձ դիտել տալու քեզ, թէ ատիկա տեսակ մը հիւանդութիւն է:

— Մարդ տառապած պէտք է ըլլայ, որ տառապողի մը լեզուէն ու ցաւէն հասկնայ...:

— Շատ բարի: Եթէ իսկապէս անոնք աշխատասէր և պատուասէր մարդիկ են, ինչպէս որ դուն կը հաւատացնես, ինչո՞ւ իրենց հայրենիքն ու գործերը թողած, կը գաղթեն օտար երկիր, և լեռնական գնչուներու պէս կը թափառին ամէն կողմ:

— Միթէ անոնց գաղթելուն ստիպողական հանգամանքները հանրածանօթ չե՞ն: Դուն տղա՞յ ես, ի՛նչ ես, որ արևու պէս յայտնի ճշմարտութեան մը խելքդ չի հասնիր:

— Իհ, թո՛ղ, թո՛ղ խնդրեմ: Մեր ականջները խլացան ու գլուխները ուռեցան այդ հանգամանքներն ու անոնց պատմութիւնները այնքան շատ լսելով: Ատոնք զուր արդարացումներ են:

— Դուն շատ անխղճօրէն կը խօսիս, Խոսրով:

— Գիտե՞ս ինչ, սիրելիս, եկո՛ւր մէկ կողմ ձգենք քեզ այդքան տաքցնող գաղթականներու հարցը, որովհետեւ, կրնայ ըլլալ, որ ես ալ տաքնամ: Եւ այն ատեն, անշուշտ, հետեանք գէշ կ'ըլլայ: Գործը, նոյնիսկ, այնքան յառաջ կրնայ երթալ որ մենք, երկու բարեկամներս, առանց այլեայլի,

կը ստիպուինք դիմել մենամարտութեան, ի հարկէ... չրթունք չրթունքի, քանի որ, հա՛, հա՛, հա՛ քանի որ...:

— Ձեմ գիտեր, թէ դուն ե՞րբ վերջապէս մէկ կողմ պիտի ձգես ընդմիշտ քու այդ թեթևութիւններդ ու անտեղի կատակներդ: Ա՛լ բաւական է: Կարևոր բան մը ունի՞ս յայտնելու այս անձերուն, եթէ ոչ երթանք, և զանոնք ալ չսպասցնենք զուր տեղը:

Մեծատուրեանները մինչև այդ ժամանակ լուռ, և գլխահակ կանգնած, կը լսէին տեղի ունեցող ընդդիմարանական խօսակցութիւնը: Անոնք կանգ առած էին, որովհետեւ հետաքրքրական էր այդ վիճարանութիւնը, և յետոյ կը կարծէին, թէ դուցէ իրենց համար գործ մը կը բացուի, քանի որ այդ մասին խօսք ալ եղած էր: Եւ իսկապէս, Պարոն Խոսրով չուշացաւ անոնց այդ կարծիքն արդարացնելու, Սանդուխտին ուղղելով սա հարցումը.

— Խնդրեմ, ըսէ՛ք ուրեմն, օրիորդ, թէ արդեօք դուք կը համաձայնի՞ք սպասուհութիւն ընելու մեր տան մէջ, ըստ մեր մեծապատիւ Պարոն Սողոմոնի բրած հաւատումներուն:

— Ինչո՞ւ չէ, Պարոն, պատասխանեց Սանդուխտ յօժարակամ:

— Կեցցե՛ս ուրեմն, Սողոմոն իմաստուն, կեցցե՛ս, գոչեց Պարոն Խոսրով, ընկերոջ ձեռքը քաշելով ու ամուր մը սեղմելով: Ինչպէս կ'երևայ գաղթականներու վրայ քու կատարած ուսումնասիրութիւնդ ստուգիլ խոր դիտողութեան և տքնաջան աշխատութեան արդիւնք է: Ահա այս օրիորդը իր տուած անսպասելի պատասխանովը կուգայ ը-

սածներդ Հաստատելու :

— Միայն թէ զիտնալու էք, Պարոն, նկատել տուաւ Սանդուխտ, որ ես և Հայրս չենք կրնար իրարմէ Հեռու ապրիլ: Եթէ անոր Համար ալ յարմար դործ մը ունիք ձեզ մօտ, այն ատեն երկուքս ալ պատրաստ ենք եղած առաջարկութիւնը շնորհակալութեամբ ընդունելու :

Նահապետ բաւականութեան արտայայտանք մը ունեցաւ, լսելով աղջկանը խօսքերը, որոնք իր, Հայրական կամքը կը ներկայացնէին: Իսկ Պարոն Խոսրով, նոյն խօսքերէն անախորժութիւն զգաց թէ և, բայց, իսկոյն, իր դէմքին վրայ կեղծ ժպիտ մը դնելով, ձեռները իրարու շփեց, և յայտնեց Սանդուխտին.

— Ես միայն մայր մը ունիմ, և մեր տան մէջ կատարելիք շատ դործ չկայ: Տնէն դուրս ալ, անոր յատկացնելիք դործ մը չունիմ: Այնպէս որ, ձեր Հայրիկին ներկայութիւնը բոլորովին աւելորդ է մեզ մօտ: Անիկա, անշուշտ կրնայ, եթէ ուզէ, ուրիշ տեղ մը ունէ աշխատանք գտնել իրեն Համար: Իսկ դուք, կատարելապէս վստահ կրնաք ըլլալ, որ մեզ մօտ գալով, չա՛տ դռն պիտի ըլլաք...: Մենք ձեզ Հայրիկի պահենք իբրեւ Հասարակ սպասուհի...: Հասկցա՞ք, օրիորդ...:

Եւ Պարոն Խոսրով, այս խօսքերուն վրայ սուտ Հաղ մը ձգեց, և գողունի, անՀամեստ նայուածք մը ուղղեց Սանդուխտին, որ զգացած ամօթէն, դէմքը դարձուց միւս կողմը:

Պարոն Խոսրովի այդ անպարկեշտ նայուածքը, սակայն, ընկերոջը աչքերէն չվրիպեցաւ:

— Դուն չե՞ս ամէնար, պոռաց անիկա բար-

կութեամբ Պարոն Խոսրովի երեսին: Ի՞նչպէս խիղճդ թոյլ կուտայ քեզ, Համարիւն քոջ մը թըշուառութենէն օգտուիլ...:

— Բայց իմ նպատակս բարի է...:

— Լռէ՛: Դեռ կը Համարձակիս արդարացնե՞լ վատ նպատակդ...:

Ապա, Պարոն Սողոմոն դառնալով դէպի Նահապետը, որուն աչքերը կը փայլատակէին տխուր զայրոյթով, յարեց կարեկցութեամբ.

— Գնացէ՛ք, բարեկամս, գնացէ՛ք: Ասոր պէս անարժան Հայ եղբայրներէ ձեզի օգուտ չի դար, և միայն վնաս ու վիրաւորանք կը Հասնի: Շատ կը ցաւիմ, որ օգտակար չեմ կրնար ըլլալ ձեզ: Թո՛ղ Աստուած յաջողէ ձեր դործը:

Նահապետ, խորին զգուանք յայտնող ակնարկ մը ձգեց Պարոն Խոսրովի վրայ: Յետոյ, Սանդուխտի ձեռքէն բռնելով, իր տարապայման յուզումէն ցնցուող ձայնովը գոչեց.

— Քալէ՛, աղջիկս:

Հայր ու աղջիկ Հեռացան անմիջապէս: Անոնք Հեռացան, առանց անդամ մըն ալ ետենին դառնալու, վախճալով թէ մի՛ դուցէ նոր նախատինք մը, կամ վիրաւորանք մը Հասնի իրենց:

է.

ԶԳԱՅՈՒՆ ՍՐՏԵՐ

ՃՆՇՈՂ ու խեղդող տպաւորութեան մը տակ ընկճուած, Հիմա աւելի ծանր յառաջ կ'երթային

Մեծատուրեանները: Անոնք բան մը չէին տեսներ, բան մը չէին լսեր: Ձէին կրնար իրենց բերանները բանալ, խօսք մը ընել, խզել արող անընական լռութիւնը, որ երթալով փոխանակ թեթեւալու, աւելի կը ծանրանար: Անոնք Համարձակութիւն չունէին նոյնիսկ իրարու երես նայելու: Անարգուած ըլլալու դառն մտածումէն այնքան ամօթահար եղած էին:

Սակայն, վերջապէս Սանդուխտ, պատահած միջադէպին բրած ծանր ազդեցութեանը կապանքներէն ազատուելով, անդրադարձաւ իրենց ներկայ վիճակին, և յիշեցուց հօրը.

— Բայց, Հայրիկ, ասանկ մեր դուռն առած դէպի ո՞ւր կ'երթանք մենք, առանց չուրջերնիս դիտելու:

— Ես ալ չեմ գիտեր, Հառաչեց Նահապետ վշտազինօրէն: Այս Հայ և քրիստոնեայ աշխարհին մէջ ալ այսպէս անպատուուելու էինք: Միթէ կըրնա՞նք այս պատահածին վրայէն դիւրութեամբ անցնիլ: Կարելի՞ է չուտ մը մոռնալ զայն:

— Յիրաւի, բոլորովին անվայել էր այդ Հայ եղբօր մեզ Հանդէպ ունեցած ընթացքը:

— Միայն անվայել:

— Սակայն չի տեսա՞ր, թէ միւս ընկերը ո՞րքան ազնիւ և բարեկիրթ անձ մըն էր: Ճիշդ ուսաստացի մը:

— Ի՞նչ, միթէ բոլոր մարդիկ ինկած ու անպականուած պիտի ըլլային: Այն ատեն աշխարհս Սողոմ Գոմոր մը կը դառնար: Բայց մեր այս դժբախտութեան մէջ, պէտք էր որ ասոր ալ Հանդիպէինք: Ասիկա չափազանց է:

— Ինչ որ է, թողունք մէկ կողմ այլեւ այս ցաւալի միջադէպը, ու մեր ընելիքին վրայ խորհինք: Եթէ այսպէս տասը օր ալ քալելու ըլլանք, և մեր նպատակը մէկու մը չի յայտնենք, կարծեմ թէ ուէ յաջողութիւն պիտի չկրնանք գտնել:

— Իրաւ ես, աղջիկս:

Անոնք անցան բաց դրան մը առջևէն: Ներսը, քանի մը կիներ կ'երեւային: Կը լսուէր Հայերէն խօսակցութեան ձայներ:

— Մտնենք սա տունը, և յայտնենք մեր խընդիրքը, առաջարկեց Սանդուխտ:

Նահապետ Սանդուխտի առաջարկը լսածին պէս ցնցում մը ունեցաւ: Վարանման ու տատանման մէջ ինկաւ: Անիկա, իրաւ է թէ ապաստանաւանէն մեկնելու միջոցին, իր բոլոր ուժերովը տողորուած, որոշած էր երթալ ու արանց քաշուելու ուրիշներէն ծառայութեան գործ խնդրել: Սակայն, երբ այդ որոշումը գործադրելու վճռական վայրկեանը Հասած էր, անիկա ջլատում մը զգաց, ու դժկամակեցաւ յառաջ երթալու: Անցեալին յիշատակները անոր մէջ փոթորկեցան և քայլերը կաշկանդեցին: Կեանքին մէջ առաջին անգամ ըլլալով, չնորձ մը պիտի խնդրէր մարդոցմէ: Ատիկա չափազանց ծանր ու դժուար եկաւ անոր: Ձի կրցաւ մէկէն ի մէկ Համակերպիլ այդ զաղափարին, որքան որ ալ բնաւորութեամբ Համեստ ու խոնարհ մէկն էր: Սանդուխտ Հասկցաւ իր հօր հոգեբանութիւնը, խորապէս զգածուեցաւ, և ուզեց խնայել անոր զգացումներուն այս առաջին գործնական քայլառումին: Եւ իր այդ փափաքը յայտնեց անոր անմիջապէս:

— Հայրիկ, դուն քիչ մը սպասէ հոս : Կ'ուզեմ որ ես մենակս երթամ ներս , և խօսիմ այդ տիկիններուն : Յաջող թէ անյաջող , քանի մը վայրկեանէն կը վերադառնամ :

— Շատ աղէկ . . . , դո՛ւն գնա , դառնասրտութեամբ Համաձայնեցաւ Նահապետ , և տունէն քիչ մը անդին երթալով , պատի մը կը թնեցաւ :

Սանդուխտ , արագ ու Հաստատուն քայլերով , բաց դռնէն մտաւ ներս : Այն տեղ դտնուող կիները , որոնք Հրաժեշտի տաք խօսակցութեան մը մէջ էին , երբ որ այդ աղքատիկ երեւոյթով աղջիկը տեսան , իսկոյն լռեցին : Ամենուն ուշադրութիւնը դարձաւ անոր վրայ :

— Խեղճի՛կ , չէնչեց անոնցմէ մէկը կարեկցութեամբ :

— Ի՞նչ կը կամիս , աղջիկս , Հարցուց քաղցր ձայնով մը տան տիրուհին , և ժպիտը երեսին , մօտեցաւ Սանդուխտին :

— Ներեցէք , տիկին , որ եկած եմ ձեզ խնդիրը մը յայտնելու :

Հիւրերը , փափկանկատ մտածումով մը , Հարկ Համարեցին առանձին թողուլ այդ խեղճերեւոյթ աղջիկը տան տիրուհին հետ , և մեկնեցան իսկոյն և եթ :

Այն ատեն , տան տիրուհին դիմեց Սանդուխտին :

— Խօսէ՛ , տեսնեմ , աղջիկս : Ի՞նչ բանով կըրնամ օգտակար ըլլալ քեզ :

— Տիկին , ես գաղթական աղջիկ մըն եմ , և ունիմ Հայր մը : Մենք կը փափաքինք , որ երկուքս միասին աշխատինք տեղ մը : Զեմ գիտեր , թէ արդ-

եօք դուք ձեր տան մէջ , և կամ դուրսը , դործ ունի՞ր մեզ Համար : Այսինքն ծառայութեան դործ :

Տիկինը մտածման մէջ ինկաւ :

— Կ'ըմբռնեմ , աւելցուց Սանդուխտ , թէ ասիկա բաւական դժուար խնդիրը մըն է , բայց դուցէ կրնաք կատարել զայն : Կը Համարձակիմ վստահացնել ձեզ , թէ երբէք դժգոհ պիտի չմնաք մեզմէ :

Տիկինը տրտում երեւոյթ մը ստացաւ , մատներովը չփեց ձակատը , և վարանոտ եղանակով մը պատասխանեց .

— Անկեղծօրէն կը վստահարիմ , տեղեկացնելով քեզ , թէ մենք ձեզի Համար դործ չունինք : Եւ դժբախտաբար , իմ ծանօթներուս մէջ ալ չեմ գիտեր մէկը , որ ձեզի պէտք ունենայ :

— Ուրեմն , ներողութիւն , որ ձեր խօսակցութեան խանգարուելուն պատճառ եղայ :

Սանդուխտ տխրաժպիտ դէմքով մը բարեկց տան տիրուհին , և դարձաւ դէպի դուռ :

Սակայն տիկինը ձայնեց անոր ետեւէն .

— Սպասէ՛ , աղջիկս :

Սանդուխտ վերստին մօտեցաւ տան տիրուհին :

— Հրամմեցէք :

— Քու այդպէս երթալովդ ես պիտի չկրնամ Հանգիստ ըլլալ : Դուք , ապահովապէս , պատասպարան և ապրելու միջոց չունիք : Հիմա , պէտք է որ դուն երթաս և Հայրդ բերես այս տեղ ու երկուքդ ալ մեզի Հիւր ըլլաք , մինչև որ տեսնենք , թէ ի՞նչ բարի բախտ կը բացուի ձեզ Համար :

— Տիկին . . . :

— Այո , դուն բարի և շնորհալի աղջիկ մը

կ'երևաս, և ես շատ համակրեցայ քեզ: Դուք եկէ՛ք մեր տունը, և ես ու ամուսինս պիտի ջանանք, ձեր ցանկացած կերպով, օգտակար ըլլալ ձեզ, երբ որ առիթ մը ներկայանայ:

— Դուք ձեր այդ խօսքերովը զիս կ'ամէցնէք:

— Պէտք է վստահ ըլլաս, թէ առաջարկութիւնս բոլորովին անկեղծ, և ի սրտէ՛ է: Ուստի, դուք երկուքդ ալ, ո՛չ իրաւունք և ո՛չ ալ պատճառ մը ունի՛ք զայն մերժելու: Ես զաւակ չունիմ: Զիս չե՞ս ընդունիր իբրեւ քու մայրդ:

— Իբրեւ իմ մա՛յրս . . . :

— Անշուշտ:

— Ո՛հ, մեծապէս շնորհակալ եմ, մայրիկ:

— Շնորհակալութիւնը թող մէկ կողմ:

— Ի՞նչպէս չըլլամ շնորհակալ, երբ որ դուք ճշմարիտ մօր մը յատուկ կաթոգին սիրով կը վերաբերուի՛ք աղջկան մը, որ աւաղ, իր մայրը կորոնցուցած է ահաւոր պարագաներու մէջ . . . :

— Ես արդէն դուշակեցի ատիկա, երբ որ քիչ առաջ Հօրդ մասին խօսեցար, և մօրդ յիշատակութիւնը չըրիր բնաւ:

Սանդուխտ, արցունքով լեցուած աչքերը սրբեց, ու տիկնոջ ձեռքը բռնելով տարաւ իր շրթունքին:

— Թոյլ կուտա՞ք, մայրիկ, որ համբուրեմ ձեր ձեռքը, ի նշան սրտագին զգացմանս:

— Հէք դժբախտ աղջիկ, մըմնջեց տիկինը, նոյնպէս սաստիկ յուզուած, ու աչքերը թրջուած:

Եւ Սանդուխտի գլուխը իր կրծքին վրայ սեղմելէ ու զայն համբուրելէ ետք, յարեց դրական

— Ո՛հ, անկարելի է այլեւս, որ քեզ թողում: Պէտք է հայրդ ալ կանչենք անմիջապէս:

— Զուր տեղը մի՛ ստիպէք: Մենք չենք կրնար ընդունիլ ձեր այդ սրտազեղ բարեացակամութիւնը:

— Ինչո՞ւ:

— Պատճառները թուել աւելորդ պիտի ըլլայ: Մինչդեռ Հայրս, վայրկեանէ վայրկեան անհամբեր, ինծի կ'սպասէ: Ու ես արդէն բաւական ուշը մնացի: Ուստի, մնաք բարով, սիրելի և բարի մայրիկ:

Երբ որ Սանդուխտ վերադարձաւ իր Հօրը քով, զայն խորասուզուած դտաւ մտածումներու մէջ, և կանչեց անոր.

— Հայրի՛կ:

— Եկա՞ր:

— Երթա՛նք:

— Ո՞ւր:

— Շարունակենք մեր ճամբան:

Անոնք քալել սկսեցին:

— Ի՞նչ ըրիր, Հարցուց Նահապետ Հետաքրքրութեամբ:

— Օ՛հ, Հայրիկ, այնպիսի ազնիւ և բարեսիրտ տիկինի մը հանդիպեցայ, որուն ըրած խօսքերը, երկնային քաղցր երաժշտութեան մը պէս, մինչև Հիմա տակաւին կը հնչեն ականջիս:

— Թո՛ղ օրհնեալ ըլլայ այդ կինը, որ քեզ մխիթարական խօսքեր ըրած է:

— Երկու խօսքով պատմեմ մեր խօսակցութեան դրական մասը: Անիկա նախ յայտնեց, որ մեզ համար գործ մը չունի: Յետոյ սկսաւ ստիպել ու պնդել, որ մենք անպատճառ երթանք իրենց տունը մնանք, մինչև որ գործի պատեհ առիթ մը

ներկայանայ մեզի :

— Դո՞ւն ինչ պատասխանեցիր :

— Շնորհակալութեամբ մերժեցի :

— Ապրիս, զաւակս, որ մեր պատիւը բարձր կը պահես : Դիտէի արդէն, որ այդպէս պիտի ընէիր : Բնականաբար մեր վեհանձն և պատուասէր վարմունքներն են միայն, որ մեր անձնականին հետ յարգանքի արժանի պիտի ընեն նաև ընդհանուր գաղթականներու անունը :

— Տարակոյս չկայ, թէ ամենուս ալ նուիրական պարտականութիւնն է, որ արժանաւոր ընթացքներու մէջ գտնուինք միշտ, որպէսզի ուսուհայերը լաւ գաղափար մը կազմեն տաճկահայոց վրայ :

— Այդպէս ուրեմն, այդ տեղէն ալ դործ մը չելաւ : Դժբախտաբար օրն ալ, կամաց կամաց, իրիկուն կ'ըլլայ :

— Ու մենք որոշած ենք, այլևս անգամ մըն ալ չվերադառնալ ապաստանարան. այնպէս չէ՞ :

— Հարկաւ : Բայց ցաւալին այն է, որ չենք գիտեր, թէ ո՞ւր և ո՞րու դիմելու ենք, որպէսզի կարենանք յաջողութիւն մը ձեռք բերել շուտով :

Միշտ յառաջ երթալով, հրապարակի մը առջև գտան ինքզինքնին : Դիմացնին ալ կար հայոց եկեղեցի մը, որուն զանգակները կը հնչէին այդ պահուն : Նահապետ կանգ առաւ մէկէն ի մէկ, և Սանդուխտն ալ կեցուց, անոր հաղորդելով իր նոր յղացած մէկ գաղափարը .

— Այսպէս քալելուն ետքը չի դար, աղջիկս : Պէտք է որ ես քիչ մը դօրաւոր ջանքեր թափեմ այլևս : Միջոց մը խորհեցայ : Մենք այս անձանօթ

քաղաքի թաղերուն հայ տները չենք ճանչնար : Եկեղեցիին դուռն ալ, աղքատի պէս կանգնիլը, և մէկէն ու միւսէն դործ խնդրելը քիչ մը շատ անպատշաճ է : Ես կ'ուզեմ դիմել շուկաները, ուր շատ դիւրութեամբ պիտի կարենամ հայ վաճառատները գտնել : Ուստի, լաւ է որ ա'լ պարապ ժամանակ չի կորսնցնենք : Հիմա եկեղեցիի ատենն է, և շաբաթ իրիկունը ըլլալուն, ժամերգութիւնը երկար կը տևէ, ու եկեղեցին ալ բաց կ'ըլլայ մինչև մութ : Դուն եկեղեցի մտիր, և աղօթէ : Ես ալ կ'երթամ շուկաները, հայ վաճառականներուն դիմումներ կ'ընեմ, և կարելի եղածին չափ շուտ կը դառնամ քովդ :

— Ուրեմն դուն մինա՞կդ պիտի երթաս :

— Այո, որովհետեւ քեզի յարմար չէ հետս վաճառատները մտնել :

— Ինչ պէս որ կը կամիս :

Հասան եկեղեցւոյ արտաքին դրան առջև : Մտան բակը : Նահապետ Սանդուխտը ողջագուրելով հրաժեշտ տուաւ :

— Մնաս բարով, սիրելի զաւակս : Քեզ կը յանձնեմ Աստուծոյ տան հովանաւորութեանը, և հանգիստ սրտով կը հեռանամ ասկէ : Գնա՛ ներս :

— Աստուած հետդ ըլլայ, հայրիկ : Ես կ'աղօթեմ քեզի համար, որ յաջողիս : Շո՛ւտ եկուր :

Եւ անոնք իրարմէ բաժնուեցան :

Ը.

ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՏԱՆ ՇՈՒՐՁ

ԱՍՆԴՈՒՆՏ, եկեղեցիին մէջ, կանանց կողմը, անկիւն մը քաշուելով, ծունկի եկաւ, և աղօթեց.

— Գթա՛ մեղ, Տէր Աստուած, և յաջողէ՛

զօրս:

Եկեղեցական երգեցողութիւնները անոր ազդեցին: Ու անիկա զգաց, որ իր վրայ քաղցր ու սփոփարար թմբութիւն մը կը տիրէ: Շատոնց էր, որ ժամերգութիւն լսած չունէր: Յիշատակներ արթնցան անոր մէջ: Վերջին անգամ, Հայրենիքը, Աստուածածնի տօնին օրը, եկեղեցի դնացած էր մօրը հետ: Աւարտին, ինք ու մայրը, բաղմամբիւ բարեկամ, աղգական, ծանօթ ու դրացի տիկիներու ընկերացած, վերնատնէն իջած էին վար: Պատարագաւոր քահանան իրենց նշխարը տուած, և ժամկոչն ալ օրհնուած խաղողի ողկոյզներ ընծայած էր: Ապա, եկեղեցիէն դուրս ելլելնուն, բակը, փռան կակուղ Հացի մէջ փաթթուած մատաղի բաժիններ իրենց հրամցուցած էին: Իսկ երբ տուն դարձած էին, տաղաւարի առթիւ հրաւիրեալներու և ոչ-հրաւիրեալ հիւրերու բազմութիւն մը զիրենք ողջունած էր: Փողոցէն անցնողը կը կարծէր, թէ Հարսնիք կայ անոնց տունը: Կէս օրէն ետքը, Արդարենք ալ եկած էին իրենց: Եւ Հրաչեայ իր քաղցրաձայն երգերովն ու տեսակ տեսակ զուարթ խաղերով խնջոյքին աւելի փայլ մը ու ոգևորութիւն մը տուած էր: Անմոռանալի օր, երջանի՛կ տաղաւար...:

Սակայն, երկար չի տևեց անոր այդ երազուն դրութիւնը: Ժամանակն անզգալի կերպով անցած և ժամերգութիւնը վերջացած էր: Անիկա, իր մըտքովը, ներկային վերադարձաւ, և նկատեց, որ եկեղեցին հետզհետէ կը պարպուի ժողովուրդէն:

— Չեկաւ, հառաչեց, և աչքերը դէպի դուրսը յառելով, մնաց քանի մը վայրկեան անշարժ:

Յետոյ ուղղուեցաւ դէպի դռուր, սաստիկ մը տատանջութեամբ ինքնիրեն հարցնելով.

— Բայց ինչո՞ւ այսքան ուշը մնաց: Գիտէ որ մինակ եմ ու օրն ալ շուտով կը մթնէ: Չեմէ դժբախտութիւն մը պատահի անոր...:

Սանդուխտ, տաճարի դռնէն դուրս չելած, անգամ մըն ալ երկրպագութիւն ըրաւ, և բռն ջերմեանդութեամբ խնդրեց՝ Աստուծմէ.

— Տէր, դո՛ւն փրկէ, ու պահպանէ Հայրս անմէն վտանգէ:

Սիրտը փղձկած էր: Կ'ուզէր անդապօրէն լալ: Բայց անիկա բռնեց իր արցունքը, և դուրս ելաւ եկեղեցիէն, ուր ոչ ոք մնացած էր արդէն: Եկեղեցիին բակը նմանապէս, ժամուորներ չկային: Բայց այն տեղ սղափող աղքատներու խումբը ցըրուած էր տակաւին: Եւ այդ խեղճ մարդկանց ներկայութիւնը, քիչ մը սիրտ տուաւ անոր:

Այդ միջոցին, սակայն, յանկարծ անոր ուշադրութիւնը գրաւեցին ու ամէն մտածում մոռցնել տուին երկու աղքատ կիներ: Մէկը գաղթական, միւսը տեղացի: Անոնք, բռն կերպով կը վիճաբանէին իրարու հետ: Մինչ միւս աղքատները բոլորովին անտարբեր անոնց վիճաբանութեան, գետնին վրայ նստած, իրենց հաւաքած սև փողերը կը

Համբերէին :

— Ահ, դուք կոտորուիք ու Հատնիք, բարկու-
թեամբ կը սլոտար տեղացին : Ի՞նչ է այս ձեր ըրածը
անիծուածներ, որ անօթի գայլերու պէս թափուե-
ցաք այս երկիրը, ու մեր բերնի պատառ Հացը կը
խէճք :

— Ես քեզմէ բան մը խլած ունի՞մ, քուրիկս,
դիտել կուտար գաղթական կինը դառնացած սըր-
տով ու ձայնով, և իր քով կանգնած փոքրիկ գաւ-
կին գլուխը շոյելով ջղայնօրէն : Քեզի գէշութիւն մը
ըրած եմ : Իմ ցաւերս արդէն եկած, Հոգուս Հա-
սած են : Դո՞ւն ինչ կ'ուզես ինձմէ :

— Այն կ'ուզեմ, որ մէյ մըն ալ այս ժամուն
բակը ոտք չի դնես, ա'լ մէյ մըն ալ Հոս չի գաս :
Հասկցա՞ր :

— Բայց ինչո՞ւ :

— Անոր Համար, որ ժամուորները երբ քեզ
կը տեսնեն, լակոտիդ Հետը Հոս կայնած, ամէն
ալ քեզի կուտան իրենց ողորմութիւնը :

— Ի՞նչ բնեմ ես, թող ձեզի ալ տան : Տուո-
ղին ձեռքը բռնող կա՞ր : Բայց ձեզի ալ ողորմու-
թիւն տուողներ կան : Արդէն ժողովածս ինչ է որ :
Հազիւ թէ ես ու տղաս, այս գիշեր անով պիտի
կրնանք կտոր մը ուտելիք Հաց, ու պառկելու տեղ
մը ունենայ :

— Երկուքդ ալ սատկիք ու մերնաք մէջ տե-
ղէն : Տես, նորէն կ'ըսեմ, որ մէյ մըն ալ Հոս գալու
չես :

— Գայու եմ : Ուրիշ ճար չունիմ :

— Այն ատեն վաղը կը տեսնես, թէ քեզի ի՞նչ
պիտի ընեմ . . . :

— Դուն ինծի բան մըն ալ չես կրնար ընել :
Այս տեղ Տաճկաստան չէ :

— Ատա՞նկ է : Աղէկ : Քանի որ դուն խօսքս
լսել չես ուզեր, վաղուան ընելիքս Հիմա ընեմ
ուրեմն :

Եւ իր այս խօսքերէն ետք, տեղացին յարձա-
կեցաւ գաղթականին վրայ : Անիկա, իր ջղոտ, սև
մատներուն երկար եղունգներովը գաղթական կնոջ
երեսը ճանկոտեց : Ապա, անոր գլխուն մազերը
բռնելով, սկսաւ ունեցած ուժովը քաշել :

— Մարի՛կ, ճեց փոքրիկ տղան, վախէն դո-
ղահար, և գլուխը ծածկեց մօրը պատուտած չըջա-
զգեստի ծալքերուն մէջը :

— Ի՞նչ կ'ընես դուն, անօրէն կնիկ, գոչեց
գաղթականը ցաւատանջ, և երեսան իրմէ անդին
հրելով, կնոջ ձեռքը ամուր սեղմեց, որպէսզի թող
տայ իր մազերը :

Երկու կիները ինկան գետին, չարունակելով
իրենց ոգորումը :

— Ինքզինքնուդ եկէք, քուրիկներ, ձայնեց
Սանդուխտ, սաստիկ յուզուած, և երկու կիները
իրարմէ բաժնել փորձեց :

Ձկըցաւ սակայն : Այն ատեն, անիկա, այն տեղ
գտնուող աղքատներուն դիմեց .

— Օգնութեան Հասէք : Ձէ՞ք տեսներ :

— Ինչո՞ւ պէտք, մըմուաց անոնցմէ մէկը
սառնօրէն, և չարունակեց իր դբաղումը :

— Եթէ կ'ուզեն, թող զիրար բզկտեն, ու ի-
րարու միտ ուտեն, աւելցուց մէկ ուրիշը միեւնոյն
անտարբերութեամբ, նոյն իսկ աչքը վեր չառնելով
իր գործէն :

Փոքրիկ տղան, շարունակ ճիչեր արձակելով, անդադար կը դառնար մօրը շուրջը:

— Բայց դուք ի՞նչ տեսակ 'սիրտ կը կրէ՞ք, բողոքեց Սանդուխտ այդ անհոգ մարդկանց դէմ, և այս անգամ իր խօսքերուն պատասխանն իսկ չըստացաւ:

Անիկա, թէև բոլորովին վհատած էր տիրող ընդհանուր անտարբերութենէն, բայց, դարձեալ ճիշդ մը ըրաւ: Գնաց, մօտեցաւ միականի խոշոր մարդու մը, որ հաշիւը լմնացած, քսակին բերանը կը կապէր զանդաղօրէն:

— Ի սէր Աստուծոյ, եղբայր, պաղատեցաւ անոր, եկուր ու իրարմէ բաժնէ սա կիները:

— Այդ կատղածները ես կրնամ իրարմէ բաժնել: Ատոր բնաւ կասկած մի՛ ունենա՛ր: Միայն թէ ես ձեր գործ տեսնելու սովորութիւն չունիմ: Ի՞նչ պիտի տաս ինծի, ըրած ծառայութեանս փոխարէն:

— Աւա՛ղ, բան մը չունիմ որ տամ:

— Ի՞նչ է, այսօր հարուստներուն դռները բընաւ ափ առած չե՞ս, որ գրպանդ պարապ մնացած է, սիրուն արհեստակից:

— Աճապարեցէք, կ'աղաչեմ: Երբ որ դրամ ունենամ, հաւատացէք որ կը հատուցանեմ ձեր այդ աշխատութեան վարձքը:

— Շատ աղէկ, ահա՛ ես ալ գործի կը սկսիմ: Թո՛ղ քեզի վրայ առնելիքս ըլլայ, հոգ չէ: Վստահեմ, որ ստակ ունենալուդ պէս, պիտի վազես գաս ու պարտքդ վճարես:

— Ու միականին տարօրինակ, ծիծաղաշարժ աղաղակներ մը հանելով, ահագին քահրա՛հ մը արձակեց, և վեր թռաւ նստած տեղէն: Ապա բարձր

ու տիրական ձայնով մը հազաց քանի մը անգամ, կատակերգական բացազանչութիւններ և շարժ ու ձևեր ըրաւ, խորխորէն գլուխը ցնցեց, սիրամարդի մը պէս փքուեցաւ, և խոյացաւ գետինը տապալկող երկու կիներուն վրայ, ահեղասատօրէն դռնելով:

— Շո՛ւտ, ջոկուեցէք տեսնեմ: Թո՛ւհ, ինտոր ալ ամուր իրարու պլլուեր են թշուառականները:

Տեսնելով որ զինքը մտիկ չեն ըներ, և քաշքշելով ալ չի կրնար զանոնք իրարմէ բաժնել, իր հուժկու բռունցքը բարձրացուց, և վերագոչեց:

— Է՛յ, ձեզի է խօսքս: Ձե՞ք լսեր: Ա՛լ հերիք է, ինչքան որ զիրար սիրեցիք ու զգուեցիք, և կամ թէ ինչքան որ, զգուրտեցաք: Զատուեցէ՛ք տեսնեմ, թէ չէ հիմա երկուքիդ ալ...:

Աղքատներու խմբին մէջ, ընդհանուր ծիծաղ բարձրացաւ:

Եւ սակայն, միականիին սպառնալիքը արդիւնք մը չունեցաւ: Տեղացին, դաղթականին մագերը ամուր բռնած, չէր թողուր: Հետևաբար, դաղթականն ալ անկէ չէր կրնար դատուիլ, հակառակ իր թափած բռուն ջանքերուն:

Կռուկյարդար Հերթիւլը զայրացաւ, տեսնելով իր խօսքերուն անզօրութիւնը, և,

— Այ ես ձեր հերն անիծած, որոտաց, ու բարձրացուցած բռունցքը իջեցուց իրարու փակած երկու կիներու կուրծքերուն մէջ տեղը:

Գաղթական կինը, կսկծալի հծծիւն մը արձակեց, և աւելի զօրաւոր ձիգ մը ըրաւ աղատուելու: Բայց դարձեալ չաջողեցաւ:

— Նորէն, նորէն, կրկնեց Հսկան իր ահարկու ձայնովը, և երկրորդ բռնեցըը վեր առաւ, իջեցնելու Համար:

Այս անգամ տեղացին դադրեցան իր մազերը թողուց անմիջապէս: Եւ անոնք իրարմէ բաժնուեցան:

— Ահա՛ ատանկ, յարեց միականին, ուրախացած ու Հպարտացած իր կատարած քաջագործութեանը վրայ: Շա՛տ ապրիք, որ վերջապէս Հասկեցաք իմ զօրութիւնս: Խելօքութիւնը աղէկ բան է:

Սանդուխտ մօտեցաւ տեղացի կնոջ, և ուղեց խրատել զայն:

— Միթէ ամօթ և մեղք չէ՞, որ այդպիսի վարմունք մը ունեցաք: Զէ՞ որ մտածելու էք, թէ ան ալ Հայ է, երկուքդ ալ արիւնակից քոյրեր էք, և մենք ամէնքս պարտական ենք իրարու Հետ սիրով ըլլալ: Երբ որ մենք իրարու նկատմամբ բարեացակամ կը գտնուինք, անշուշտ Աստուած ալ մեզ կ'օրհնէ, ու իր բարիքներէն չի զրկեր:

— Տրուտը, պատուական խրատ է, գլխու երկար օրօրումով մը Սանդուխտի խօսքերը Հաստատեց խոշոր մարդը: Դէ ուրեմն, քանի իմ մեծութիւնս, այսինքն ձեր խումբին թագաւորը, այս տեղ է, երկուքդ ալ շուտ մը չքուեցէք տեսնեմ:

Յարձակող կինը, նայուածքը դադրեցան իր վրայ, գլուխն ու ցուցամատը դաժանօրէն ու ըստպառնազին շարժելով, բախէն դուրս ելաւ, զնաց:

Սանդուխտ, անիրաւութեան քով փութալով, զայն Հանդարտեցնելու և սիրովելու ջանքեր թափեց: Սակայն, Հէք կինը, չի միտքարուեցաւ, և իր սրտի դառն ցաւերը պարզեց Սանդուխտին:

— Զէ, քուրիկա, իմ քաջածնեւս ամէն Հսկա ու սահման անցան: Ալ Համբերութիւն չի մնաց վրաս: Ապաստանարանի մը մէջ կ'ապրէի տղուս Հետ, մինչև որ գործ մը գտնէի: Զար բախտէս կառավարիչը աչք դրաւ վրաս: Իրաւ, թէ և անօրէնին ձեռքէն աղատեցի պատիւս, բայց ապաստանարանէն ալ դուրս վնասուեցայ: Այս օր, մինչև իրիկուն, գործ փնտռեցի, ու չի գտայ: Քիչ մը ուտելիք Հաց ու պառկելիք տեղ մը ձարելու Համար, ամօթը մէկ դիւրած, եկայ ժամուն դուռը, և անկէ ալ առի բաժինս: Հիմա, զղուանք մը կ'զգամ ու կը վախեմ ապաստանարանները երթալէն ալ, ու ժամերուն դռները մուրալէն ալ: Ու Հեմ գիտեր, թէ ասկէ ետքը ո՛ր պիտի երթամ, ու ինտո՞ր պիտի պահեմ այս խեղճ ձագուկս, որ ջարդէն պըրծած մենուճարս է:

Այդ պահուն, այն կողմէն, դարձեալ, միականին դուռ ու խրոխտ ձայնը լսուեցաւ:

— Դուն դեռ Հոս կանգնած պիտի կալածե՞ս, ու պիտի անսաստե՞ս իմ Հրամանիս, ապստամբ Հպատակուհի:

Կինը ստիպուեցաւ Հեռանալ, տղուն ձեռքէն բռնած: Բայց անիկա, քալած տեղը, աղիողորմ ձայնով մը կուլար, ու յուսահատօրէն կը Հեկեկար:

— Աստուա՛ծ, մարդի՛կ, բարեսիրտ մէկը չի կա՞յ, որ մեր երեսը նայի, ու մեզ օգնէ...:

Հեռացող երկու կիներուն Հետեցան մնացած բոլոր աղքատները, և եկեղեցիին բակը այլևս մարդ չի մնաց:

Սանդուխտ, Հիմա, տաճարի դրան քարէ սանդուխտի աստիճաններէն մէկուն վրայ նստաւ, և

նայուածքը շուրջը ձգելով, մինչև հոգուն խորը դողաց, ինքզինք դտնելով միայնակ այդ տխուր ամայութեան մէջ: Սիրտը լեցուած էր վշտերով: Յուզումը սաստիկ էր: Սկսաւ անխնայ արցունք թափել, ու ինքնիրեն խօսիլ.

— Ո՞ր մէկ ցաւիս վրայ մտածեմ ու լամ: Իմ ունեցածս կարծես ինձ հերիք չէր, որ քիչ մը առաջուան տխուր միջնադէպին ազդած յուզումն ալ աւելցաւ, և սիրտս տակն ու վրայ եղաւ բոլորովին: Ի՞նչ պիտի ըլլայ այդ հէք բախտահարած կինը: Արդեօք անոր կարեկցութեամբ մօտեցող մը, օգնող մը պիտի ըլլա՞յ, թէ հօրէ որբ իր դաւկովը միասին ի վերջոյ պիտի դատապարտուի կորստեան... Օ՛հ, ինչ թշուառութիւններ կան ամենուրեք, և մարդիկ ո՛րքան անտարբեր են անոնց նըկատմամբ:

Պահ մը լուռ խորհրդածեց այդ ուղղութեամբ: Անիկա իր մտքով շատ հեռունները թեւածեց, մարդկային վատութիւններու ու թշուառութիւններու անսահման ոլորտներուն եզերքները յաճեցաւ, և այն տեղ մնաց վհատած, խոնջած ու ուժասպառ:

Մտաւոր լքումի այդ երկար վայրկեաններէն ետք, վերյիշեց իրենց վիճակը, և հօրը ուշանալը, ու անստուգութեան սոսկումով մը պաշարուելով, շարունակեց քիչ առաջ ընդհատած իր մենախօսութիւնը.

— Մե՞նք ինչ պիտի ըլլանք այսպէս: Ահա գիշերուան մութը վրայ կը հասնի, և դեռ հայրս չերևար: Ո՞ւր մնաց: Աւաղ, ի՞նչ պատահեցաւ անոր: Արդեօք յաջողութիւն մը հունենալո՞ւն պատճառաւ չկրցաւ դալ: Ո՛րքան դժբախտ ենք եղեր:

Աստուած իմ, Աստուած իմ, միթէ ամէն գթութեան դուռ դոցուած է մեզ համար...:

— Ո՛հ, դոցուած չէ, պատասխանեց մարդ մը, անոր առջև կանգնելով:

— Ա՛հ, բացազանչեց Սանդուխտ, և չիտթած ու վախցած ոտքի ելաւ:

— Մի՛ վախեր, աղջիկս, աւելցուց մարդը քաղցրութեամբ. ես այս ժամուն ժամկոչն եմ: Ինձմէ քեզի գէշութիւն մը չի դար: Դուն ապաւնով եղիր այդ մասին:

— Ներեցէք...:

— Ասկէ կ'անցնէի, երբ քեզ տեսայ, որ մենակ նստած ինքզինքիդ կը խօսէիր: Ուստի մօտեցայ, որ հասկնամ, թէ այս ժամանակ ի՞նչ կ'ընես հոս:

Սանդուխտի վախը տակաւ դարմանքի, և ապա վստահութեան փոխուեցաւ: Անոր առջև կեցողը, ոչ միայն կարեկցութեամբ կը խօսէր, այլ նաև բարի դէմք մը ունէր: Գուցէ Աստուծմէ խրկուած մխիթարիչ մը ու պաշտպան մը:

Մինչ Սանդուխտ, այս խոկմանը մէջ, դեռ լուռ կը մնար, ծերունին կրկնեց իր հարցումը.

— Ըսէ ինձի, աղջիկս, թէ այս ժամանակ մի՞նակդ ի՞նչ կ'ընես այս տեղ: Յաւդ ի՞նչ է: Արդեօք քեզի գէշութիւն մը ըրին:

— Ո՛հ:

— Ուրեմն մէկո՞ւ մը կը սպասես:

— Այո:

— Որո՞ւ:

— Հօրս:

— Կը տեսնեմ, թէ դուն լաց ալ եղած ես:

— Ահ, ժամկոչ հայրիկ, անիկա շատ ուշա՞տ

ցաւ:

— Է լաւ, ուշը մնալուն համար պէտք է ատանկ յուսահատիս, ու լա՞ս:

— Կը վախեմ, թէ մի՛ գուցէ դժբախտութիւն մը պատահած ըլլայ անոր:

— Դուն միամիտ եղիր, Աստուծով բան մըն ալ չի կայ: Կ'ըսեայ թէ գործ մը ունեցաւ, որ չկրցաւ շուտ մը գալ: Ինչ որ է, ա՛լ հոս մի՛ սպասեր, եկուր որ երթանք:

— Ո՞ւր:

— Իմ սենեակս: Հոն կը նստիս ու կը հանդուստանաս քիչ մը, մինչեւ որ հայրդ ալ կուգայ:

— Կ'աղաչեմ, մի՛ նեղուիք ինծի համար:

— Նեղուելու բան չկայ: Ես քեզ չեմ թողուր, որ այս տեղ միշտակ ու տխուր մնաս: Քաշուիլդ բոլորովին աւելորդ է: Անանկ համարէ, որ ես ալ քու հայրդ եմ:

Սանդուխտ խորապէս զգածուեցաւ ծերունի ժամկոչին այս խիստ սիրալիւր ու զթոտ վերաբերմունքէն, և այլևս առանց վարանելու, հետեւեցաւ անոր:

Ժամկոչին բնակարանը, խեղճուկ խցիկ մը, խնայողական լամպարով մը աղօտ կերպով լուսաւորուած էր: Բնակարանատէրը իր հիւրը սեղանին քով նստեցուց: Ապա, անմիջապէս, քիչ մը ուտելիք և բաժակ մը թէյ դրաւ անոր առջև: Սակայն, Սանդուխտ մերժեց, առարկելով.

— Բնաւ ախորժակ չունիմ: Ծնորհակալ եմ:

— Բայց գոնէ թէյը հրամմէ:

— Ծառ աղէկ:

Հիւրասէր ծերունին ինքն ալ, բաժակ մը թէյ

առնելով, նստաւ Սանդուխտին մօտ, և սկսաւ ատոր հետ խօսակցել:

— Քու Հայաստանցի ըլլալդ, ըսաւ անիկա, իսկոյն հասկցայ, երբ որ քեզ տեսայ առաջին անգամ, նոյն իսկ դեռ հետդ չի խօսած: Միայն չեմ գիտեր, թէ Հայաստանի ո՛ր կողմէն ես:

— Ես Ակն քաղաքէն եմ:

— Ուրեմն Ակնայ մէջ ալ կոտորած եղաւ:

— Եւ սոսկալի կերպով...:

— Ախ, մարդուս հոգին կը փշաքաղուի, երբ որ կը լսէ այդ կոտորածներու պատմութիւնը:

— Հասկա եթէ աչքովնի՞դ տեսած ըլլայիք:

— Խօսք չի կայ, որ աչքով տեսնելը աւելի զհնչելի է: Խեղճ նահատակներ, խեղճ նահատակներ: Անշուշտ օր մը, երկնաւոր Տէրը, այդ անօրէն տաճկին պատիժը պիտի տայ: Բայց ինչ օգուտ, որ մենք ալ այս օր, Հայաստանի մէջ կոտորուելով կը փճանանք:

— Ու կոտորածէ ազատուող թշուառներն ալ կը փճանան հալածանքէն, տառապանքէն, օտար երկիրներ գաղթելէն, և աշխարհի այս ու այն կողմը թափառական ըլլալէն:

— Ծառ ճշմարիտ է ատիկա: Իսկ արդեօք ձեր ընտանիքէն ալ զոհեր կա՞ն:

— Ահ, մի՛ հարցնէք, ժամկոչ հայրիկ: Մայրս և եղբայրս...:

— Ափսոս, ափսոս: Կարծեմ լաւ է, որ այս տեսակ հարցումներ չընեմ, և խօսիմք ուրիշ բաներու վրայ:

Սանդուխտ, յանկարծական ցնցումով մը, վեր թռաւ նստած տեղէն, և ձեռքերը, յուսահատ ձևով

մը, իրարու միացուց :

— Ի՞նչ եղար, զաւակս, հարցուց ժամկոչը զարմացած և տխրած :

— Շատ անհանգիստ եմ հօրս մասին :

— Ո՞ւր գնացած է հայրդ : Եթէ գտնուած տեղը գիտես, ըսէ ինծի, որ ես այս բոլէիս անոր ետեէն երթամ և . . . :

Ծերունին դեռ խօսքերը չէր աւարտած, երբ խցիկի բաց դրան սեմին վրայ, երեցաւ Նահապետ :

Հայր ու աղջիկ իրարու գիրկ ինկան :

— Վերջապէս եկար, գոչեց Սանդուխտ, կըրկին ու կրկին համբուրելով հայրը :

— Գիտեմ, որ շատ ուշը մնացի :

— Սպասելով սիրտս հատաւ :

— Բայց փառք Աստուծոյ, որ . . . :

— Յաջողեցա՞ր :

— Այո, իմ հրեշտակս, յաջողեցայ : Բայց մինչև որ յաջողեցայ, իմ ալ հոգիս բերանս եկաւ :

Սանդուխտ ժամկոչը ներկայացուց իր հօրը, գովելով զայն .

— Ահաւասիկ բարի մարդ մը :

Եւ մինչ, երկու ծերունիները իրարու ձեռք կը սեղմէին ջերմօրէն, Սանդուխտ աւելցուց .

— Եթէ գիտնաս, հայրիկ, թէ ինչպէս լաւ մը-խիթարեց ու պահպանեց զիս :

— Իր բարի հոգին, իր աչքերուն մէջը կ'երևնայ : Կարծես իմ սիրտս ալ ինծի կը վիայէր, թէ աղջիկս մինակ ու անպաշտպան չէ : Եւ ատոր համար ալ, այդ կողմէ միամիտ եղած, գործի ետեէ ինկած էի : Շնորհակալ եմ քեզմէ, իմ աղնիւ ու բարի եղբայրս :

— Բայց ես շնորհակալութեան արժանի բան մը չեմ ըրած :

— Ալ ատկէ աւելի ի՞նչ պիտի ընէիր : Ո՞ւր էր թէ ամէն հայ ալ քեզի պէս հասկցող ըլլար : Այս օր, յիշաւի, բոլորովին տարօրինակ հասկցողութիւններու տէր հայերու հանգիպեցայ, ու սաստիկ վըշտացայ :

— Փուճ կենդանիներ շա՛տ :

— Մենք ազգովին աւելի դժբախտ ենք անոր համար մանաւանդ, որ զիրար լաւ չենք ճանչնար, իրարու վիճակի ու ցաւի շատ անգամ բոլորովին անծանօթ կամ անտարբեր կը մնանք, և իրարմէ հեռու կը փախչինք :

— Մէկ խօսքով, օտար ըսէ, վերջացուր :

— Այո՛, օտար : Միթէ մեր ամենուս շահը չի՞ր պահանջեր, որ մենք իրարու մօտենանք ու եղբայրանանք :

— Հարկաւ : Ո՞վ կրնայ ատոր հակառակ խօսիլ : Շահամոլներն ու ետամոլները միայն այդ սուրբ օրէնքին չեն հետեւիր : Բայց, եղբայր, ինչո՞ւ ատանկ ոտքի վրայ կեցեր ես :

— Երթալու ենք այլևս :

— Գոնէ քիչ մը հանգիստ առնէիր :

— Շնորհակալ եմ : Ժամանակն արդէն ուշ է, և մեզի սպասողներ կան :

Հայր ու աղջիկ, այլևս աւելի երկար չի մնացին, և կրկին շնորհակալութիւններն ու հրաժեշտներն մատուցանելով իրենց հիւրընկալ բարեկամին, մեկնեցան :

Երբ որ փողոց ելան, Սանդուխտ, հետաքրքրութեամբ լարուած, հարցուց հօրը .

— Շա՞տ տեղեր դիմեցիր :

— Երեք տեղ :

— Ի՞նչ պատասխան տուին :

— Առաջինը քաղաքավարորէն մերժեց : Երկ-
րորդը , զարմանալի մարդ մը , խիստ կոշտ ու կո-
պիտ վարմունք մը ունեցաւ :

— Ի՞նչպէս :

— Երբ որ բարեկեղծ իրեն մօտեցայ , անիկա
բարկութեամբ Հարցուց ինձի , թէ . « Դուն Հա՞յ ես ,
թէ գաղթական » : Այս տարօրինակ Հարցումը , և
Հարցնողին անտեղի բարկութիւնը , զիս ապշեցու-
ցին : Բայց և այնպէս , ինքզինքս բռնելով , պատաս-
խանեցի , որ գաղթական ըլլալովս Հանդերձ , Հայ
մըն եմ : Իսկ այն ատեն , որ երկու խօսքով իր մօտ
երթալուս պատճառը յայտնեցի , անիկա ա'լ աւելի
բարկացաւ , և սկսաւ երեսիս պռուալ , թէ գաղթա-
կանները Հայեր չեն , այլ թիւրքեր , խարբարներ ,
խաչադողներ , և թէ անոնք բոլորն ալ կոտորուելու
արժանի մարդիկ են : Այս խօսքերը լսելով , ուղ-
ղակի քար կտրեցայ կայնած տեղս :

— Տէ՛ր Աստուած , բացազանչեց Սանդուխտ ,
տխրութեամբ Համակուած : Ի՛նչ անըմբռնելի մը-
տայնութիւններու տէր մարդիկ կան աշխարհիս
վրայ : Վե՞րջը :

— Սակայն այդ Հայը , զիս չի թողուց իմ վի-
ճակիս մէջ : Վրաս յարձակեցաւ , Հրեց , և իր մար-
դոց Հետ միացած , վաճառատնէն դուրս ըրաւ զիս :
Կարծես թէ Հարադործ մըն էի , և գնացած էի իրեն
դէշութիւն մը ընելու : Ես , ի Հարկէ , առանց ձայն
ձուն Հանելու , Հեռացայ : Բայց , կրնաս դուչակել ,
թէ իմ Հոգիս ո՛րքան դառնացած ու վիրաւորուած

էր . . . :

— Ինչե՛ր քաշեցիր այս օր , իմ Հէք սիրելի
Հայրիկս :

— Ախ , իսկապէս , ա'լ բաժակը լեցուեցաւ ու
յորդեցաւ . . . : Բայց , բարեբախտաբար , ետքը մը-
խիթարական յաջողութիւնը պատահեցաւ :

— Ի՞նչպէս եղաւ այդ :

— Այդ ձախորդ ու ցաւալի դիպուածէն ետքը ,
չիտակը , քիչ մնաց , որ յուսահատ ետ դառնայի :
Սակայն , քեզ մտածեցի , փողոցներուն մէջ անցը-
նելիք գիշերնիս աչքի առջև բերի , ու այն ատեն ,
վրաս նորոյ ոյժ մը ու քաջութիւն մը եկաւ : Եր-
րորդի մը դիմեցի , և անիկա ընդունեց խնդիրքս :

— Մեր փափաքած պայմաններո՞վ :

— Այո : Մանաւանդ անոր ընտանեկան պարա-
գաները մեզի շատ յարմար են : Ասիկա մեծ բա-
րեբախտութիւն մը Համարելու ենք մեզ Համար :

— Իսկ , առՀասարակ , ի՞նչ տպաւորութիւն
թողուց վրադ այդ անձը :

— Շատ լաւ տպաւորութիւն մը : Անիկա լուրջ ,
ծանրաբարոյ , բարեսիրտ և աստուածավախ մէկն
է : Մէկ խօսքով պատուական ազգակից մը :

Թ .

ՊԱՏՈՒԱԿԱՆ ԱԶԳԱԿԻՑԸ

— ԱՏԱՆԿ , Հը , գոչեց Պարոն Գրիգոր Բարե-
գութեան , երբ որ իր վաճառատան մէջ գործի Հա-
մար իրեն ներկայացող Նահապետի խնդիրքն ըն-

դունելով, վերի վերոյ ծանօթացաւ անոր անցեալին ու ներկայ վիճակին : Իսկ և իսկ քեզի համար է , որ զրուած է , թէ «զամենայն զրօսանս քո ածեր ի վերայ իմ» :

— Այո , պարոն , հաստատեց Նահապետ , և գլուխը տխրօրէն ցնցեց :

— Բայց ես երանի կուտամ քեզ , որ այդքան մեծ զԺրախտութիւն ու կորուստներ կրելէն ետք , նորէն կը համբերես : Կը նշանակէ , որ դուն Յոր երանելիին պէս համբերող մարդ մըն ես :

— Ե՞ս , կարելի է . . . :

— Եւ ատոր համար , քու վարձքդ երկնից արքայութեան մէջ շատ մեծ պիտի ըլլայ : Մեր Քրիստոս տէրը այսպէս կ'ըսէ . «Ով որ համբերեացէ , իսպառ նա կեցցէ :»

— Ծիտակը , պարոն , ես ալ կը զարմանամ երբեմն ինծի վրայ , որ բաւական համբերութիւն ունեցած եմ . . . : Բայց միշտ հիմա ունեցած համբերութիւնս , դեռ շատ չնչին բան մըն է . . . :

— Ի՞նչպէս :

— Ես պէտք ունիմ աւելի մեծ , ու աւելի երկար համբերութեան մը . . . : Կարծեմ թէ միտքս կը հասկնաք :

— Օ՛ , անշուշտ : Բայց ինչո՞ւ գլխարկդ գլուխըդ չես դներ :

— Ծնորհակալ եմ :

— Գոռողութիւնը բնաւ չեմ սիրեր , ատելով կ'ատեմ : Ընդհակառակը ես շատ պարզ , համեստ և խոնարհ մարդ մըն եմ :

— Կը նշանակէ աւետարանի մարդ , ճշմարիտ քրիստոնեայ :

— Օրհնեա՛լ է Աստուած : Եւ ահա ատոր համար է , որ ես ատանկ յարգական ձևեր և ոչ մէկէն չեմ սպասեր , նոյն իսկ եթէ իրաւունք ունենամ : «Մեք ամենեքեան մի եմք ի Քրիստոս :»

Եւ Պարոն Բարեգութեան , համբիշը հանելով զրպանէն , սկսաւ ծանր ծանր քաշել , և աղօթք մը մըմնջել :

— Դուն չես կրնար երեւակայել , չարայարեց անիկա , ճշմարիտ ողորմած մարդու մը դիւրեւ առած , թէ ես ո՛րքան կը խղճամ մեր հայ զաղթական եղբայրներուն ու քոյրերուն :

— Ատիկա ազնիւ զգացում մըն է : Դժբախտաբար , ամէն ոք այդ զգացումը չի կրեր :

— Մի՞թէ : Եւ ի՞նչպէս կարելի է այդպիսի զգացում մը չունենալ :

— Դեռ այս օր էր , որ հանդիպեցայ այն տեսակ հայերու , որոնք այդ զգացումէն բոլորովին զուրկ էին :

— Անիրաւե՛ր , անաստուածներ :

— Ինչ որ է :

— Բայց ատոնք Աստուծոյ չե՞ն վախնար :

— Ի՞նչ կը փնտռէք , պարոն . հիմա շատ քիչ մարդ կը գտնուի Աստուծոյ վախոյդ :

— Իրաւ է , շատ իրաւ է : «Ամենեքեան խոտորեցան ի միասին , և անպիտանացան :» Դուն այդ մարդոց ով ըլլալը գիտե՞ս : Անոնց անունը և մականունը կը յիշե՞ս :

— Ոչ մէկն ալ չեմ ճանչնար :

— Ախոսս : Կ'ուզէի գիտնալ : Բայց քանի որ չես ճանչնար , հոգ չէ , թողունք մէկ կողմ զանոնք , և գանք մեզի : Ես ո՛չ միայն յոյս ունիմ , այլ նաև

վստահ եմ, որ դուք, հայր ու աղջիկ, մեր տանը մէջ շատ երջանիկ պիտի ըլլաք, ու պիտի մոռնաք ձեր քաջած նեղութիւնները:

— Միայն չոր ու ցամաք շնորհակալութիւն մը կրնամ յայտնել ձեզ, այս պահուստ, քանի որ ուրիշ բան մը չի դարձեալ: Եւ կը խնդրեմ Աստուծոյն որ ձեր սրտի բոլոր փափաքները կատարէ:

— Ամէն, ամէն, ձերն ալ, և «ամենայն հաւատացելոց ի Բրիստոս»:

Նահապետի աչքերը երախտադիտական արտայայտութեամբ լեցուեցան:

— Հա, սա ալ ըսեմ քեզ, եղբայր, յայտարարեց Պարոն Բարեգութեան ծերունի գաղթականին, թէ պէտք է որ անպատճառ առտուրնէ մինչև իրիկուն, ամէն վայրկեան հոս, վաճառատունը մնաս, բանտարկուածի պէս: Օ, ո՛չ: Տանը դըսի գործերը քեզի պիտի յանձնեմ: Իսկ հոս, վաճառատան մէջ, անանկ զբաղում մը պիտի ունենաս, որ երբեմն ալ դուրս ելլելով և այս ու այն կողմ երթալով, բնաւ ձանձրոյթ ու սրտնեղութիւն պիտի չլրես: Գործի զանազանութիւնը խիստ հանգստարար ու հաճելի է: Համմէ՞:

— Այդպէս է:

Եւ վերջապէս Պարոն Բարեգութեան եկաւ վարձքի խնդրոյն:

— Գիտե՞ս, ես կը սիրեմ ամէն բանի մէջ գործնական ըլլալ, մանաւանդ պարզ ու շիտակ մտածել, և մտածածս ալ նոյնութեամբ արտայայտել: Զէ՞ որ աւետարանն ալ կը պատուիրէ մեզ, թէ «եղիցի ձեր այոն այո, և ոչն ոչ»:

— Ամէն մարդ ալ պէտք է որ այդպէս ըլլայ

իր բովանդակ կեանքին մէջ:

— Արդ, ըսէ՛ ինծի, թէ դուն հաւատացած ես, որ այս ըրածս ամէն կերպով լաւութիւն, բարիք է ձեզ համար:

— Այդ ի՞նչ խօսք է, պարոն:

— Այսինքն...:

— Հարկաւ: Եւ բարիքին ալ մեծն է:

— Էյ ուրեմն, դուք ձեզի թոյլ պիտի տա՞ք արդեօք ունէ ժամանակ, ելլել ու մեղմէ ամսական վարձք և այլն պահանջել, երբ որ արդէն մեր կողմէ ձեր բոլոր պէտքերը պիտի հոգացուին:

— Ամսակա՞ն:

— Այո, ամսական վարձք:

Պարոն Բարեգութեան թափանցիկ ու քննական նոյնաժող մը ձգեց գաղթականին վրայ:

Նահապետ անխոյժ ժպիտով մը պատասխանեց.

— Ո՛չ, պարոն, ո՛չ: Մենք, և ոչ մէկ ատեն, ձեզմէ ամսական կամ նիւթական ունէ վարձատրութիւն չենք պահանջեր մեր աշխատութեան փոխարէն, քանի որ բանի մը պէտք պիտի չունենանք: Դուք այդ մասին կրնաք կատարելապէս վստահ ըլլալ:

— Շատ աղէկ, կը հաւատամ խօսքիդ: Ազնիւ մարդուն սիրտը ինչ որ է, խօսքն ալ այն կ'ըլլայ:

— Մենք դեռ ձեզի երախտապարտ ալ ենք, մեզի կամեցած բարիքնուդ համար, և պիտի ջանանք որ մեր այդ երախտադիտութիւնը գործնականապէս յայտնենք:

— Շատ ուրախ եմ, որ քեզի պէս հասկցող մարդ մը կը գտնեմ դէմս:

— Դրամ ու նիւթական շահեր այլ ևս արժէք մը ու հրապոյր մը չունին մեր աչքին առջև : Ես ինծի հիմա աշխարհիս բոլոր հարստութեան տէրը կը կարծեմ , երբ որ կը մտածեմ , թէ աղջիկս ինձմէ անբաժան է , և աղնիւ ու բարի ընտանիքի մը մէջ պիտի ապրի :

— Շիտակ է : Ժամանակները խիստ դէշ են :

— Կեանքիս միակ նպատակը արդէն այս է , որ աղջիկս ամէն մասամբ ազատ լի միճակի մը մէջ տեսնեմ :

— Ու մեղ մօտ քու այդ նպատակդ պիտի գործադրուի :

— Աստուծով , որպէս զի այդպէս ժամանակ մը խաղաղ սրտով ապրինք , մինչև որ նայինք վերջերիս ինչ պիտի ըլլայ :

— Աղէկ կ'ըլլայ , հոգ մի ըներ :

— Յոյս ունինք , որ օր մը խաղաղութիւնն ու ապահովութիւնը պիտի տիրեն մեր երկրին մէջ , ու մենք դարձեալ պիտի դառնանք հայրենիք :

— Իրա՞ն :

— Բնականաբար : Մենք ամէն բանով կապուած ենք մեր հայրենի հողին հետ . . . :

— Անանկ է , իրաւունք ունիք : Եւ ամենակարող տէրը մեր բոլոր բարի փափաքները կը կատարէ , երբ որ աղօթելով իրեն դիմենք : Արդէն զրուած է « խնդրեցէք , և տացի ձեզ » :

Ու երբ Նահապետ , տան հասցէն սորվելով , մեկնեցաւ յաճառատունէն , Պարոն Բարեգութեան , իր բունին մէջը նըրադ արադ խաղցող աչքերը դուռնակութեամբ մը խփեց , ու ինքնիրեն մըմնջեց .

— Շատ լաւ պատահեցան այս դաղթական-

ները : Անոնք ամէն կերպով հաշիւիս կուգան : Ալ արդէն հոգիս բերանս եկած էր , վարձկան ծառաներ պահելով տանս ու վաճառանոցիս մէջ : Այլևս այսօրուքնէ ատոնց ճամբայ : Երթան բարով , ու մէյ մըն ալ չի գան բարով : Անիծուածները ո՛րքան սուղի կը նստէին վրաս : Հապա անոնց դիմադարձութիւնները , անհաւատարմութիւնները , և ամսականին աւելցնելու մասին միշտ ըրած ըստպառնալիքները : Տան սպասուհիի կողմէն մանաւանդ շատ կը չարչարուէի : Ամէն եկող , քանի մը օր մնալուն , ահագին սահանջներ կ'ընէր , և քիչ թէ շատ գոհացում գտնելուն իսկ , դարձեալ երկար չէր մնար , գործը կը ձգէր կ'երթար , թէ և ատոր պատճառը գիտենք թէ ինչ է . . . : Վերջապէս , կը յուսամ , թէ այդ կողմէն այլ ևս հանգստացայ :

Ուրիշ մտածում մը անոր սիրտը աւելի մեծ ուրախութեամբ մը լեցուց : Անիկա , իր նստած տեղէն կանգնեցաւ , կարճահասակ ու նիւրի մարմնոյն վրայ կոճկեց երկար վերարկուն , և կարեոր յաջողութեան մը տիրացողի պէս , ձեռքերն իրարու չփելով , աւելցուց .

— Այո , դաղթականները քովս պահելով սա օգուտն ալ կ'ունենամ , որ հասարակութեան մէջ բարեգործի և աղքատէր մարդու մեծ համբաւ մը կը չինեմ : Ամէն ոք կը սկսի մատով ցոյց տալ զիս : Բնականաբար ոչ ոք հետաքրքրուելու ու հարցնելու է , թէ դաղթականները ինչ պայմաններով կը պահեմ մօտս : Բան մը հարցնողին ալ գիտեմ , թէ ինչ պատասխան պիտի տամ : Տարակոյս չկայ , թէ բարի համբաւը լաւ բան է , քանի որ անիկա իրեն հետ կը բերէ նաև նիւթական շահեր :

Ժ.

ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒԹԵՆՔՆ ԵՏՔ

ԲԱՐԵԳՈՒԹԵԱՆՆԵՐՈՒ մօտ, երկու գաղթականները, Հայր ու աղջիկ, իրարու ոյժ ու սիրտ տալով, սկսած էին աշխատիլ:

Ձի նայելով, որ այդ աշխատութիւնը օտարոտի էր անոնց համար, և բոլորովին անսովոր, այնուամենայնիւ, անոնք դռն էին իրենց դրութենէն:

— Ահա այսպէս, ըսաւ Նահապետ օր մը իր աղջկանը, մենք մեզ գտանք քիչ մը վերջապէս: Այլևս տեղ մը ունինք, գործի մը մէջ ենք, և միասին կ'ապրինք:

Սանդուխտ Հաստատեց իր հօրը խօսքերը.

— Ոհ, իսկապէս, որքան դժբախտ են անոնք, որ տեղ մը, և գործ մը չունենալով, ստիպուած են ապաստանարանի մէջ մնալ, և այլոց օգնութեամբը պահպանել իրենց գոյութիւնը:

— Սոսկալի վիճակ մըն է ատիկա:

— Այդ տեսակէտով, մենք անհուն շնորհակալութիւն կը պարտինք մեր պարոնին և տիկինին: Անոնք եղան մեզ փրկողները մեր տխուր կացութենէն:

— Ըրածնին մեծ բարիք մըն է: Ատոր տարակոյս չկայ: Մենք ալ, արդէն մեր ձեռքէն եկածին չափ հոգ կը տանինք, որպէս զի փոխարինենք

անոնց այդ բարիքը: Բայց, Սանդուխտ, տիկինը շատ անհանդարտ, ու խիստ բնաւորութեան տէր կին մը կ'երեայ:

— Նկատողութիւնդ ճիշդ է: Անոր խստութիւնը, կարծեմ, արդիւնք է ամէն բանէ դժգոհ եղող սրտին: Շատ անգամ, իր վրայ ուղղակի ցաւիւս եկած է, տեսնելով, որ միշտ անհանգիստ, տխուր ու լարուած վիճակի մը մէջ կը գտնուի:

— Անշուշտ ցաւ մը ունի:

— Զարմանալի բան: Արդեօք ի՞նչ ցաւ կրնայ ունենալ: Ո՛չ հիւանդ է, և ոչ ալ բանի մը պակասութիւն ունի:

— Ո՛վ գիտէ: Առանց ցաւի մարդ չկայ: Իսկ ուրիշի մը սրտի ցաւերը հասկնալ, քիչ մը դժուար է: Ու երբ որ մէկը, ինքզինքը հեռուէն չափելով, անկարող կը գտնէ անոր մխիթարանք մը ընծայելու, այն ժամանակ այդ ցաւերուն նկատմամբ հետաքրքրուիլն ալ աղէկ բան չէ: Մեզի չի վայելեր անոր այդ կարգի հարցում մը ընել, քանի որ մենք չենք կրնար անոր վրայ հարկ եղած ազդեցութիւնը գործել:

— Գիտե՞ս, Հայրիկ, տիկինը բարի գործեր ալ շատ ունի, հակառակ իր խստասրտութեանը, որով ոմանց աչքին գէշ կ'երեայ:

— Մարդ արարածը կատարեալ չի կրնար ըլլալ բնաւ, և անպատճառ թերութիւն մը կ'ունենայ: Ատկէ գատ, ուէ մէկը, ինչքան ալ բարի ըլլայ, դարձեալ չի կրնար ամենուին աչքին աղէկ երեալ: Ես ալ կը կարծեմ, թէ անիկա բարի գործերը սիրող կին մըն է: Այդպէս էր լուսահոգի նահատակ մայրիկդ...:

— Արդարեւ, իմ հէք բարի մայրիկս կը յիշեմ ամէն անգամ, երբ որ տիկինը իրեն գիմող աղքատներուն կ'ողորմի լիառատօրէն, և կարօտեալներուն գլխով, ձեռքէն եկած օգնութիւնը կ'ընէ:

— Ողորմածութիւնն ու գթածութիւնը, բոլոր առաքինութիւններու դարդը կը կազմեն: Աւաղ, որ մենք հիմա բոլորովին զրկուած ենք հոգեկան այդ ամենամեծ հաճոյքներէն: Մեր անձէն զատ ուրիշ բանի վրայ չենք խորհիր բնաւ: Ո՛րքան եսասէր դարձած ենք:

— Միթէ միջոց ունինք ու մեր պարտականութիւնները չե՞նք կատարեր:

— Ատանկ մտածելով կրնա՞նք հանգիստ ըլլալ, զաւակս: Ի՛նչ էինք, ու ի՛նչ եղանք...

— Չե՞ս կարծեր, հայրիկ, որ մենք կրնանք դարձեալ վիճակի փոփոխութիւն ունենալ:

— Կրնայ ըլլալ: Այս աշխարհիս մէջ չկայ բան մը, որ ըլլայ տեական ու հաստատուն: Միայն բարիքն է յաւիտենական: Երանի էր, թէ գոնէ ետքերնիս լաւ ըլլար, որպէս ղի կարենայինք բարեք գործել, և այդպէսով քիչ մը մխիթարուիլ:

ԺԱ.

ՍԵՐԱՏԱՆՁ ՀՈԳԻՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԻ հոլաթե անիւը դարձած էր ամիսներու վրայէն: Նահապետ, իբրեւ ազնիւ և հա-

ւատարիմ ծառայ, իր ստանձնած պարտականութիւնները, բոլոր, անթերի կերպով կը կատարէր: Անիկա, տան դրսի գործերը տեսնելէ յետոյ, տիրոջ վաճառատան մէջ կ'աշխատէր շարունակ: Յաճախ, այս ու այն կողմ կը վազէր, տրուած հրամանները գործադրելու: Նոյնպէս Սանդուխտ, այդ հազուադէպ յատկութիւններով օժտուած աղախինը, շատ շուտ սովորած էր տան բոլոր կարգն ու սարքը և իրեն բաժին ինկած գործերը: Անոր գործունէութիւնը անդուլ, խղճամիտ ու եռանդոտ էր:

Սանդուխտ, չի նայելով իր գաղթական և աղախին ըլլալու անմեղ յանցանքին, քիչ ժամանակէն համակրելի դարձած էր այն ամենուն, որոնք մուտք ունէին Բարեգութեաններու տան մէջ: Մասնաւորապէս, ջերմագին զգացում մը կը տածէին անոր նկատմամբ դրացի հասակակից հայ օրիորդները: Անոնք բուռն կերպով կը կարեկցէին Սանդուխտին, այդ լաւ անցեալ մը ունեցող շնորհալի աղջկան, որ ապրուստի համար ստիպուած էր աղախնութիւն ընել: Ու կը զարմանային միևնոյն ժամանակ, որ անիկա երբէք օր մը դանգատ ու ցաւ չէր յայտներ աղախնութիւն ընելու մասին, և որ, ընդհակառակը, միշտ ալ գոհունակ երևոյթ մը ցոյց կուտար, բնական վիճակ մը ունեցողի տպաւորութիւնը թողելով իրենց կրայ:

Այդ օրիորդներէ իւրաքանչիւրին համար Սանդուխտ խորհրդապահ ու խորհրդատու ընկերուհի մըն էր: Անոնք, երբեմն, Տիկին Բարեգութեանին այցելելով, յարմար առիթ մը կը գտնէին, ու Սանդուխտին մօտենալով, առանց անոր աշխատանքը

խանդարելու, սրտբացօրէն կը յայտնէին իրենց հոգեւն ու մտածումները:

Անգամ մը, օրիորդներէ մին, խօսեցաւ իր սիրոյ դժուարին պարագաներու մասին, և այդ առթիւ ունեցած տխրութիւնը յայտնեց: Սանդուխտ, նախ, ցաւակցեցաւ անոր: Յետոյ, յուսադրական ու սիրտարար խօսքերով, անոր հոգեկան տաղնապոս վիճակը հանդարտեցուց: Սակայն, երբ օրիորդը մեկնեցաւ, ու ինքը մինակ մնաց, դառնազին տրտմութեամբ մը պաշարուեցաւ: Աշխատանքը թողուց մէկ կողմ: Այդ օրիորդը անգիտակցօրէն, Սանդուխտի սրտին մէջ գոյութիւն ունեցող համագունակ, բայց խիստ խորունկ, ցաւատանջ, և յաւիտեան անբուժելի վէրքին դպած էր:

— Եղովկ իմ սեբախտ սիրոյս, հեծեց անիկա տառապագին: Ես դատապարտուած եմ ամբողջ կեանքիս մէջ սգատխուր յիշատակներով միայն ապրելու: Ապրի՞լ: Ի՛նչ ահաւոր հեղնութիւն...: Միշտ զգալ, միշտ տանջուիլ: Բայց երբեմն, մանաւանդ, երբ այսպէս առիթներ կ'ըլլան, ալ չեմ կրնար դիմանալ այդ ցաւին, սիրտս ու հոգիս անդադար այրող և մրկող կրակին...:

Անիկա ինկաւ աթոռի մը վրայ, սիրոյ ցաւէն ընկճուած: Դէմքը դալկութիւն մը պատեց: Նայուածքին հուրը մարեցաւ: Երագային դրութեան մը մէջ ինկաւ: Անոր միտքը, այդ պահուն, արփաթեց, սլացաւ ու թառեցաւ այն հեռաւոր սիրելի ու սոսկալի վայրերը, ուր իր սիրոյ կեանքի ծաղիկը դարնան օր մը փթթած, ու աչնան օր մը թառամած էր:

Մեծատուրեաններու տնէն քանի մը քայլ ան-

դին է այն աղբիւրը, որ Արգարենց Հրաչեայի և Սանդուխտի սիրոյ որրանը եղաւ դեղեցիկ առտու մը: Աղբիւրին ծորակէն յորդառատ վազող ջուրը սէրը, և աղբիւրին գուռը անոնց սիրտը: Արևը նոր ծագած էր: Հրաչեայ, ըստ սովորութեան, սափորը ձեռքը, ուրախ գուարթ ու երգելով եկած էր աղբիւր, ջուր առնելու համար: Սանդուխտ, այդ միջոցին, իրենց տան մէկ սենեակի պատուհանը նըստած, աղբիւր եկողները կը դիտէր, դեռատի աղջիկներու յատուկ անմեղուկ հետաքրքրութեամբ մը: Հրաչեայ և Սանդուխտ, միեւնոյն ժամանակ, իրարու նայած էին: Նայած էին իրարու, սովորականէ բոլորովին տարբեր, անօրինակ, երկար ու խորաթափանց կերպով մը: Իրենց կեանքին մէջ առաջին անգամն էր, որ այդքան համարձակ նայուածք մը կ'ուղղէին իրարու այդ ամօթխած աղջիկն ու տղան: Նայած էին իրարու, և ուզած էին բարձրագոյն աղաղակ մը հանել, մարդկային լեզուի բոլոր դեղեցիկ բառերը արտաբերել, բայց անոնց ձայները նուաղած, և չրթունքները փակ մընացած էին: Կամեցած էին խիզախօրէն յառաջ նետուիլ, իրարու մօտենալ, ու եղած տեղերնին, ամենափոքր շարժում իսկ չէին կրցած ընել: Անոնց կրծքերը ուռեցած, և ամենաուժգին թափով մը սկսած էին բարախել: Ականջները լեցուած էին հմայիչ չշնջանքներով, և երկնանուագ դողտրերգերով: Անոնց շնչառութիւնը ջերմիկ, քաղցր ու անմահաբոյր օդի հոսանք մը: Արիւնքներ, երակներնուն մէջ, եւ գալու աստիճանի մը հասած, խիստ արագ շրջաններ կատարելով, հաճոյալի խաղտուկներ յառաջ բերած էին: Ու անոնք, իրենց զգացած

ընդհանուր բուռն հեշտանքէն դերադրողութեամբ, գինովցած ու մարմրած էին: Հրաչեայ, ձեռքին սափորը գետին ձգելով սթափած, և աչքերը ետեւը, քալել սկսած էր դէպի իր տունը: Իսկ Սանդուխտ, պատուհանի ետեւը կքած, զգեանուած էր:

Այսպէս, իրարմէ հեռացած էին, իրենց սիրոյ առաջին նայուածքներու փոխանակումէն ետք: Եւ երկնատուր զգացումը, այդ երկու մատաղահաս հոգիներուն մէջ, երթալով հետզհետէ աւելի հրաշրուած, բորբոքած էր, առաջինին յաջորդող միւս հանդիպումներուն: Զգուշութիւնը, շրջահայեցութիւնն ու համեստութիւնը շարունակ առաջնորդ ու պահպան ունենալով, ո՛չ միայն ամէն օր, այլ նաեւ օրուան մէջ քանի մը անգամ, մօտէն թէ հեռուէն, կրկնուած էին հանդիպումները: Շարունակ զիրար տեսնել, և իրարու ներկայութիւն զգալ, անտեղիտալի սովորութենէ մը աւելի, կենսական պահանջ մը դարձած էր, առանց որու, կը թուէր անոնց, թէ պիտի չկրնային ապրիլ: Իրարմէ հեռու անցուած վայրկեանները յաւիտենականութեան չափ երկար կը տեսնէին: Իսկ երբ մէկգմէկ տեսնէին, այլոց ներկայութեան թէ առանձին, սահող ժամանակը, ակնթարթի մը նման վաղանցիկ տըպաւորութիւն մը կը թողուր անոնց վրայ: Անոնք, իրենց առանձին տեսակցութեանց ժամանակ, իրարու հետ կը խօսէին հրեշտակներու յատուկ լեզուով մը: Շատ անգամ, անոնց լռութիւնը, նայուածքներու և հոգիներու հաղորդակցութիւնը, աւելի պերճաբարբառ էր: Ամբիժ սրբութիւնը, միշտ անխախտ անոնց միջև: Երբէք նիւթական ու դրական արտայայտութիւն մը: Միայն փոխադարձ

զմայլանք: Անոնք, մէկգմէկու աչքի մէջ մէկ անման, չնաշխարհիկ, ամէն մասամբ բացարձակապէս անթերի, կատարեալ էակներ էին: Զիրար կը պաշտէին: Վերացած կ'ապրէին: Գետնի վրայ չէին քալեր: Անոնց ոտքերուն տակ ամպերը: Աչքերնուն առջև երկնային երջանիկ սիրաշխարհի անհուն ու անսահման հորիզոնները:

Օր մըն ալ, Հրաչեայի ու Սանդուխտի փոխադարձ սիրոյ զգացումները նշմարած էին անոնց ծրնողները: Այն ատեն, անոնք, ի մեծ հրճուանս իրենց, կամեցած էին, որ իրարու ամէն կերպով արժանի այդ երկու մատաղատի հոգիները բացարձակօրէն երջանկացնեն նշանադրութեան նուիրական կապով մը: Եւ այսպէս, Սանդուխտ ու Հրաչեայ, այլևս խօսեցեալներ, այնուհետեւ անդորր սըրտով մը շարունակած էին իրենց ընդմիշտ անկեղակարծ, մաքրամաքուր, և յարաճուն բուռն սիրոյ ու փոխադարձ պաշտումի երկնաթռիչ կենցաղը: Անոնք, զիրենք իրարու միացնող հարսանեկան առաջաստին տակաւ մերձեցումն ալ տեսնելով, իրենց անպարագրելի երջանկութենէն զգլխած, ու բիւրաւոր զեղաշիւս երազներով օրօրուած էին:

Սակայն, անոնց այդ գերերկրային կեանքի գողտրիկ, երանաւէտ հովուերգութիւնը, օր մը յանկարծ վերածուած էր դժնէ, անողոր ու ահաւոր եղերերգութեան մը: Մթաղնած էր անոնց արշալուսային սիրոյ վարդազոյն հորիզոնը: Դժոխաշունչ, աշխարհաւեր փոթորիկ մը բարձրացած էր, և խաւարի չար ոգիները, մահուան վտանգը սըփռած էին ամէն կողմ...: Ճիշդ այդ միջոցին, մինչ սիրագուրգուր զոյգ, անզոյգ աղաւնեակներէն մին,

միւսը գիշատիչներու ճանկերէն կը պաշտպանէր ու կ'ազատէր, գետին գլորուած էր, դնդակահար: Անոր շիջող նայուածքն ու վերջին խօսքն ուղղուած էր իր սիրահատորին: Իսկ միւսը, իր կեանքի արեւէն զրկուած, յուսահատ, հոգեհալած կսկիծէն խելայեղ, օղակ օղակ գալարուն, և վերահաս վըտանդը, մահը ու ամէն ինչ մոռցած, տեղն ու տեղը վար իյնալով, փարած էր պաշտելի անշարժ մարմնին, չուզելով այլևս անկէ բաժնուիլ յաւիտեան...

ԺԲ.

Տ Ի Կ Ն Ո Ջ Ջ Ի Ղ Ե Ր Ը

ԱՅՆ պահուն, սակայն, երբ Սանդուխտ, այս Հիւժող յիշատակներուն անձնատուր, ներկան մոռցած, մնացած էր նստած տեղն անշարժ, յանկարծ ներսէն բարկացոտ ձայն մը հասաւ անոր ականջին.

— Աղջիկ...:

Տիրուհին էր, որ կը կանչէր զայն:

Սանդուխտ սթափեցաւ: Անոր երակներուն մէջէն սարսուռ մը անցաւ:

— Հրամմեցէք, ձայնեց, և վաղելով գնաց տիկինին անկողնասենեակը:

Տիկինը, ինքզինք Հիւանդ զգալով, պառկած էր անկողնին մէջ: Անիկա, Սանդուխտը տեսնելուն, պառկած տեղէն շտկուեցաւ, մէջքը բարձին տալով նստաւ, և յանդիմանական եղանակով մը դռնէն.

— Դուն ի՞նչ տեսակ աղախին ես, որ տան մաքրութեանը ամենեւին հոգ չես տանիր:

— Ներեցէք, արդեօք թերութիւն մը ըրած եմ:

— Սա պատուհանի ապակիին նայէ անգամ մը:

— Այո, տիկին, իրաւունք ունիք: Անիկա իր վրայ արատ մը կը կրէ: Եւ ամէն անգամ, որ այդ ապակին սրբած եմ, աչքիս ինկած է այդ արատը, բայց չեմ կրցած բան մը ընել, վասնզի անիկա աղտ մը չէ, այլ բնական չէ մը, ապակին շինուած ժամանակը դոյացած: Այնպէս որ անկարելի է հանել զայն:

— Անկարելի: Այդ ի՞նչ խօսք է: Ի՞նչպէս կը համարձակիս այդպէս ապստամբիլ դիմաց: Շո՛ւտ ա'նմիջապէս, մաքրէ՛ զայն տեսնեմ:

— Շատ աղէկ, տիկին, կը ջանամ ձեր հրամանը կատարելու:

Սանդուխտ գնաց, և իսկոյն դանակ մը ու լաթ մը բերաւ: Ապա, աթոռի մը վրայ ելլելով, սկսաւ աշխատիլ, որպէսզի ապակիին չէջը անհետացնէ: Գիտէր, թէ անօգուտ ջանք է թափածը, բայց և այնպէս ուզած էր տիկնոջ կամքին հետեւիլ ամենայն հնազանդութեամբ:

— Աստուած իմ, այս ո՛րքան անճարակ ես եղեր դուն, պոռաց տիկինը սուր ու դողդեղացող ձայնով մը, բարկութենէն ձեռքերը արագ արագ երերցնելով, և ամբողջ մարմնովը ջղաձգօրէն ցնցուելով:

Սանդուխտ, ճնշուած, և կրած յուզումէն ու վախէն դողահար, քրտինքներու մէջ մնացած, ըրած չարժումները այլևս հաշուի չէր կրցած առ-

նել: Այնպէս որ, մինչ, տակաւին կ'աշխատէր անկարելին կարելի ընելու, յանկարծ, ոտքին տակի աթոռը սահեցաւ, ու ինք վար ինկաւ: Միրտը վեր ի վայր չըջեցաւ: Բայց սոսկումէն ձայն մը չի հանեց: Բարեբախտաբար, անկումը ծանր հետեանք մը չունեցաւ: Միայն մէկ սրունդը քիչ մը սկըղեցաւ, և գլուխը, պատին դալով, ցաւաց ու պզտիկ ուռեցք մը ունեցաւ: Սանդուխտ, առանց ատոնց կարեւորութիւն տալու, խկոյն ևեթ ինքզինք հաւաքելով ոտքի ելաւ:

Այս տեսարանին հանդէպ, տիկինին բարկութիւնը աւելի սաստկացաւ, և զրգուումը ծայր աստիճանին հասաւ: Անիկա, անկողնէն դուրս նետուելով, դնաց շիտակ Սանդուխտին վրայ, զայն ապտակեց, և սենեակէն դուրս հրելով, սկսաւ բարձրաձիչ կանչուընտել անոր ետեւէն.

— Կորսուէ աչքիս առջեւ, անչնորհք արարած: Դուռ գիւղն ես մեծցեր, թէ լեռը: Վայրենի', վայրենի', վայրենի' . . . :

Մարդկային խիստ բարդ կեանքի մը հայելին պատկերացնող ներկայ ժամանակիս մէջ կըտեսնուին ամենուրեք, երկու սեռէն ալ հաւասարապէս, շատ մը անձինք, որոնք ջղային անուամբ ճանչցուած հիւանդութեամբ մը կը տառապին: Այս հիւանդութիւնը յառաջ բերող պատճառները բազմաթիւ են: Բոլորն ալ, գրեթէ, այսպէս թէ այնպէս, կեանքի պայքարին մէջ տեղի ունեցող նիւթական կամ բարոյական ճախողութիւններու արդիւնք: Կան թեթեւ ջղայիններ: Ասոնք դիւրատար են: Բայց կան նաև ծանրապէս վարակուածները, որոնք իրենց հետ մօտ յարաբերութիւն ունեցող անձերու գլխուն

ճշմարիտ փորձանք մըն են:

Եւ Տիկին Վառվառ Բարեգութեան, այսինքն Պարոն Գրիգոր Բարեգութեանի կինը, Սանդուխտի տիրուհին, այդ կարգի ծանր հիւանդներէն մէկն էր: Անիկա ինքզինք խիստ յաճախ հիւանդ կը զգար, առանց գիտնալու որոշապէս, թէ այդ հիւանդութիւնը իր մարմնոյն ո՛ր կողմը, և ո՛ր մասին մէջ գոյութիւն ունի: Երբեմն, օրերով, անկողինը կը մնար: Երբ մարմնական ցաւերը դադրէին, այն ժամանակ անոր մէջը յառաջ կուգային հոգեկան տուայտանքները: Եւ, բուռն զգայնոտութեամբ լարուած, շարունակ կը տառապէր, տագնապազին յուզումներով կը զալարէր, ու երեւակայական հակառակորդներէ կը հալածուէր: Կասկածոտ ու անխտա՛հ էր դէպի ամէն զան, և դէպի ամէն ոք: Տարօրինակ փափաքներ ու անըմբռնելի քմահաճոյքներ ունէր: Դիւրաբորբոք ու կըքոտ էր: Սաստիկ մեծ էր անոր ճանճոյթի զգացումը, սրտնեղութիւնը, զինքը չըջապատողներուն և առնոց վերաբերմանց դէմ: Շատ անգամ, այցելութեան եկող հիւրերը, չընդունուելով, ետ կը դառնային անոր տանը դռնէն: Տհաճութիւն ու զգուանք կը տածէր յաճախ նաև իր անձին դէմ: Երբեմն, խելագարի մը յատուկ անգուսպ ծիծաղներ, և կամ լաց ու կոծեր կ'արձակէր: Մերթ ալ, երկար ժամերով լուռ կը մնար, և կը ներկայացնէր բոլորովին ընկճած, կքած ու լքուած, և զթութեան արժանի ամենաթշուառ արարածի մը երևոյթը:

Անոր այս ջղային հիւանդութեան պատճառն եղած էր, ամուսնոյն անձնական նկարագրին հիմնովին տարբերութիւնը իր նկարագրէն: Անիկա, օ-

ըրորդ ժամանակը Պարոն Բարեգութեանի յարատև
դիմումներուն ու յամառ խնդրանքներուն առջև
տեղի տուած էր, սա մտածումով, թէ ամուսնա-
կան սիրաջերմիկ, և մանաւանդ ամենուն ուշա-
դուլութիւնը գրաւող Հանրօգուտ, գեղեցիկ, փառա-
ւոր և ակնաշար կեանք մը պիտի վայելէր, քանի
որ իր թիկնածուն լաւ գործի ու նիւթական կարո-
ղութեան տէր մէկն էր: Եւ այդ մտածումէն բո-
լորովին տարուած, բնաւ նկատի չէր առած Պարոն
Բարեգութեանի քիչ մը յառաջացած տարիքը: Չէր
ձանջցած նոյնպէս անոր սառն ու անտարբեր զգա-
ցունները, գթութենէ գուրկ սիրտը, ու մանաւանդ
կեղծաւոր, կծծի, շահամուլ ու նիւթապաշտ բնաւո-
րութիւնը: Մինչդեռ ինք, կը կրէր այնքան վայել-
չագեղ արտաքին մը, երիտասարդական թարմ հա-
սակ մը, մշակուած միտք, և զգայուն ու բարի
սիրտ մը: Իր այս բոլոր գեղեցիկ յատկութեանց
հետ, անիկա Պարոն Բարեգութեանին բերած էր
նաեւ դրամական կարևոր գումար մը, իբրեւ օժիտ:
Ու ամուսնանալէն ետք, նոյն իսկ ամիսներ չանցած
զգացած էր արդէն իր շողջողուն երազներուն խա-
բուսիկ պատրանքը, և գեղահիւս երեակայութիւն-
ներուն դառն հիասթափումը: Անիկա, սաստիկ
զղջացած, ու բուռն զայրոյթով ինքզինք կշտամբած
էր գործած անմտութեանը համար: Եւ սակայն,
անիկա, չի նայելով դէպի ամուսինը շարունակ ու-
նեցած հակառակութեանը ու զգուանքին, իբրեւ ազ-
նիւ ու առաքինի կին, բնաւ չէր ենթարկուած իրեն
ժպտող հրապուրանքներուն ու անընդհատ հետևող
փորձութիւններուն, և հաւատարիմ մնացած էր իր
կեանքի անյարմար ընկերին:

Ահա այսպէս, անիկա, ամբապինդ ու մըշ-
տնջենաւորապէս արգելափակուած էր ամուսնա-
կան կեանքի այդ խուլ ու անարեւ բերդին մէջ,
ուրկէ ազատուելու ելք մը չէր-կրցած գտնել: Մի-
ենոյն ժամանակ, անձնական արժանապատուութեան
պահպանմանն ալ սաստիկ նախանձախնդիր ըլլա-
լով, իր ցաւոտ սիրտը ուրիշ ոչ ոքի չէր բացած,
եթէ ոչ միայն իր ծնողացը, որոնք, բնականաբար,
մեծ վիշտ զգացած էին, տեսնելով անդարմանելի
տխուր իրականութիւնը: Տիկին Բարեգութեան,
մայր ըլլալու գերադոյն միւթարանքէն ալ զրկւած,
և բնութենէն ուէ ժամանակ պտղաւորելու յոյսն
ևս ընդմիշտ ծալելով, մէկդի դրած էր: Այս դժ-
բախտ պարագան ալ աւելցած էր միւսներուն վը-
րայ, և անոր նորաստաց ջղային հիւանդութիւնը
հասած էր իր գաղաթնակէտին: Տիկինը, այլևս
չի կրնալով դիմանալ իր զգացած ցաւերուն, օր
մըն ալ դիմած էր համբաւաւոր բժշկի մը: Եւ
բժիշկը, իբրեւ դեղ ու դարման այդ հիւանդու-
թեան, անոր յանձնարարած էր, որ յուզումներէ
ու գրգռումներէ բոլորովին հեռու մնայ, համբերա-
տար ըլլայ, ինքզինք հանդարտ պահելու համար
կամքի զօրաւոր ոյժ ի գործ դնէ իր վըրայ, և շա-
բունակ լաւատես ինքնաներշնչումներ ունենայ: Ա-
ւելորդ է ըսել, թէ Տիկին Բարեգութեան, մատ-
նանշուած դարմաններէն և ոչ մէկը կրցած էր գոր-
ծադրել: Այնպէս որ, ժամանակի ընթացքին, անոր
անբուժելի մնացած այդ ջղային հիւանդութիւնը,
այլևս սովորական չարիք մը դարձած էր: Իսկ այդ
չարիքը տանողները, գլխաւորապէս, տիկնոջ հրա-
մանին տակ գտնուողները եղած էին:

Եւ ահա, թէ ինչո՞ւ Սանդուխտ յաճախ, ինքնիրեն, դառնապէս կը տրտնջար:

— Ի՞նչ է իմ քաջածա, այս կնոջ ձեռքէն: Ես ի՞նչպէս կարենամ գոհացում տալ անոր բոլոր տարօրինակ քմահաճոյքներուն ու հակումներուն, որպէսզի ինքն ալ չի յուզուի, ու զիս ալ չի նեղացնէ: Իրաւ որ շուարեր, մնացեր եմ: Սկիզբները, կարծես, թէ այսպէս չէր. հետզհետէ աւելի յառաջ գնաց, ու անտանելի դարձաւ: Ես իրեն մեղքնալով, կ'աշխատիմ կրցածիս չափ իր դրդեռումներուն առաջին առնելու, բայց անիկա ինձի չի մեղքնար բնաւ: Ի՞նչպէս, չատ անգամ, անտեղի, աւելորդ ու անկարեւոր բաներու վրայ աշխատեցնելով, կը յողնեցնէ զիս, ժամանակը կ'անցնի ի դուր, որով կատարելիք կարեւոր գործերը կը մնան: Ու այն ատեն, կը սկսի պոռալ, կանչել, ու իրար անցընել ամէն բան: Երբէք չի թողուր, որ վայրկեան մը ազատ չունչ առնեմ: Նոյն իսկ զիշերը, երբեմն, քնանալէս ետք, յանկարծ տուած դանդաղին ձայնովը ընդոստ կ'արթնցնէ զիս: Եւ քունը գլուխս, կը փութամ քովը: Այս կինը ամենեւին չի մտածեր, թէ ես ալ մարդկային արարած մըն եմ, և ունիմ մարմին մը, որ առտուընէ մինչև իրիկուն միշտ աշխատելով, միշտ ալ կը յողնի, և անհրաժեշտ պէտք կ'ունենայ հանգիստի:

Սանդուխտ, սակայն, մասնաւորապէս, ամէն առտու քանի մը ժամ անընդհատ, սենեակներու յատակին ներկուած տախտակները սրբելով փայլեցնելու աշխատութեանը դէմ խորչանք ու սոսկանք զգացած էր: Տաք եղանակներուն առթիւ, գորգերը գետնէն վերցուած ըլլալուն, պէտք էր

ամէն ժամանակ մոմել, և այնքան ուժով ու երկարօրէն սրբել մասնաւոր չոր լաթով մը, որպէսզի ամէն կողմ փալիւէր: Սանդուխտ այդ գործէն կը խրտչէր ուղղակի: Չէր ուզեր, և ստիպուած էր կատարել: Ու երբ անիկա, չուզելով և խրտչելով հանդերձ, ամէն անգամ կը սկսէր յատակները սրբելու, իր օտարոտի կեանքին բոլոր ցաւերը կը նորոգուէին ու կը շեշտուէին:

Օր մը, նոյն աշխատանքը կատարած ժամանակ, կրած վշտին ազդեցութեանը տակ անոր սիրտը այնքան ճմլուեցաւ, որ դործը թողուց, և անցաւ մեծ հայելին դէմ: Անիկա, տխուր ու ցաւազին նայուածքով մը դիտեց իր դէմքը, մազերուն հիւսկէնները, յետոյ, ծանր աշխատանքներէ կարծրացած ու կոշտացած երբեմնի փափուկ ձեռքերը, և ապա, ամբողջ հասակը, աղախնի հագուստներով: Անոր սրտին ճմլումը աւելի ևս սաստկացաւ, երբ նոյն միջոցին յիշեց իր նախկին երջանիկ կեանքը, ու հեկեկաց:

— Այո, ես ալ երբեմն իշխանուհիի պէս կեանք մը ունէի հայրենիքը, մեր տանը մէջ: Միշտ հաճելի զրադումներով ժամանակս կ'անցընէի: Ազատ էի: Ամէնքէն սիրուած ու փայփայուած: Իսկ հիմա՞, այս վայրկեանի՞ս... Օհ, ո՞րքան ծայրայեղ է այս հակապատկերը...:

Եւ հէք աղջնակը, ձեռքերովն ու գոգնոցին ծայրովը երեսը ծածկեց, այլևս իր վրայ չի նայելու, աչքերէն անխնայ հոսող արցունքները սրբելու, ու լացին ձայնը լսելի չընելու համար:

Գիշեր մը, ըստ սովորականին, երազին մէջ տեսաւ իր մայրը: Երազի մէջ յաճախ կը փայլէր

իր մօր ներկայութիւնը: Անիկա, արդէն, ատենէ մը ի վեր մանաւանդ, իր ասլաւած սոսկալի կեանքին մէջ ուրիշ գոհացում մը չունէր, եթէ ոչ միայն երազները: Սակայն, այդ գիշերուան տեսած երազը, անոր ուէ գոհացում ու սիրտինը չի պատճառեց: Ու թէև անիկա, ատուռն կանուխ, անկողնէն ելլելուն, չափազանց տխուր էր, բայց իր տըխրութիւնը ծածկելով, ունեցած սովորութեանը համաձայն, ժպտազին համբուրեց հայրը, և հետեւեցաւ գործին: Հետեւելով գործին, անիկա յարմար առիթ մը փնտռեց, որպէսզի իր մէջ հետզհետէ մեծցող թախիծն ու դառնութիւնը դուրս թափէ ու հանդարտի: Այդ առիթը ներկայացաւ: Դեռ տիկինը անկողնէն չէր ելած, երբ սենեակներու յատակները սրբելով, հասաւ սրահ: Անիկա, անմիջապէս գոցեց դուռը, ինչպէս բազմոցին վրայ, ու պոռթկաց.

— Ըսէ՛, ըսէ՛ ինծի, մայրիկս, թէ ինչո՞ւ այս գիշեր այնքան տրտում էիր: Քեզ երբէք այդպէս տխուր տեսած չէի: Աչքերուդ մէջ արցունք ու յուսահատ վիշտ մը կար: Կարծես խօսք մը ունէիր ընելու, բայց կը քաշուէիր, բերանդ չէիր բանար, ու լուռ մնալը լաւագոյն կը համարէիր:

Քանի մը բոսկէ մտասոյզ մնաց: Յետոյ ելաւ նստած տեղէն, ու փորձեց աշխատիլ: Բայց ասլաւդիւն եղաւ ջանքը: Դարձեալ նետուեցաւ բազկաթոռին մէջ և ողորդ շարունակեց զսպուած ձայնով մը.

— Սիրելի մայրիկ, ո՛վ բարի հոգի, եկուր մօտս: Կ'ուզեմ որ քեզ տեսնեմ հիմա: Եկուր, մի՛ մերժեր խնդիրքս: Բայց չես գար: Ինչո՞ւ չես գար, ականատես ըլլալու սա իմ վիճակիս, կրած չարչարանքներուս: Մենք մեր աղախինն ու ծառան

քրոջ և եղբօր պէս կը սիրէինք, կը յարգէինք, և չէինք ուղեր, որ դանոնք յոգնեցնենք կամ նեղացնենք: Կը խորհէինք, թէ անոնք ալ մեզի պէս մարդիկ՞ են: Չեմ գիտեր, թէ ինչո՞ւ այս տիկինն ու պարոնը մեզ այսքան քարէ ի քար կը զարնեն: Եկուր, իմ քաղցրիկ մայրիկս, գրկէ զիս, թշուառ գլուխս դիր քու կենսաբոյր ու գուրգուրալի կուրծքիդ վրայ, և հանգչեցուր: Ես պէտք ունիմ այդ հանգիստին, որպէսզի կաղեւրուեմ, նոր ոյժ առնեմ, դիմանամ, և ինձմէ աւելի ևս թշուառ եղող հայրս մխիթարեմ: Եկուր, եկուր, եկուր...

Եւ վայրկեան մը, շրթունքները դէպ յառաջ կարկառած, շունչը բռնած, ու աչքերը կիսափակ, մնաց անշարժ, սպասելով մօրը:

Տեսիլը չերեաց: Այն ատեն, անիկա, գետինը ծունկի եկաւ, և թեւերը կուրծքին վրայ ծալած, աչքերը դարձուց դէպի վեր, ու իր կսկծոտ ցաւերը և բարի խնդրանքները թափեց Աստուծոյ առջև:

Աղօթելէն ետք, կանգնեցաւ, ինքզինքը հաւաքեց, այտերը խորովող կրակէ արցունքները սրբեց, և գետնի տախտակները շփելու գործը շարունակեց: Վերջանալուն, երբ անիկա սրահէն դուրս կ'ելլէր, նայեցաւ սրահի յատակին, և գլուխը ծանրօրէն օրօրելով, մըմնջեց.

— Ի դուր, ինչ որ ալ ընեմ, դարձեալ չափտի կրնամ այս գետինը վերածել հայելիի: Միթէ տախտակը հայելի կը դառնա՞յ:

Սակայն, տիկինը, իր ջիղերէն թելադրուած ու մղուած, կը կամէր, որ իր քալած ժամանակը դէմքը ցոլացած տեսնէ տախտակին վրայ:

ԺԳ.

ԳԵՐՈՒԹԵԱՆ ՈՍՏԱՅՆ

Ու այսպէս, շարունակ, առաւօտէն մինչև գիշեր ուշ ատեն, ջրագար տիկինին հրամաններուն հեղեղանման տարափը կը տեղար: Հրամաններ, որոնք անխորթէն աջ ու ձախ և ամէն կողմ կը դարնէին իր տիկինին սրտանց կարեկից, և դառնուկի պէս հլու, ու հնազանդ գաղթական աղախինը: Հրամաններ, որոնք իրենց մէջ ոչ հողի, ոչ սիրտ, ոչ միտք, ոչ տրամաբանութիւն, և ոչ ալ ներդաշնակութիւն կը պարունակէին: Հրամաններ, որոնց անթերի կատարումը խեղճ աղջիկը կը յոգնեցնէր անդադար, ու լռիկ մնջիկ կը տառապեցնէր: Շատ անգամ, աշխատութեան ծանրութենէն, անոր շունչը կը հատնէր, կուրծքը կը հեար, ու ամբողջ մարմնով տաք, արիւն քրտինքներու մէջ կը մնար: Կը պատահէր երբեմն ալ, որ յանկարծ, այդ քրտնաթաթաւ վիճակին մէջ, ոտքերը բոպիկ, պաղ ջրերուն մէջ կը մտնէր: Այդ դեռ բաւական չէր: Տիկինին ջղերու գրգռման պատճառն ալ, յաճախ անիկա կը համարուէր, և անպարտ ու անմեղ հէք աղջիկը կը յանդիմանուէր, կը նախատուէր, վիռաւորանքներու կ'ենթարկուէր, ամէն կերպով կը տուժուէր, քաւութեան նոխալ մը կ'ըլլար:

Ի՞նչ կ'ընէր տիկինը իր այս անդուծ վարմունք

քով: Ինքն ալ չէր գիտեր: Կ'ընէր, որովհետև առիկա իրեն սովորութիւն մը դարձած էր: Կ'ընէր, որպէսզի բան մը բրած ըլլայ, իրեն դոհացում պատճառէ, և դուցէ ատով ջղերը հանդարտին, տաքնապները անցնին: Բայց դարձեալ չէր խաղաղէր, չէր հանգստանար, իր քմահաճ բազմատեսակ հակումները բաւականութիւն չէին գտներ: Տիկինը սակայն, երբէք այդքան սանձարձակ կերպով յառաջ չէր դնացած ուրիշ աղախիններու իրաւանց սահմանին մէջ: Անոր մօտ ծառայող աղախիններէ ամենէն համբերողները, մէկ, երկուք համակերպելէ ու տանելէ ետք, կը սկսէին իրենք ալ «Ջղախին» ըլլալ, յուզուիլ, գրգռուիլ, պոռալ, կանչել, և այդ կողմէ դայն գլել ու անցնիլ: Հուսկ ապա, համբերութիւնին խապաւ կը հատնէր, և այլևս չէին մնար այդ դժոխային տան մէջ: Եւ տիկինը, Սանդուխտի մշտհամբեր լռութիւնը տեսնելով, աւելի անդուստ ու այդ աստիճան մոլեկան դարձած էր:

Ի՞նչ կարելի էր եզրակացնել այս ամենէն: Ուրիշ ոչինչ, եթէ ոչ միայն այն, որ այսպէս թէ այնպէս, Բարեգութեաններու տանը մէջ թշուառութեան ծայրայեղ շահագործում մը տեղի կունենար: Թշուառութեան շահագործում, և այն ալ, բարիքի ու բարերարութեան խիստ փայլուն անուան տակ:

Սանդուխտին պէս, Նահապետ ևս, նոյն շահագործման առարկան էր: Ան ալ շատ կը չարչարուէր, իր կարողութենէն վեր աշխատանքներ կատարելով շարունակ: Անոր տարիքն ու հանգամանքները բնաւ նկատի չէին աւելուեր: Հէք ծերունին հանգիստ չունէր: Բայց անիկա ինքզինք բո-

լորովին մոռցած էր, և աչքին առջև ունէր միայն իր աղջկան տաժանելի վիճակը, որուն հանդէպ կը զայրանար, կը փոթորկէր: Կ'ուզէր ահադին ձայնով մը, և շանթալից խօսքերով, բողոք բառնալ կատարուած անխղճութեան դէմ, և իրաւունք ու արդարութիւն պահանջել: Ու ձայնը իր մէջը կը խեղդուէր, լեզուն կապ կ'իյնար: Անիկա չէր համարձակիր ամենափոքրիկ, կամ դէժ անուղղակի նկատողութիւն մը ընել իր տիրոջն ու տիրուհիին, բարի հետեանքներ չի գուշակելով:

Պարոն Բարեգութեան շատ լաւ գիտէր այս բոլորը, ինչպէս նաև Նահապետի մտքէն անցածը: Ուստի ատեն մը, այդ մասին բաւական մտաւորանջութեան ենթարկուեցաւ, վախնալով, որ անախորժ դէպքեր յառաջ կուգան: Պահ մը, խորհեցաւ, իր շահագործութիւնը կատարելով հանդերձ, կեղծ ու պատիւր համակրական արտայայտութիւն մը, և սուտ կարեկցական երևոյթ մը ցոյց տալ: Բայց այդ քաղաքականութիւնը օգտակար չի դատեց: Եւ ի վերջոյ, ինքնիրեն վճռականապէս որոշեց.

— Օ, ոչ: Երբէք ու ոչ մէկ կերպով առիթ տալու չէ այդ գաղթականներուն, որ համարձակին իրենց աշխատութեան ծանր ըլլալու մասին խօսք ընել: Եթէ անգամ մը թոյլատրուի որ խօսին, խընդիւրը պաշտօնական կերպարանք կ'առնէ, կարևորութիւն կ'ստանայ: Այն ժամանակ, գաղթականները երես կ'ելլեն, և կը սկսին բացարձակ կերպով դանդատիլ իրենց դրութեան: Անոնք, նոյն իսկ, կ'ընան մեր քովէն ելլել, երթալ ուրիշ տեղ: Եւ ատոր հետեանքը այն կ'ըլլայ, որ ունեցած բարերարի անունս ու համբաւս կը խայտառակուի:

Այդ դեռ ոչինչ: Ամենէն գլխաւորն այն է, որ ոչ միայն տանս մէջ ներկայիս դէժ երևութապէս տիրող խաղաղութիւնը կը վրդովի, այլ մանաւանդ նորէն կը ստիպուիմ վարձկան ծառայողներու դէմ: Ինչո՞ւ: Միթէ ապո՞ւշ եմ: Հազիւ վերջապէս հանգստացեր եմ այդ սոսկալի փորձանքէն...

Եւ մինչ, Պարոն Բարեգութեան, այսպէս կը ջանար գաղթականներուն առջև իր անմատչելի ու խուսափողական դիրքը պահել, Նահապետի հայրական սիրտն ալ, աղջկանը քաջած գերութեանը համար շարունակ ճանկատուելով, արիւնով կը լեցուէր:

— Ի՞նչպէս բերանս բանամ ու խօսք մը ընեմ, կը մխար անիկա, մըմուռէն գալարուն ու միւնոյն ժամանակ երկիւղով պաշարուած: Աղէկ գիտեմ, որ եթէ խօսիմ օգուտ մը չպիտի ըլլայ: Ասկէ զատ, ըրած դիտողութեանս վրայ, մեր պարոնն ու տիկինը պիտի բարկանան, և մեզ տնէն դուրս պիտի վռնտեն, երեսնուս պոռալով. «Ապերախտներ, անազնիւներ»: Վռնտուի՛ր...: Ահ, վռնտուելու հեռաւոր մտածումն իսկ, ինծի սարսափ կ'ազդէ: Վռնտուի՛ր, փողոցները մնալ, նորէն թշուառութեան ուրուականին առջև խաղալիք դառնալ, ու հալածուի՛ր...:

Երբեմն կը խորհէր անիկա, առնել աղջիկը ու շիտակ երթալ հայրենիք: Բայց այդ խորհուրդն ալ, առանց կատարուելու, կը մնար լոկ խորհուրդ, քանի որ, գլխաւորաբար, նիւթական միջոցը կը պակսէր: Եւ չէր ալ գիտեր, թէ ե՛րբ, և ի՞նչ պակսէր: Ընչէր ալ գիտեր, անցնէր, որ կարենար առթիւ, ձեռքը դրամ պիտի անցնէր, որ կարենար այդ միակ փրկական նպատակը գործադրել:

— Ի՞նչ ընեմ ուրեմն, կ'աղաղակէր անոր շը-
ւարած հոգին դառնապէս: Ես իմ տկար ու հատ-
նելու վրայ եղող ուժովս, դեռ ժամանակ մըն ալ
գուցէ կարենամ քաշկուտուիլ: Բայց աղջիկս, իմ
քնքոյշ հրեշտակս, ի՞նչպէս դիմանայ: Հասլա եթէ
օրին մէկն ալ տեսնեմ, որ անիկա հիւանդացած է,
այն ատեն... Օ՛հ, կրակներու մէջ կ'երիմ, ու
գլխուս գազաթէն մուկ կ'ելլէ: Տէր իմ, Աստուած
իմ, կը պաղատիմ քեզ, անմեղունկ աղջնակիս ե-
րեսը նայէ, ողորմէ՛ մեզի, մեր վիճակը դէպի
բարին ուղղէ, ու մի՛ թողուր, որ նոր աղէտներու
ենթակայ ըլլանք...:

ԺԴ.

ՀԱՍԱՐԱԿԱՆ ԿԱՐԾԻՔ

ՄԻՆՉ այս, մինչ այն, Պարոն Բարեգութեանի
բարերարութեան համբաւը երթալով հետզհետէ
աւելի կը տարածուէր: Այդ առթիւ, շատեր կու-
գային իրենց յարգանքն ու ջերմագին շնորհաւո-
րութիւնները յայտնելու անոր: Ու հրապարակին
վրայ չէր երևար մէկը, որ կատարուող ճշմարիտ
ողբերգութեան վրայ գաղափար ունենար, և փո-
խան շնորհաւորութեան, փորձէր գործնական մի-
ջամտութիւն մը ընել, և չի թողուլ այլեւս, որ բա-
րերար հոգակող այդ անձը իր դիմակով ազատ
ու համարձակ պտըտի հասարակութեան մէջ:

Բայց, իսկապէս, ո՞վ կրնար կասկածիլ, ու
մտքէն անցընել, թէ Պարոն Բարեգութեանի նման
նիւթական կարողութեան տէր մը, որ դուռ ազգա-
սիրական ու գլխութեան զգացումէ թելադրուած
գաղթականները իր մօտ առնելով պահպանած է,
կրնայ զանոնք շահագործել:

Հասարակութեան մէջ կային մանաւանդ կարգ
մը մարդիկ, որոնք, ինքզինքնին չէին կրնար զըս-
պել, իրենց զգացած անհուն սքանչանքն արտա-
յայտելու Պարոն Բարեգութեանի ըրած մեծագոր-
ծութեանը հանդէպ: Եւ այս մարդիկը, հասարակ
մտահանացուններ չէին, այլ ժողովուրդին կողմէ
ընտրեալներ, հասարակական գործիչի փայլուն
տիպոսը կրող անձնաւորութիւններ: Անոնք, մի-
ևնոյն ժամանակ, տեղւոյն ընդհանուր գաղթա-
կաններուն հոգատարութիւնն ստանձնող վարչա-
կան մարմիններուն ամենագործօն անդամները կը
համարուէին: Եւ որովհետեւ, գաղթականներուն
աւելի մեծ չափով օգնելու պէտքը օրուան հրատապ
խնդիր մը, և հրամայական պահանջ մը ըլլալէ
դադրած չէր տակաւին, անոնք, յաճախ, իրարու
մօտ գալով, խորհրդակցական ժողովներ կը գու-
մարէին:

Անգամ մը, այդ ժողովներէ մէկուն մէջ յատ-
կապէս յիշուեցաւ Պարոն Բարեգութեանի անունը:
Այդ յիշատակութիւնը չափազանց մեծ ոգևորու-
թիւն պատճառեց գաղթականներու պահպան հը-
րեշտակներն եղող բարեմիտ գործիչներուն:

— Պարոն Բարեգութեանը իրօք մեծապէս ար-
ժանի է ամէն դովեստի, գոչեց հիացական շնորհով
մը անոնցմէ մէկը: Անիկա ամենաբարի ու ամե-

նաողորմած մարդ մըն է :

— Զոհողութեան մարմնացումը, վրայ բերաւ մէկ ուրիշը, չկրնալով գտնել աւելի արժանավայել բառեր :

— Ահա ճշմարիտ ազգասէր մը, փոխասացութեանը մասնակցեցաւ «ազգասէր» և «ազգասիրութիւն» բառերը շարունակ անխտիր կերպով դործածել սիրող մը :

— Որքան ցաւալի է, որ մեր մէջ չատ քիչ են իսկական ազգասէրները, տխրութեամբ նկատեց մէկ ուրիշը, որուն սովորութիւնն էր առ հասարակ ամէն մէկ երևոյթի ցաւալի կողմերը միայն տեսնել ու վեր հանել :

— Այո, հաստատեց անոնցմէ ամենէն տարեցը՝ դլուին օրօրելով, այնքան քիչ, որքան որ ներկայ ժամանակիս մէջ գոյութիւն ունին հարիւրամեայ մարդիկ :

— Երեակայեցէք, երեակայել տուաւ երեակայութեան սիրահար մը, որ ինչպէս իմացած եմ, Պարոն Բարեգութեան դաղթականները այնպիսի լաւ պայմաններու մէջ, և սիրով ու գուրգուրանքով կը պահէ, որ մարդ կ'ապշի, կը մնայ : Ու նոյն իսկ պահ մը, կը սկսի երկմտիլ, թէ մի' գուցէ այդ ազգակիցները միևնոյն Բարեգութեան ընտանիքին անդամներն եղած ըլլան :

— Ատիկա բացարձակ ճշմարտութիւն մըն է, բացառանչեց ճշմարտութեան պաշտպան պարոն մը : Ու եթէ գտնուի մէկը, որ անոր հակառակը խօսիլ ուզէ, անիկա ճշմարտութեան դէմ յայտնապէս դաւաճանած պիտի ըլլայ :

— Ո՛ր էր, թէ այս քաղաքիս միւս հարուստ-

ներն ալ Պարոն Բարեգութեանի օրինակին հետեւին, օրինակ յառաջ բերաւ դառնացած սրտով մէկը որ ազահ հարուստներուն թշնամի էր : Բայց աւա՛ղ որ ոչ միայն անոնց սիրտ կոշուած պզտիկ մասկոյտը բարի նախանձէ զուրկ է, այլ նաև անոնց ճարպոտ, խոշոր փորն ալ չար նախանձի խիթ մը զգալէն բոլորովին հեռու է :

Այս խօսքերը ընդհանուրին հաճելի եղան, և մինչև այդ ժամանակ լուռ մնացողներուն լեզուն ու բերանն ալ բացուեցան : Եւ սկսուեցաւ զանգատաբանական տաք խօսակցութիւն մը :

— Մեր լրագրութիւնը, որքան որ կ'ուզէ, թող բողբէ ու մարտնչի դաղթականներուն նկատմամբ հարուստ դասակարգին ցոյց տուած անտարբերութեանը դէմ : Նոյնպէս մենք, հասարակական գործիչներս, որքան որ կրնանք այդ մասին թող գորանք ու գոչենք անդադար : Արդիւնքը, դարձեալ անգոհացուցիչ է, բաղդատմամբ ամէն տեսակ օգնութեան պէտքին :

— Որովհետև այդ հարուստներուն մեծամասնութիւնը բարոյապէս սնանկացած, ինկած է : Ընդհանրապէս բարի գործերու համար քիչ դրամ կուտան :

— Մինչդեռ իրենց ամենապզտիկ մէկ քմահաճոյքին համար, անոնք, բնաւ ստակ չեն խնայեր, և ուղածնուն չափ լիաբուն կը վատնեն :

— Մասնաւոր կէտի մը վրայ ձեր ուշադրութիւնը պիտի հրաւիրեմ : Կը կարծէ՞ք, թէ այդ դժբաժնի տղաներու ամէնն ալ սրտի տէր մարդիկ են, և թէ կուտան պարտաճանաչութեան դաղափարէն թելադրուած :

— Օ՛ր, երբէք: Երեւոյթներէն դատելու է՛ն անշուշտ: Շատերը, իրր ողորմութիւն, ակամայ, բան մը կուտան, որովհետեւ կը ստիպուին, չեն կրնար խոյս տալ, կ'ամէնան:

— Ոմանք ալ, գլխու զարնելու պէս, և նախատինքներով օգնութիւն մը կ'ընեն:

— Ես դեռ աւելին պիտի ըսեմ: Իրենց ունեցածին տոկոսին տոկոսը չեղող, չնչին նուիրատուութիւններով ազգին խիղճը ծախու առնողներէն շատերը կ'ուզեն միեւնոյն ժամանակ, որ անունին ալ անպատճառ երեւայ լրագրութեան մէջ:

— Այնպիսիներ կան, որ եթէ գիտնան, թէ անունին լրագրութեան մէջ պիտի չանցնի, բան մըն ալ չեն տար:

— Եթէ կարելի ըլլայ, նոյն իսկ, փողոց ելած ատենին, իրենց առջեւ մունետիկներ պիտի վազցնեն ու թմրուկներ պիտի զարնել տան, ամենուն ազդարարելու համար, թէ «Տեսէք, ո՛վ մարդիկ, տեսէք, ահա բարեգործ պարոնն է որ կ'անցնի: Ուստի, բոլորդ ալ բարեւ կ'եցէք, ձեր գլխարկները վար առէք, ու խորին յարգանքով գլուխնիդ խոնարհեցուցէք անոր առջև:»

— Այդ ապուշները, վայրկեան մը իսկ չեն խորհիր, թէ իրենց այդ ծայրայեղ անհամեստութիւնը խորհող հասարակութեան ծիծաղ կը պատճառէ:

— Կամ խորին զգուանք:

— Եւ կամ ուղղակի արգահատանք: Այո, արգահատանք, որովհետեւ այդ խեղճ ողորմելիները ուրիշ բան չեն, եթէ ոչ անուան, պատուի ու փառքի մուրացկաններ:

— Բայց դեռ ատոնք ալ կարելի է կերպով մը տանիլ, երբ մենք ի նկատի կ'ունենանք մանաւանդ այնպիսիները, որոնք բարեգործի դիմակին տակ կը չըջին, և մարդկային ու ազգային թշուառութեան մարմնացումը կազմող խեղճ գաղթականները կը շահագործեն: Ինչպէս կը յիշէք, պատահաբար երեւան հանուած այս կարգի քանի մը դէպքեր խօսքըս հաստատած են:

— Կատարեալ իրաւունք ունիք:

— Բարեգործներ, որոնք, գաղթականները իրենց բարձր հոյանաւորութեան տակ առած, ճիշդ այնպէս գործածած էին, ինչպէս որ գիւղացիները կը բանեցնեն կովը, եզը ու գոմէշը:

— Ես պիտի ըսեմ, ինչպէս որ կ'աշխատցնեն գրաստները:

— Այդ մարդիկ, կ'երեւայ որ գաղթականներու վրայ այնպէս կարծիք մը կազմած են, թէ անոնք հալածանքներէն ու տառապանքներէն իրենց մարդկային բոլոր փափկութիւնները կորսնցուցած, և իրենց կաշիով, մսով, ոսկորներով, մինչև անգամ ալ զգացումներով, քարի ու երկաթի պէս կարծրացած ու ամրապնդուած են: Հետեւաբար, խորհած են անոնք, գաղթականներու ամէն մէկ ընդունակութենէն չօգտուելը, և զանոնք չարաչարօրէն չաշխատցնելը, տխմարութիւն է:

— Ատոնք ո՛չ թէ մարդիկ, այլ մարդակերպ գազաններ, սոսկալի հրէշներ ու զարհուրելի ճիւղներ են:

— Ով դիտէ, թէ ո՛րքան գաղթականներ զոհ անացած են ու կ'երթան այդ բարեգործ-ճիւղաներու անյաղ ու անողորմ շահագործութեանը, որոնց

մասին մենք լուր չունինք:

— Զոհեր, որոնք չեն ալ կրնար իրենց յուսահատ բողոքաձայնը բարձրացնել: Յայտնի է, թէ դադթականներն ընդհանրապէս խիստ փափկանկատ պատուաւէր, վիճակնուն համակերպող, և պարապ մնալէն խորշող, և պարագաներուն բերմամբ, իրենց շուքէն նոյն իսկ քաշուող ու վախցող արարածներ են:

— Եւ այդպէս, անոնք, լուռ ու մունջ կը մարին, ու անհետ կը կորսուին երկնակամարին վրայէն անցնող ասուպներուն նման:

Բարեբախտաբար, այս տխուր տրամաբանութեանց ճնշող ազդեցութեանը տակ սիրտփարար թեթեւութիւն մը զգացին անոնք, Պարոն Բարեգութեանի պանծալի անունը դարձեալ շեշտելով:

— Բայց դոնէ աշխարհ բոլոր չէ փճացած: Ու մարդ, իսկապէս, հոգեպարար, անհուն գոհունակութիւն մը կը զգայ, երբ որ իր շուրջը կը նշմարէ Բարեգութեաններ:

— Այո, եթէ այդ Բարեգութեաններն ալ չըլլան, վա՛յ մեր գլխուն, այլեւս, ապահովապէս, պիտի քշուինք ու երթանք ընկղմինք վհատութեան ուղիէանին յատակը:

Ու այսպէս, մինչ Պարոն Բարեգութեան, փառաբանուելով մինչեւ երկինք կը բարձրանար, անոր հովանաւորած երկու անօդնական, թշուառ դադթականներն ալ, առանց որեւէ աղմուկի ու շշուկի, հառաչանքնին իրենց մէջը խեղդած, կը հակէին դէպի կորուստ, դէպի խորխորատ:

ԺԵ.

Ճ Ա Կ Ա Տ Ա Գ Ի Ր Ը

ԱՄԱՌՆ անցած, և աչնան տերեւթափերուն հետ անձրևոտ, ցուրտ ու տխուր օրերը վրայ հասած էին:

Սանդուխտ, միշտ իր տաժանակիր աշխատանքին մէջն էր: Հէք աղջիկը, որ արդէն ի բնէ մարմնեղ չէր, բոլորովին նուազեր ու վատուեցեր էր, քանի Բարեգութեաններու «պարարտացնող» հացը դրած էր բերանը: Ամէնօրեայ չարչարանքը զայն աստիճանաբար կ'ընկճէր: Այնքան լացած էր դադտնապէս, որ երբեմն մեծ կենդանութեամբ վառող անոր աչքերը, հիմա բոլորովին տխուր, մթին ու մոռյլ երևոյթ մը ստացած էին: Վշտի և տառապանքի խարազանը, անոր երեսը բուռն ուժգնութեամբ հարուածելով, ախօսներ դժած էր: Կեանքն այլևս ուէ հրապոյր ու հետաքրքրական բան չունէր անոր համար: Ապագան կը ներկայանար անմիջիթար, և երբեմն չարագուշակ ու սպառնալից: Իսկ ներկան, անընդհատ զայն կը կրծէր, կը մաշեցնէր, կը հատցնէր:

Եւ որովհետեւ, այդ անձնուէր աղջիկը, ամէն բանէ առաջ, ու ամէն բանէ աւելի, հոգ կը տանէր որ հօրը ուէ մտածում ու ցաւ չաթթէ իր մասին, ինքզինքը անոր կը ներկայացնէր իսկականէն բոլոր-

րովին տարբեր երևոյթով մը: Անիկա կը կեղծէր ուղղակի, ինքզինք ցոյց տալով ուժեղ, անհոգ ու ամէն բանէ գոհ: Իր նիհարութեան մասին սա բացատրութիւնը կուտար, թէ առաջ ալ արդէն դէր մը չէր, և թէ դէպքերու ազդած վիշտերուն ու վախերուն, ինչպէս նաև երկար ու տաժանելի ճամբորդութեան մէջ կրած ծանր յոգնութիւններուն արդիւնքն է: Անիկա, հարկ եղած պարագային, զուարթ ալ կ'երևար: Երբեմն, նոյն իսկ, աւելի յառաջ երթալով, յանդուգն ձևեր կ'առնէր: Օրինակ, գէշերը իրենց սենեակին մէջ եղած ժամանակ, կը նստուէր հօրը գիրկը, կը փաթթուէր անոր, ջրղային թափով մը կը սեղմէր զայն, և ուրախ խօսքեր կ'ընէր, կը ճռուրտար: Յետոյ, դլուխը ծոկով, կը նայէր երկարօրէն ու խնդալից, իրարու վրայ քանիցս կը համբուրէր զայն, և դեռ ուրիշ ամէն տեսակ շոյանքներով ու փայփայանքներով կը ջանար անոր տխրութիւնը փարատել ու տրամադրութիւնը լաւացնել:

Նահապետ չէր կասկածեր, թէ կը խարուի: Չէր գուշակեր, թէ զուարթ երևոյթով ներկայացող հոգեհատորը, իր մէջ լացող սիրտ մը ունի: Հետեւաբար, այդ ծիծաղուն, սիրաղին գուրգուրանքներէն տարապայման յուզուած, սրտագեղ, պահ մը կը մոռնար ամէն բան: Կը ժպտէր, ու մէյ մըն ալ, յանկարծ, կը սկսէր պզտիկ տղու մը պէս լալ, հեկեկալ, և ջերմաջերմ համբոյրներով պատել իր աղջիկը:

Գիշեր մը, Նահապետ, պատեհ առիթ գտաւ, ժամանակէ մը ի վեր իր միտքը դրաղեցնող խնդիր մը դնելու մէջ տեղ:

— Աղջիկս, դիմեց անիկա Սանդուխտին լուրջ ձևով մը, այս վերջերս մասնաւորապէս, սրտի ու խղճի մեծ անհանգստութիւն մը կը զգամ, յղացած մէկ խորհուրդս չի գործադրուելուն համար:

— Արդեօք չե՞նք կրնար կատարել զայն, որպէս զի հանգստանաս:

— Իրաւ, քանի քանի անգամ ուզեցի, որ քեզ յայտնեմ այդ խորհուրդս, բայց քաշուեցայ:

— Պատճա՛ռը:

— Մտածելով, թէ կարելի է, որ կը նեղանաս:

— Ահա՛ թէ ինչ: Կեցցե՛ս, իմ աղուոր հայրիկս, կեցցե՛ս: Ու եթէ հիմա իրաւ ալ նեղանամ, կարծեմ թէ իրաւունք ունիմ: Այնպէս չէ՞:

— Լաւ ուրեմն, քեզի առաջարկութիւն մը պիտի ընեմ:

— Դուն դիտես, որ քեզի համար ամէն բան ընելու, նոյն իսկ կեանքս տալու, պատրաստ եմ:

— Ձաւակս, ես կ'ուզեմ որ դուն ամուսնանաս:

Այս յայտնութիւնը ցնցեց Սանդուխտը:

Նահապետ անմիջապէս աւելցուց.

— Մեր կողմերէն հոս գաղթած պարկեշտ ու աղնիւ երիտասարդներ շատ կան: Բնականաբար անոնցմէ մէկուն հետ պիտի ամուսնանաս, քանի որ մեր սիրելի Հրաչեան, քու նշանածդ, այլևս գոյութիւն չունի:

Ծերունի հայրը, աղջկանը պահած լռութիւնը հաւանութեան նշան համարելով, աւելի քաջալերութեամբ, և շարունակեց.

— Յարմար ամուսնութիւն մը: Այս է քու փրկուութեանդ կարճ ու միակ ճամբան: Ասով թէ՛ կեանքի բեռը, և թէ օտարութեան ցաւերը, ըն-

կերծող հետ միասին, աւելի դիւրութեամբ կը տանին: Ու ես ալ, իմ բոլոր սև սուգերուս ու դառն վիշտերուս մէջ, երկնային մխիթարութիւն մը պիտի զգամ, տեսնելով քու երջանկութիւնդ:

Սանդուխտ, միշտ բերանը գոց, նստած էր:

— Ամուսնանալէդ քիչ ետքն ալ, կը վերադառնանք հայրենիք, ամէնքս միասին: Աղէկ չը՛լլար, աղջիկս:

Դարձեալ պատասխան չստացաւ Սանդուխտէն: Բայց, այս անգամ, Նահապետ ուզեց որոշապէս հասկնալ, թէ արդեօք ի՞նչ էր խորհէր անիկա. համաձա՞յն էր իր ըսածին:

— Հարկաւ մերժելու չես ըբած առաջարկութիւնս. այնպէս չէ՞:

Անպասելի առաջարկ: Սանդուխտ երբէք խորհած չէր ամուսնանալու մասին: Ահա թէ ինչու, անիկա, յանկարծակիի գալով, նախ շուարեցաւ: Յետոյ, տակաւ, սաստիկ տրտմութեամբ մը համակուեցաւ, տեսնելով, որ իր սրտին ու զգացումներուն բոլորովին օտար ու հակառակ եղող դադափարի մը ընդունելութեան համար այդպէս կը հարցապնդուի, հօրը կողմէ: Եւ մինչ, իր տալիք ժըխտական պատասխանի ձեակերպումին վրայ կը մըտածէր, տեսիլքի մը պէս անոր առջև պարզուեցաւ Հրաչեայի շարժուն կենդանի պատկերը: Իր նշանածի պատուին ու կեանքին պաշտպան կանգնող անձնուէր երիտասարդը վիրաւոր ինկած վարկեանին ունեցած արիւնյաների հագուստները կը կրէր վրան, և սիրակաթ ու տրտմանոյ՝ աչքերը լայն, լայն բացած, գուրգուրոտ պահպանութեան ձեով մը թւերը դէպ յառաջ, կուրծքը ուռեցած ու չրթները շար-

ժուն, հեքոտ ոգեկոչումներ կ'ընէր: Սանդուխտ, զինքը առինքնող այդ պաշտելի պատկերին հանդէպ գերայուզուած, այլայլած, սիրատենչ հոգւոյն բոլորանուէր թափովը ձգուեցաւ դէպի այն: Երեւոյթը, իսկոյն, անհետացաւ: Այն ատեն, Սանդուխտ, ինքզինքին գալով, իր հոգեկան փոթորկայոյզ վիճակէն յառաջացող արտաքին խռովքը սքօղելու, և տարօրինակ շարժումները պարտկելու ճիգ մը ըրաւ: Գլուխը ծռեց, պղտորած աչքերը խոնարհեցուց դէպի վար, և քանի մը վայրկեան մնաց այդ դիրքին մէջ:

Հայրը, հարկադրուեցաւ անգամ մըն ալ հարցնելու.

— Վստահ եմ, թէ պիտի ընդունիս ըրած առաջարկս, անանկ չէ՞, գաւալս:

Աղջիկը հօրը ծունկը ինկաւ այս անգամ, և քաղցրութեամբ ու աղաչական ձայնով մը պատասխանեց.

— Ներէ ինծի, հայրիկ, որ ըսեմ, թէ այդ առաջարկութիւնդ չպիտի կրնամ ընդունիլ:

— Ի՞նչ կ'ըսես, Սանդուխտ:

— Որովհետեւ այլևս ամենևին բաղձանք ու ձգտում չունիմ ամուսնանալու, Հրաչեան կորսնցնելէս ետք: Ես ուխտած եմ անոր սիրոյն հաւատարիմ մնալ:

— Համեստութիւնն ու ամօթխածութիւնը դուցէ պատճառ կ'ըլլան, հաւանութիւնդ բացարձակ չյայտնելու:

— Ճշմարիտ կ'ըսեմ, հայրիկ, առանց ուէ՛ ձեւարանութեան:

— Բայց ես միայն սա գիտեմ, որ այլևս ան-

հրաժեշտ է քու ամուսնանալու: Առանց սիրելի ընկերի մը, կեանքը բոլորովին անտանելի է քեզի համար:

— Քեզմէ աւելի սիրելի ու լաւագոյն ընկեր մը չունիմ, և չեմ կրնար ունենալ կեանքիս մէջ:

— Ոչ, ճիշդ է ըսածդ, գոչեց Նահապետ անսովոր խիստ ձայնով մը:

— Կը կարծես, որ քեզ կը խաբե՞մ, սիրելի հայրիկ:

— Ձեռ խաբեր, բայց սխալ կը մտածես: Միթէ դուն չե՞ս ուզեր երջանիկ ըլլալ, ու զիս մխիթարել:

— Ուրիշ մտածում մը ու երազ մը չունիմ, քեզ մխիթարելէն զատ:

— Ուրեմն, իմ մխիթարութեանս համար, գէթ, պէտք է որ կամքս յարգես ու կատարես: Հասկցա՞ր:

Վայրկեանը խիստ տազնապալից էր: Սանդուխտ չէր գիտեր, թէ ինչպէս ընէր, որպէսզի հայրը հանդստացնէր: Զգացած նեղութենէն, անոր կուրծքը անկանոն ելեէջ մը ունէր, և զիրտը, սաստիկ ճնշման մը տակ, կը գալարուէր: Իսկ Նահապետ, գլուխը ծռած, և նայուածքը Սանդուխտին յառած, անհամբերութեամբ կը սպասէր դեռ, անկէ յօժարամիտ խօսք մը լսելու: Եւ ահա, անոր աչքերու ծայրէն, արցունքի երկու կաթիլներու վար գըլորիլը նշմարեց: Այն ատեն, ծերունին, զղջաց, վշտակրեցաւ ու խեղճացաւ, որ անոր հետ, հակառակ իր կամքին, խտօրէն խօսած էր:

— Կուլա՞ս, ձագուկս, գոչեց անիկա մաղկտուն ու կերկերաձայն, և ձեռքերովը Սանդուխտի գըլուխը շոյելով: Հիմա պիտի խորհիս, թէ ինչ չար

հայրիկ մըն եմ, որ քեզի պէս անմեղ հրեշտակը կը լացնեմ: Բայց ես չէի ուզեր քեզ լացնել: Դուն գիտես, թէ ինչպէս կը սիրեմ քեզ: Սրտիս ցաւէն էր որ քիչ մը խիստ խօսեցայ: Քեզ մեղքնալու է, որ այսքան կը պնդեմ ամուսնանալու համար: Դուն նկատի առնելու ես սա պարագան, թէ ահա ծերացեր եմ, և մահը ինձմէ շատ հեռու է: Կ'ուզե՞ս որ աչքերս բաց մնացած հող մտնեմ, ու տանջուող հոգի մը դառնամ...:

— Ի սէր Աստուծոյ, հայրիկ, հոգիս դող մի՛ հաներ այդ տեսակ խօսքերով: Ձե՞ր ոք աշխարհի վրայ, ես քեզմէ զատ ալ ուրիշ մէկը չունիմ:

— Ես կ'ուզեմ, որ քու փրկութեանդ մասին իմ ունեցած մտածմանս գործնական ձև մը տամ այլ ևս, վասնզի քաջած գերութեանդ ալ երկար չես կրնար դիմանալ:

— Ի՞նչ գերութիւն: Ի՞նչ չի դիմանալ...:

— Գիտեմ, թէ ինչ կ'ըսես, Սանդուխտ, իմ անուշիկ զաւակս, ու դուն ալ կը հասկնաս ասիկա: Ումտի, քանի դեռ ուշ է, եկուր, առաջարկս մի՛ մերժեր, կամքս կատարէ, ու ազատուէ:

— Բայց, հայրիկ, աշխատութիւնը ո՛չ գերութիւն է, և ո՛չ ալ մարդը կը սպաննէ:

— Իմ խօսքս քու այդ աստիճան չարաչար աշխատելուդ վրայ է: Իրողութիւն մը, որուն հետեւանքը կրնայ աղէկ ըլլալ...:

— Ի՞նչպէս:

— Կրնաս հիւանդանալ օր մը:

— Օ, ես ըստ բաւականին առողջ եմ, և հիւանդանալու տրամադրութիւն չունիմ բնաւ: Կ'ընդունիմ, թէ քիչ մը անսովոր է ինձի համար այս

աշխատութիւնը: Սակայն, միթէ քեզի համար ալ միեւնոյնը չէ՞:

— Իմինս թող: Ես ծերացեր, վերջացեր եմ: Ալ ինծի մեծ վնաս մը չի գար այդ կողմէն:

— Ուրեմն, ես, ա'լ աւելի կրնամ դիմանալ, քանի որ երիտասարդ եմ: Ինծի կը թուի, թէ ամէն պարագայի մէջ, ստիպուած ենք ժամանակ մըն ալ համբերել, տանիլ այս կեանքը այսպէս, մինչև որ տեսնենք, թէ Աստուած ինչ կ'առաջնորդէ:

Այս խօսքերը լսելէ ետք, քիչ մը լուռ ու ինքնամփոփ խորհրդածեց Նահապետ: Յետոյ, նոր որոշման մը գալու ձևով գլուխն երեցուց, ու դրահանօրէն յայտնեց.

— Ուրիշ միջոց մը գտայ, աղջիկս: Մենք վաղը եւթ մեր հրաժարականը տալով, հեռանալու ենք այս տունէն:

— Հեռանա՞լ. ո՞ւր:

— Այլևս բացատրութիւն մի՛ ուզեր ինձմէ:

— Շատ աղէկ, հայրիկ, կը հնազանդիմ ըսածիդ: Սակայն, չե՞ս կարծեր, թէ հրաժարականնիս տալէ առաջ լաւ կ'ըլլայ որ քիչ մը խորհինք: Արդեօք, իրաւ պատշաճ ու օգտաւէտ կրնա՞յ ըլլալ ասկէ հեռանալնիս: Նախ և առաջ, օրինակի համար, մենք մեր այս ընթացքը ի՞նչպէս պիտի արդարացնենք ուրիշներու առջև:

— Արդարանալու պէտք չունինք, քանի որ յանցանք մը չենք գործած:

— Ի՞նչ պիտի պատասխանենք, երբ մեզի հարցնեն, թէ ինչո՞ւ համար ելանք այս տնէն:

— Կ'ըսենք, որ գործերնուս չեկաւ: Ուրիշ տեսակ բացատրութիւններ տալը արդէն անօգուտ է:

— Անշուշտ: Միայն թէ այդ կերպով մենք պարզապէս կենդանի ապացոյց մը պիտի ըլլանք ոռուսահայերէ ոմանց ունեցած այն կարծիքին, թէ զաղթականները ծոյլ են, աշխատութենէ փախչելու պատճառներ կը փնտռեն, ու աւելի շատ կը սիրեն պարապ թափառիլ, և ուրիշներու վրայ բեռ ըլլալ:

— Մենք պարապ պտըտելու և ուրիշներու վրայ բեռ ըլլալու նպատակ չունինք:

— Ծիչդ է: Սակայն, ո՞ւր պիտի երթանք, ի՞նչ պիտի ընենք:

— Աշխատելու համար յարմար գործ մը պիտի փնտռենք նորէն:

— Դժբախտաբար, ինծի խիստ տարակուսելի կ'երեայ այդ յաջողութիւնը: Քանի մը ամիս առաջ մեր ունեցած փորձառութիւնը, բոլորովին հեռու է մեզ լաւատես կացուցանելէ: Յայտնի է, թէ մեր այս գործը ինչ դժուարութիւններով ձեռք բերինք: Հիմա այս ալ թողուլն ու անորոշ յոյսերու ետեէ իյնալը կարծեմ խոհեմութիւն չէ: Եւ յետոյ, չէ՞ որ ուր ալ երթանք, միեւնոյն է, դարձեալ համանման աշխատութիւն մը պիտի կատարենք, եթէ այն ալ կարենանք գտնել: Արդեօք կը սխալի՞մ: Տարբեր բան էր, երբ այլևս առանց գործ փնտռել ստիպուելու, ասկէ դուրս ելածնուս պէս, ուղղակի երթալինք հայրենիք:

— Կ'ընդունիմ, թէ յայտնած կարծիքդ շիտակ է, աղջիկս: Բայց և այնպէս, հոգիս շարունակ ահ ու դողի մէջ է, թէ ի՞նչ պիտի ըլլայ այս վիճակին ետքը:

— Թող Աստուծոյ օգնութիւնը հասնի մեզի ալ, ու ամենուն ալ:

Բայց, Սանդուխտ, այս համոզումները ունենալով, և իր բոլոր գերմարդկային ճիգերը թափելով հանդերձ, անկարող եղած էր ինքզինք պահել ու ցոյց տալ միշտ անյողդողդ, չի ընկրկող: Անոր տկարութիւնը, իբրեւ, բացարձակ իրողութիւն, օր մը վերջապէս բոլորովին յայտնի եղած էր: Անիկա չէր կրցած այլեւս սովորական աշխուժով ու եռանդով աշխատիլ: Հօրը հանդէպ երբեմն ցոյց տուած ուրախ ու ողևոր ձևերն ալ թողած էր մէկ կողմ: Եւ դարձած էր մտածկոտ, երազուն, սեամաղձոտ, ու չափազանց դիւրագլուխ աղջիկ մը: Անոր ընդհանուր երևոյթը, հիմա, կը յիշեցնէր այն հէք արարածները, որոնք իրենց ապրելու յոյսը կորսնցուցած են ընդ միշտ:

Իր աղջկանը այդ ծանրակշիռ փոփոխութենէն հայրը սասանած էր: Անոր տխուր կարծիքներն ու կասկածները սկսած էին իրականութիւն գտնել: Վրանին խուժող այդ նոր թշուառութիւնը, խիստ ահաւոր էր:

— Ի՞նչ կրնամ ընել, հոգեխռով կը հարցնէր Նահապետ ինքնիրեն: Աղջիկս առնելով, տուն կոչուած սա դժոխային տանջարանէն դո՞ւրս փախչիմ: Բայց, ո՞ւր փախչինք այլեւս, երբ որ անիկա այսպէս թոյլ ու տկար վիճակի մը, ու անկարողութեան մատնուած է: Ո՞ւր երթանք, երբ որ մենք ոչ դրամ ու ոչ ալ գլուխնիս հանդէպներու տուն մը կամ տեղ մը ունինք:

Այսպէս խորհած էր ծերունին, տեսնելով, որ արդարեւ, ներկայ պարագային երթալն ալ, մնալն ալ, միևնոյն նշանակութիւնն ունէր իրենց համար: Այդ տունէն ներս թէ դուրս, Դամոկլեան սուրը ի-

րենց գլխուն վրայ առկախ կը մնար, ու սպառնադին կը ճօճէր: Ի՞նչպէս պիտի խուսափէին անկէ: Ազատութեան ի՞նչ հնարաւոր միջոց պիտի գտնէին: Չէր գիտեր: Շօշափելի յոյս մը գոյութիւն չունէր: Այդ պատճառաւ ալ, անիկա այլեւս յաճախ սե գաղափարներով կը պաշարուէր, և տակաւ սա եզրակացութեան կը յանգէր.

— Կ'երեւայ թէ այս է մեր ճակատագիրը...

Այսպէս յուսահատ մտածելով հանդերձ, Նահապետ դեռ ինպառ ձեռք քաշած չէր իր ճիգերէն: Սակայն, անիկա, միևնոյն ժամանակ, սրտի այնպիսի բուռն դալարումներ կ'ունենար, որ իր զգացած անըմբերելի ցաւէն ցնորման աստիճաններուն կը հասնէր:

ԺԶ.

ՌԻՐ ՄԵՔԵՆԱՆ ԿԱՆԳ Կ'ԱՌՆԷ

ՕՐԵՐԸ Կ'անցնէին: Ճակատագրական արարածներու դրութիւնը չէր կրեր ունէ փոփոխութիւն: Յանկարծուստ ծագող, անակնկալ բարի դիպուածէ մը կախուող փրկութեան վերջին յոյան ալ, տակաւ կը ցնդէր: Նախախնամական միջամտութիւն մը չէր ըլլար: Երկինք յառաջ չէր բեմտութիւն գերբնական փոփոխութիւն մը: Անոնց ըրեր իրերու գերբնական փոփոխութիւն մը: Անոնք ոտքերուն տակ, գետինը, տեղի կուտար, և առողջներն կը բացուէր հսկայ, ահեղատեսիլ կլափ մը:

Ատիկա ճակատադրին բացած անյատակ վիհն է : Եւ Նահապետ, դեռ անհնար ու անյոյս ջանքեր կը թափէ, ինքզինքնին բռնելու, և դահավիժիլ չտալու համար : Անիկա, գութ ու փրկութիւն աղերսող նայուածքը կը ձգէ շուրջը գտնուողներուն վրայ, և ձեռքերը սպառնալից կ'երկարէ դէպի անոնք : Ի դուր սակայն : Ոչ ոք կը հետաքրքրուի անոնց սոսկալի ճգնաժամովը : Ազատարար ձեռք մը չի մօտենար :

Պարոն Բարեգութեան, յաւէտ իր սմեղուկ կաշիին մէջ, իսպառ դուրկ մարդասիրական զգացումներէ, առջևը պարզուող կեանքի խորտակման սարսաղող տեսարանին հանդէպ, ամենայն անտարբերութեամբ կանգնած է : Անիկա սուտ խուլ ու կոյր կը ձևանայ : Միմիայն իր հաշիւներովը կը դբաղի :

Տիկին Բարեգութեան, իր ջղային լարուած ու գրգռուած տեական դրութեամբը ինքզինք կորսնցուցած, և հետեաբար լրջօրէն խորհելու, և արդարութեամբ դատելու ընդունակութենէն բոլորովին զրկուած, բուն հարկ եղածը ոչ կը տեսնէ, ոչ կը լսէ, և ոչ ալ կը զգայ :

Սանդուխտ, դեռ կը շարժի : Տակաւին կ'աշխատի կրցածին չափ, չի նայելով որ անիկա այլևս իր բնական ուժերով, ուէ գործ ընելու անընդունակ ու անկարող դարձած է : Կ'աշխատի, որովհետեւ հարկադրուած է : Բայց անոր աշխատանքը, անդիտակցական ու կրաւորական է : Անիկա կ'աշխատի, կը շարժի, իր կանոնաւորութենէն խանդարուած, ու ծանրացած մեքենայի մը պէս : Ծիւղ ծանր ու դժուար դարձող մեքենայ մը : Անխնամ ու

չարաչար կերպով գործածուելուն հետեանքով մաշած, և հուժկու ձեռքի մը բռնի գորութեամբը յառաջ քշուած մեքենայ մը :

Նահապետ, իր վզին բեռցուած բոլոր անվերջ գործերը կատարելէն զատ, ժամանակ հնարելով, ու իր անբաւական հանդիստէն զոհելով, անուղղակի կերպով կ'աշխատի աղջկանն ալ հասնիլ ամէն բանի մէջ, և օգնել անոր : Անիկա, նոյն իսկ, անկարելին կը ջանայ ընել, զաւակը վայրկեան մը աւելի հանդիստ պահելու նպատակաւ :

Հանդիստ, բացարձակ հանդիստ : Ահա ամենաանմիջիկան պէտքը Սանդուխտին համար, որով գուցէ անիկա քիչ մը կաղզուրուէր, նոր կարողութիւն ձեռք բերէր : Եւ եթէ, նոյն իսկ, անիկա, հանդիստ ընելովը մեծ արդիւնք մըն ալ չունենար, դէթ աւելի ետ չէր երթար, մէջը գտնուած ոյժի վերջին մասնիկները կը խնայուէին, և բոլորովին չէր քամուեր : Իսկ այդ շնորհը պարզեող տիրական հրամանը գոյութիւն չունէր :

Ու առենէ մը ի վեր, անիկա հազ մը սկսած է : Այդ հազը, որ նախ թեթեւ կերպով մը սկիզբ առած էր, քանի օրերը անցած էին, զգալիօրէն խոր, երկարատեւ, ցնցող ու տանջալի դարձած էր : Իսկ հիմա, ոչ միայն սաստիկօրէն, այլ նաեւ յաճախ կը պատահի այդ հազը : Երբեմն երկար վայրկեաններով կը հազայ : Անոր կը թուի, թէ թոքերը բերանը կուգան : Ծնչերակները կ'ուռենան, կուրծքը կը հեւայ, և կոկորդէն արիւն կուգայ : Անիկա կը հազայ, կը հազայ, բայց չի հանգստանար, նորէն կ'ուզէ հազալ : Եւ քանի կը հազայ, այնքան աւելի կը գունատի, կը թարչամի, կը սպառի : Իբր թէ

կեանքն է, որ հազի ձևով, տակաւ, դուրս կուգայ անոր մէջէն: Հայրը, խել մը տնական դարմաններ կ'ընէ: Օգուտ մը յառաջ չի գար: Կ'ուզէ զայն բըժիշկի մը տանիլ, ցոյց տալ: Առաջարկը կը մերժուի պարոնին և տիկինին կողմէ:

Սանդուխտ, այլևս բան ալ չուտեր: Ախորժակ չունի: Ոչ միայն սնունդ չընդունիր, այլ նաեւ գիշերները, պառկելուն ալ, չի կրնար հանգստանալ ու քնանալ: Ու այսպէս, երթալով, ի վերջոյ, անոր նրբանուրբ արտաքինը կ'ստանայ այնքան նոսր ու թափանցիկ երևոյթ մը, ուրկէ ամենայն դիւրութեամբ կը նշմարուէր ներքին արագընթաց աւերման մոայլ պատկերը: Իսկ այս ամենէն ետք, շատ բնական կերպով, այդ մնէ, արիւնէ ու ոսկրներէ կազմուած մարդկային մեքենան կ'սկսի այնքան դժուարութեամբ դառնալ, որ անոր կանգ առնելը այլևս խիստ մօտալուտ կը թուի:

Աղջկանը վրայ երեցած այդ զարհուրելի նշաններէն, այլևս չի զարհուրիր Նահապետ: Այս վերջնոյն զգացումները, իրենց կրած ահեղ փոթորկացողումներէն, և մղած երկար ու տարապայմանօրէն անզօր ու անյոյս կռիւներէն բոլորովին պարտասած, և ընկճուած են: Անոր ներքին աշխարհին մէջ այլ ևս տիրած է լուռութիւն, անշարժութիւն, և տեսակ մը քնէական թմրութիւն: Այնպէս որ, թշուառ ծերունին, իբրեւ թէ ապշական դրութեան մը մէջ ինկած ըլլար, ամենակատարեալ անտարբերութեամբ մը կը դիտէ, ինչ որ տեղի կունենար իր աչքին առջև, և ինչ որ կը պատահէր իրենց:

Եւ ահա, անխուսափելիօրէն, ինչ որ ըլլալու էր, եղաւ, լմնցաւ: Մեքենան կանգ առաւ: Այդ ան-

գործածելի դարձած կենդանակազմ գործիքն, մէյ մըն ալ չի շարժեցաւ...: Սանդուխտ, գլխուն լախտի մահացու հարուած մը ստացածի պէս, առանց ձիկ մը իսկ հանելու, մէկէն ի մէկ տապալեցաւ, ինկաւ գետին:

ԺԻ.

Ս Թ Ա Փ Ո Ի Մ

ԾԱՆՐԱՊԷՍ հիւանդ, անկողին ինկաւ Սանդուխտ: Սակայն, անոր հիւանդ զգեստնուիլը, տարօրինակ հետեանք մը ունեցաւ: Հետեանք մը բոլորովին անսպասելի, զարմանալի, անհաւատալի: Հրաշք մը գրեթէ: Սանդուխտին հիւանդ անկումովը, Տիկին Բարեգութեան առողջ վերականգնեցաւ: Այսինքն, մէկուն առողջութեան փճացումն, ու կեանքին խորտակումը, միւսին հոգեկան ապառողջ, ցաւազար վիճակին բուժումը յառաջ բերաւ: Ուրիշ խօսքով, չարիքէն բարիք ծնեցաւ: Բայց ո՛րքան սուղ գնով:

Երբ տիրուհին տեսաւ իր աղախինը, առաջին անգամ, օր ցորեկով, անկողնին մէջ տարածուած, անկարող նոյն իսկ մէկ կողմէն միւսը շարժելու, փոխանակ ջղադրագոռելու, և բարկաճայթ ձայնով փոխանակ ջղադրագոռելու, ինչպէս որ կ'ընէր պոռալու, ու կանչուըռտելու, ինչպէս որ կ'ընէր միշտ, անօրինակ կերպով խորունկ լուռութիւն մը պահեց: Պարզուող տեսարանին առջև, անիկա, ան-

չարժ կանգնեցաւ քանի մը վայրկեան: Այն ատեն, անոր ամբողջ էութիւնը ահագին ցնցում մը կրեց: Ուղեղը դարձաւ: Աչքերը շիջեցան: Ինքզինք կորսնցուց, և ինկաւ աթոռի մը վրայ: Ու այդպէս մնաց պահ մը: Ահա այդ միջոցին է, որ կատարուեցաւ հրաշագան բժշկութիւնը, բնախօսական ու հոգեբանական անըմբռնելի, զօրաւոր, բարերար ազդեցութեան մը շնորհիւ: Այնպէս որ երբ անիկա, ուշաբերուեցաւ, հիմնական փոփոխութիւն մը նկատեց ինքնիր վրայ: Զգաց, թէ տարիներէ ի վեր գէշ երազի մը, մղձաւանջի մը մէջ կ'ապրէր, ու ազատուեցաւ: Շղթայակապ բանտարկեալի մը պէս կը տառապէր, ու յանկարծ թեթեցաւ իր կապանքներէն: Հիւանդկախ կը տանջուէր միշտ, ու վրայէն բոլոր ցաւերը թօթափելով առողջացաւ: Այդ ընդհանուր մեծ յեղաշրջումէն, անոր հոգուն աչքերը բացուեցան, միտքը պայծառ լոյսով մը ողողուեցաւ և երկար ատենէ ի վեր քնացող խիղճը արթնցաւ:

Ու հիմա, տիկինը, վերստացած իր նախկին արդարասէր, զգայնոտ, բարի և զթոտ յատկութիւնները, կը ներկայանայ իբրեւ ճշմարիտ պաշտպանուհի մը հիւանդ գաղթականուհիին հանդէպ: Անիկա, բուն կարեկցութեան զգացում մը ցոյց կուտայ նաև ծերունի գաղթականին:

Ահա այդ ծերունին, որ աղջկանը անկողնին քովը նստած, եղկելի վիճակ մը կը պատկերացնէ: Անիկա, նստած տեղը երկու ծալք եղած, կծկտած, պզտիկցած, և լուռ ու անշարժ կը մնայ: Անբնական լուծիւն ու անշարժութիւն: Անոր մկանունքները նոյն իսկ, ունէ ձգտում ու կծկում չեն ունենար, երկար ժամանակ: Աչքերուն մէջ, կենդանութեան

ոչ մէկ կայծ ու նշոյլ: Բիբերը, իրենց սպիտակուցին մէջ տեղը կանգ առած են: Անոր ընդհանուր երևոյթը, գերեզմանէ դուրս ելած մեռեալի մը տպաւորութիւնը կ'ընէ տեսնողին վրայ:

— Աստուած իմ, Աստուած իմ, կը հառաչէ Տիկին Բարեգութեան, սրտալոյղ ու ցաւագին, այս ինչ սարսափելի դժբախտութիւն է, որ պատահեցաւ մեզ:

Ու անիկա, մերթ հիւանդին մօտենալով, հազար ու մէկ տեսակ գուրգուրանքներ կը շռայլէ ու կը ջանայ որ անոր զգացած ցաւերը մեղմացնէ: Մերթ ալ, Նահապետին դառնալով, մխիթարական խօսքեր կ'ուղղէ անոր: Կ'ըղձայ ամբողջ հոգւովը, որ առջևը գտնուող թշուառութիւնը հիմնովին ամօքէ, վերացնէ: Սակայն, ըրած բոլոր ճիգերէն բաւականութիւն չի ստանար: Այդ ճիգերը, թէև խիստ եռանդագին ու սրտագին, բայց և այնպէս, սպասուած արդիւնքը չեն ընծայեր: Ու անիկա սաստիկ կը տխրի, կը տրտմի, տեսնելով, որ ինքը անատակ, ու անճարակ է: Այն ատեն, կը համոզուի, թէ այդպէս որքան ժամանակ ալ որ անցնի, ինքը, միայնակ, բան մը չպիտի կրնայ ընել, առանց օգնականի: Իսկ այդ օգնականը, ներկայ պարագային, ուրիշ մէկը չէ, եթէ ոչ իր ամուսինը, քանի որ Նահապետ, առաջին տպաւորութեան տակ ինքնակորոյս վիճակի մը մէջ կը գտնուի: Ու անիկա կը յիշէ իր ամուսինը, տարիներէ ետք առաջին անգամն ըլլալով, առանց ունէ զգուանքի ու խորշանքի զգացման: Կը յիշէ, ու ջերմագին ցանկութեամբ կ'ուզէ զայն տեսնել իր մօտ այդ պահուն, որպէս զի երկուքն ի միասին, ձեռք-ձեռքի տուած,

հիւանդը դարմանելու համար հարկ եղած անմիջական ու կանոնաւոր միջոցները դործադրեն: Մինչ Պարոն Բարեգութեան, դեռ չերենար, չի նայելով, որ իրիկուան մութը կոխած, ու անոր տուն վերադառնալու ժամն արդէն հասած է:

— Ե՞րբ պիտի գայ արդեօք, կը հարցնէ անիկա ինքնիրեն անհամբեր, ու ամբողջ ուշադրութիւնը կը լարէ, լսելու համար ամուսնոյն դալը ծանուցանող զանգակի ձայնը:

Եւ ահա, վերջապէս, տենչալի հնչիւնը:

Երբ որ տիկինը զանգակի ձայնը լսեց, իսկոյն հիւանդին սենեակէն դուրս նետուեցաւ, և վազելով դնաց դուռը բանալու:

Պարոն Բարեգութեան, մէկէն ի մէկ, իր կինը այդպէս անսովոր երևոյթով մը դէմը տեսնելուն, զարմացական արտայայտութիւն մը ունեցաւ: Ապա մինչ, նեղացած, աղախինն ու ծառան կը հարցընէր, տիկինը, առանց անոր հարցմանը պատասխանելու, դրանը մէջ տեղը կանգնեցաւ, և այլայլած ու չնչասպառ ձայնով մը գոչեց.

— Սպասէ՛:

— Ի՞նչ կայ, պոռաց Պարոն Բարեգութեան տենդագին, և մինչև ոսկորներուն ծուծը դող ելած, մակարերելով, որ իրենց գլխուն փորձանք մը պատահած է անպատճառ: «Փրկեա՛ զիս ի թշնամեաց իմոց, Աստուած իմ...»:

— Դժբախտութիւն...:

Պարոն Բարեգութեան, աւելի բուռն թափով մը սկսաւ դողդղալ, ունեցած բազմատեսակ չարագուշակ մտածումներուն մէջ շուարած:

— Բայց, սա պատահածը յայտնէ տեսներ, վե-

րադադակեց անիկա, այլևս բոլորովին անհանդուրժ:

— Սանդուխտ, հիւանդ, անկողին ինկաւ:

Այս խօսքերը արտասանելուն, տիկնոջ աչքերը արցունքով լեցուեցան:

Պարոն Բարեգութեան, հանդիստ չունչ մը քաշեց: Անոր բոլոր վախերը անցան: Բայց, որպէսզի, կատարելապէս ապահովուի, հարկ զգաց ստուգել լսածը:

— Սանդուխտ հիւանդացե՞ր է, ըսիր:

— Այո՛:

— Այ ուրիշ բան մը չի կայ. այնպէս չէ՞:

— Այ ատկէ աւելի ի՞նչ պիտի ըլլայ:

— Շատ աղէկ, կնիկ, ատոր համար ի՞նչ պէտք կայ այդքան իրար անցնելու, յուզուելու, ու զիս ալ դող հանելու: Սանդուխտ հիւանդացեր է. է՛յ, ինչ ընենք, հարկաւ մեռնելու չէ, ու պիտի աղէկնայ: Հաւանօրէն չաշխատելու սուտ պատճառ մըն է այդ հիւանդութիւնը: Ինչ որ է. քալէ ներս. ես անօթի եմ:

— Գիտե՞ս, պէտք է որ աղախին մը ու ծառայ մը ճարես շուտով:

— Ի՞նչ...: Իրա՞ւ...:

— Անպատճառ: Նահապետ այլևս վաճառատանդ դործերը ընելու չէ ատեն մը, վասն զի ան ալ աղէկ վիճակ մը չունի: Կ'ուզեմ որ քիչ մը հանգիստ մնայ տունը, և կազդուրուելուն, միասին նայինք հիւանդին:

— Աղէկ...: աղէկ...: Ներս երթանք:

— Բայց, հիմա, աւելի կարեւորը կայ: Հարկ է, որ երթան անմիջապէս, և տուն հրաւիրես բժիշկ

Որբերեանը :

— Ու բժիշկ ալ... բացառանչեց Պարոն Բարեգութեան, յանկարծակիի եկած :

Անոր ժլատ սիրտը բռնն կծկում մը ունեցաւ : Գիշ մնաց, որ Պարոն Բարեգութեան պիտի նուազէր : Բայց անիկա տաղնապէն ազատեցաւ, գլուխը տրտմօրէն ծռեց, և թախծազին մտմտութենքով մէջ մխրճեցաւ :

— Ինչո՞ւ կայնեցար, մնացիր, դիտեց տիկինը անհամբեր շարժումով մը :

— Կնիկ, թող մէյ մը մտածեմ, ու տեսնեմ, թէ ինչ պիտի ընեմ... : «Ողորմեա՛ ինձ Աստուած, ըստ մեծի ողորմութեան քում...» :

— Ըսի արդէն քեզի, որ երթաս բժիշկը բերես : Ուրեմն, կը խնդրեմ, ածապարէ, չո՛ւտ գնա :

Պարոն Բարեգութեան, արդէն փորձով դիտէր, թէ իր ջղալին կնոջը կողմէ երբեմն յայտնուող կամքեր, անդառնալի պահանջներ ու հրամաններ կային, որոնց չանսալը, լաւ հետեանքներ չէր կըրնար ունենալ : Ուստի, անիկա, խորունկ հառաչանք մը քաշեց, ու դարձաւ դէպի փողոց, իր զսպուած բարկութիւնը յայտնող կարգ մը խօսքեր մուտքով քթին տակէն :

Գիշ ետքը, հիւանդին մօտ կը գտնուէր բժիշկը, Պարոն Որբերեան : Միջնահասակ, գիրուկ, տարիքն առած, ու համակրելի դէմքով մարդ մը : Անիկա, արդէն, Պարոն Բարեգութեանէն առած ըլլալով կարգ մը տեղեկութիւններ, քանի մը հարցումներ ալ ըրաւ գաղթականուհիին հիւանդութեան պարագաներուն վրայ, և ապա սկսաւ իր գնական գործողութիւնը : Այդ աշխատութիւնը,

չատ երկար չի տևեց : Միայն քանի մը վայրկեան : Եւ բժիշկը իր եզրակացութեան հասած, դարձաւ դէպի գաղթականուհիին սլաշտպանները, և անոնց յայտնեց :

— Դրութիւնը ծանր է, վասնզի թոքախտը ահազին աւեր գործած է անոր մէջը :

Բացորոշ կերպով արտասանուած այս խօսքերը Սանդուխտ չի լսեց, այդ պահուն գիտակցութիւնը կորսնցուցած ըլլալով : Բայց Նահապետ, մինչև այդ ժամանակ խուլ ու համր, ու կենդանի մեռեալ դարձած ծերունին, ըսուածները լսեց : Լսեց, և իր ապշական ու թմրական դրութենէն սթափեցաւ յանկարծ : Ըմբռնեց ամէն բան : Պատահած աղէտին ամբողջ ահաւորութիւնը ցցուեցաւ իր աչքերուն առջև : Ու սարսեցաւ : Այն ժամանակ, անիկա, նրստած տեղը սկսաւ իր ձեռքերը մոլեղին ուժգնութեամբ ծնկուրներուն ու գլխուն զարնել, և յուսահատ, կսկծազին, ու մարած ձայնով մը ողբալ :

— Այդպէ՞ս, այդպէ՞ս : Ուրեմն քու ալ այս օրդ տեսնե՞լու համար գետնին վրայ կը քաշկըստուէի մինչև հիմա : Այն ի՞նչ էր, որ ես լսեցի : Ի՞նչ է, որ կը տեսնեմ աչքերուս առջև : Ուլացած ականջներս, ու կուրցած աչքերս ինչո՞ւ բացուեցան : Ինչո՞ւ մարմինս աղի արձան չի կտրեցաւ : Բայց, սպասէ, սպասէ, գուցէ, և կարելի է, որ երազ մըն է ասիկա : Գէշ երազ մը, չար երազ մը, սոսկալի երազ մը : Ըսէք ինծի, այնպէս չէ՞, ես երազի մէջ չե՞մ :

Տիկին Բարեգութեան, յուշումէն ու ցաւէն, թեւերը գալարեց, և ձեռքերը իրարու միացնելով, դրաւ կրծքին վրայ :

Բժիշկը, քովէն թուղթ մը, ու ինքնահոս գրիչ մը հանելով, դեղատոմսը գրել սկսաւ:

— Բայց, ո՛չ, ո՛չ, ի՞նչ երազ, յարեց Նահապետ: Ահա՛ բժիշկը, ահա՛ իրականութիւնը: Ուրեմն, ալ ինչո՞ւ կանգնեմ, ինծի կը նայիք այդպէս: Դուք զիս չէ՞ք մեղքնար: Եթէ կը մեղքնաք, եկէ՛ք, մօտեցէ՛ք, օգնեցէ՛ք ինծի, որ երթամ, ողջ ողջ գերեզման մտնեմ, սև հողուն տակը թաղւիմ, լմնամ:

Բժիշկը, դեղատոմսը յանձնեց Պարոն Բարեգոնթեանին, և հրաժեշտ առնելով, ուղղուեցաւ դէպի դուրս: Իսկ երբ, Պարոն Բարեգոնթեան, բըժիշկը ճամբու դնելու կ'երթար, տիկինը անոր մօտենալով, յանձնարարեց.

— Դեղերը շուտ մը պատրաստել տուր, ու առ բեր:

Նահապետ, միշտ ցնցուն ու գալարուն, միևնոյն սաստկութեամբ իր խեղդուկ հեկեկանքը շարունակեց, ձեռքերը բերնին դէմ դրած.

— Զիս գերեզման տանող մը չիկա՞յ: Ինչո՞ւ քովէս գնացին այդ մարդիկը: Արդեօք ժանտախտաւոր մըն եմ, մարմինս օձի աղո՞ւ ունի, որ ինծի չի մօտեցան, ու զիս չի տարին գերեզման դնելու: Ի՞նչ պիտի ըլլամ այսպէս: Ի՞նչ պիտի ըլլամ:

Տիկինը անսահման վշտակցութեամբ, ու քաղցրութեամբ, շրջապատեց զայն, և կմկմաց.

— Կ'աղաչեմ, կ'աղաչեմ, քիչ մը հանդարտէ:

— Հանդարտի՞մ: Ի՞նչպէս հանդարտիմ: Երկինքիս աստղերը, իմ խաւար գլխուս լուսատուները, բոլորն ալ, իրարու ետեւէ, թափեցան: Աշխարհք այլևս ինծի համար բանտ է, տանջարան է, դժոխք է:

— Բայց, թող սա քու սիրասուն աղջկանդ առնուն համար ըլլայ, հանդարտէ:

— Ի՞նչ: Աղջկանս արեւո՞ւն: Միթէ իմ աղջիկս այլևս արեւ ունի՞: Զի լսեցի՞ր, թէ ինչ ըսաւ բըժիշկը: Զե՞ս տեսներ, թէ անիկա ինչ վիճակի հասած, պառկած է:

— Սակայն, այդչափ տանջուիլդ ալ աղէկ չէ: Խնայէ դուն քեզի: Մեղք ես:

— Ես ո՛չ թէ մեղք եմ, այլ ընդհակառակը, արժանի եմ ամէն տեսակ տանջանքի, որովհետեւ ես սարսափելի գործ մը կատարած եմ, զինքը այս օրին հասցնելով:

— Աստուած իմ...:

— Անշուշտ, ես թողուցի, որ աշխատութեան ծանրութիւնը, կրած անվերջ չարչարանքները, լուռ հոգերն ու վիշտերը, զինքը կրծեն, ու հատցնեն: Ես պատճառ եղայ, որ սև ցաւը անոր ներսիդին բոյն դնէ, ու առաջ երթայ: Ու ես, ո՛չ մեռած, ոչ ալ քնացած էի: Կը տեսնէի բոլոր կատարուածը, բայց ապուշ կտրած էի, աչքերս բաց, կուրցած էի, հոգիս վրաս, անզգայ դիակ մը դարձած էի: Բայց, այս ի՞նչ է, որ կը լսեմ: Ահա՛, վերջին դատաստանի փողը, ու ահաւոր դատաւորին ահեղ ձայնը կ'որոտայ: Ես կը դողամ, կը սոսկամ, զարհուրանք կը զգամ:

Նահապետը խաղաղեցնելու համար, տիկնոջ թափած բոլոր զօրաւոր ջանքերը ի գուր կ'անցնէին: Հէք ծերունին, չէր կրնար ինքզինք զսպել: Բորբոքած հրաբուխի մը պէս, մէջը եռացող հրանիւթերը դուրս կը ժայթքէր, բոլուն սաստկութեամբ: Ու, անոր ձայնը, սկսաւ հետզհետէ հնչել աւելի բար-

ձըր, աւելի սոսկահար, աւելի զայրագին ու աւելի ցնորագին:

— Այո, զարհուրանքը ամէն դիէ պատած է զիս, որովհետեւ, ես, թշուառ թշուառականս, ու գեհնապարտս եմ պատճառ անոր աւեր դառնալուն: Աւեր ու աւերակ դառնամ, ու չարաչար սատկիմ:

— Հայրի՛կ, կանչեց Սանդուխտ, տկար ձայնով մը, և ալ ուրիշ բառ մը չի կրցաւ արտասանել, ու նորէն գոցեց աչքերը:

— Եղո՛ւկ, այդ ի՞նչ ձայնով էր, որ ինծի հայրիկ կանչեցիր, իմ անուշիկ զաւակս: Այդ ի՞նչ սիրտ կտրտող մայրն էր, որ հանեցիր, իմ խեղճուկ դառնուկս: Ինչո՞ւ բացած այդ լուսաշող աչուկներդ չուտ մը գոցուեցան, ու ես նորէն լացի գիշերուան պէս մթութեան մէջ թաղուեցայ: Ինչո՞ւ այդ արեւուն ճառագայթը ինձմէ հեռացաւ, ու ես դարձեալ քառսին, ու տարտարոսին մէջ ինկայ, վերստին զարհուրանքի մատնուեցայ: Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ, քեզ նման աննման դառնուկիկը, քեզ նման երկնային հրեշտակը, անմտորէն բռնեցի, ու անդթօրէն տապալեցի դեռին: Ինչո՞ւ ըրի: Ուրեմն, անէծք ու նզովք ինծի պէս հօրը գլխուն: Ու դեռ հա՞յր ալ կը կոչես դուն ինքզինքդ, ոճրագործ գազան, զաւկասպան հրէշ: Ալ ինչո՞ւ կը սպասէք, երկինքի կայծակներ. իջէ՛ք, իջէ՛ք, ու սա չորցած, զառամած, ու կոնծած վատթարս հարուածեցէք, ոչընչացուցէք:

— Ոհ, դուն ի՞նչ յանցանք գործած ես, որ այդքան կը խղճահարիս, փղձկեցաւ դառնապէս Տիկին Բարեգութեան: Այս դժբախտութեան ուղ-

ղակի պատճառ եղող մը, ու բուն մեղապարտ մը եթէ կայ, ան ալ ե՛ս եմ, ես: Սակայն, վստահ եղիր, հաւատա՛ ինձ, որ Սանդուխտը այսպէս չպիտի մնայ: Անիկա պիտի փրկուի:

— Սանդուխտ պիտի փրկուի՞, Սանդուխտ պիտի փրկուի՞: Ի՞նչ կ'ըսես: Իրա՞ւ:

— Եւ ասպահովապէս, անպայման, հաստատապէս: Ոչ մէկ միջոց ու դարման պիտի չի խնայենք անոր համար: Ուստի, դուն ալ, կը պաղատիմ քեզ, յոյսով եղիր:

— Յոյսո՞ւմ: Ախ, ունա՛յն ու պատի՛ր յոյս: Եթէ բժիշկի ըսածը չի լսէի, եթէ մինչև հիմա չատյոյսեր չի թաղէի, կրնայի յուսալ: Ո՛չ, ո՛չ, իմ բոլոր յոյսերս մեռեր, ու փտտեր են: Այլևս յոյս մը չունիմ: Ես կատարեալ յուսահատ մըն եմ:

— Սխալ է ատիկա: Սանդուխտի փրկութեան յոյսը երբէք կորսուած չէ: Միայն քիչ մը համբերենք, ու ամէն բան աղէկ պիտի ըլլայ: Չէ՞ որ Աստուած ողորմած է:

— Աստուած ողորմա՛ծ է: Իրաւ, ես մոռցեր էի: Աղէկ որ ատիկա յիշեցուցիր ինծի: Աստուած ողորմա՛ծ է: Այնպէս է: Դուն ողորմած Աստուած ես, այնպէս չէ՞, Աստուած: Ապա ուրեմն, ա՛լ հերիք չէ՞, որքան որ ապրեցայ, ու տանջուեցայ, ողորմա՛ծ Աստուած, ինչո՞ւ հոգիս չես առներ, որ աղատիմ...:

ԺԸ

Բ Ժ Ի Շ Կ Ը

ՄՏՈՒԳԻԻ Ծանր էր Սանդուխտի դրութիւնը, ինչպէս որ յայտարարած էր բժիշկ Որբերեան: Սակայն, զարմանալի էր տեսնել, թէ ինչպէս անիկա կը ջանար, առաջին անգամ իր ըրած չարագոյժ յայտարարութիւնը մերժել ու հերքել: Բժիշկը շատ զղջացած էր, այնքան յոռի ներշնչում մը ընող, և ուղղակի յուսահատութիւն պատճառող ցուրտ յայտարարութիւն մը ընելուն համար, վասն զի տեսած էր, թէ իր խօսքերը խիստ տխուր ու ճնշող դրութիւն մը յառաջ բերած էին: Անիկա երկու դժբախտ դաղթականներու անցեալ ցաւալի պարագաներուն անծանօթ ըլլալով, անոնց անձնականութեանը կարեւորութիւն ընծայած էր: Շրջահայեաց ու փափկանկատ ըլլալու պէտք չէր տեսած, որովհետեւ մտքէն իսկ չէր անցուցած, թէ անոնք կրնային այնքան դիւրազգած ըլլալ: Ուստի չէր քաշուած, իր զննութեան արդիւնքը նոյնութեամբ, ուղղակի կերպով, ծանօթացնելու անոնց պաշտպաններուն, որոնք, բնականաբար, յուսահատ տխրութեան մը չպիտի մատնուէին, և ոչ ալ լաց ու կոծ պիտի ընէին, իրենց դաղթական աղախինն համար: Ու հասկցած էր իր սխալը, առաջին այցելութենէն անմիջապէս ետք, անդրադառնալով տեսածին ու լսածին վրայ: Խղճին հետ, սիրտն ալ շարժած էր: Եւ անիկա, այն օրէն սկսած, երկու տարագիր ազգակիցներուն նկատմամբ այնքան խոր համակրու-

թիւն մը, ու ցաւակցութիւն մը ունեցած էր, որ չէր գիտեր, թէ ինչպէս ընէր, որպէսզի անոնց ծանր վիճակը թեթեւցնէ:

Անոր մէջ ծաւալող այդ զգացումը, սակայն, հետզհետէ հասած էր այնպիսի ամտիճանի մը, որ անիկա կամեցած էր աւելի սրտագին ու բոլորանուէր սիրով մը ծառայել դաղթականներուն: Ուստի իր փափաքը ազատօրէն կարենալ գործադրելու համար, օր մը Պարոն Բարեգութեանին դիմելով, առաջարկեց անոր.

— Պիտի խնդրեմ ձեզմէ, Պարոն Բարեգութեան, որ թոյլ տաք ինծի աւելի շուտ, շուտ այցելելու ձեր հիւանդին:

— Աւելի շուտ, շուտ այցելել մեր հիւանդին...

— Այո: Սակայն չի կարծէք, թէ ունէ նիւթական շահ ակնկալելու համար է, որ այսպէս կը փափաքիմ:

— Մի՞թէ...

— Ես իմ այցելութիւններուս համար, ձեզմէ երբէք դրամ առնելու չեմ այսուհետեւ:

— Օ՛ր, կը տեսնեմ, թէ դուք կ'ուզէք ըլլալ անարծաթ բժիշկ մը: Ծշմարիտ կողմոս մը, կամ Դամիանոս մը: Բայց, ըսէք ինծի, կ'աղաչեմ, եթէ կարելի է, թէ էապէս ի՞նչ նպատակաւ կ'ուզէք յանձն առնել այդ տեսակ զոհողութիւն մը:

— Որպէս զի փափաքած ժամանակս, առանց քաշուելու, ազատօրէն գամ հիւանդը տեսնելու:

— Իսկ ձեր այդ փափաքին մղում տուող բուն շարժառի՞թը:

— Պարտականութիւնը:

— Պարտականութիւնը: Ահ, Պարոն Որբերեան, այս աշխարհիս մէջ ո՛րքան քիչ մարդիկ կան որ կը ճանչնան պարտականութիւն կոչուած բանը:

— Ի՞նչ պիտի պատասխանէք

— Ի՞նչ ըսեմ...: Շիտակը, հոգիս յօժար, բայց մարմինս տկար է...: Ձեր այդ որոշումը, կարծէք, դանակի մը պէս կուգայ ու իմ արժանապատուութեան զգացումներս կը վերաւորէ և պատառ պատառ կ'ընէ... Սակայն, միւս կողմէն ալ, կը մտմտամ, թէ ձեր առջարկութիւնը չընդունելով, ձեզ հոգեկան ամենագեղեցիկ հաճոյքէ մը զրկած պիտի ըլլամ...:

— Ուրեմն:

— Կը նշանակէ, որ դուք ալ, մեղի պէս, սաստիկ կը խղճաք այդ դժբախտիկ հիւանդին վրայ, հը՞:

— Կը ցաւիմ ըսելու, թէ խղճալէն զատ, ուրիշ ոչինչ ըրած եմ մինչև հիմա:

— Տեսէք, ահա այդ չեղաւ: Ի՞նչ, պզտիկ ու արհամարհելի բա՛ն մը կը սեպէք դուք, հիւանդի մը վրայ խղճալը: Ոչ, հիւանդ մը սրտով նայելը, միխթարելը, շատ մեծ բարիք մը, Աստուծոյ հաճելի գործ մըն է: Միթէ չէ՞ք յիշեր, Աւետարանի սա խօսքը, թէ՝ «Հիւանդ էի, և տեսիք զիս:»

— Կը խնդրեմ, որ թողուք այդ խօսքերը, և հաճիք ուղղակի պատասխանել ինծի, թէ ըրած առաջարկս պիտի ընդունի՞ք:

— Քանի որ այդքան կը պնդէք, լաւ, հրամմեցէք: «Կամք Տեառն օրհնեալ եղիցի:»

Եւ բժիշկ Որբերեան, այնուհետև սկսած էր աւելի ստէպ գալ հիւանդին մօտ: Սակայն, օրերն

ու շարաթները կ'անցնէին, և բժիշկին յաճախակի այցելութիւններն ու անոր ըրած դարմաններն ալ նպաստաւոր փոփոխութիւն մը յառաջ չէին բերեր Սանդուխտին վրայ:

— Ի՞նչ ընեմ, կը հարցնէր անիկա ինքնիրեն տխրութեամբ, որ կարենամ բարւոքել այդ թշուառ աղջկան ու անոր աւելի ևս թշուառ հօր կացութիւնը: Իսկապէս, սիրտս կը ճմլուի ամէն անգամ, որ կը մօտենամ անոնց, և կը տեսնեմ թէ անոնք իրենց ողորմազին նայուածքը կը ձգեն վրաս, և ինձմէ փրկութիւն կը հայցեն: Անոնք այնպէս կը հաւատան, թէ ես կրնամ գիրենք փրկել: Բայց, միթէ ստուգիւ կրնամ փրկել զանոնք: Աւաղ, ո՛րքան տկար է դիտութիւնը, իր բոլոր միջոցներով, աւերող բնութեան հսկայ ոյժին առջև:

Անգամ մը, հիւանդին քովէն այդպէս վհատած մեկնելէն ետք, մտածած, և հարկ տեսած էր խորհրդակցութեան հրաւիրել իր արուեստակից մէկ բարեկամը: Այդ խորհրդակցութիւնն ալ, լաւ եղբակացութեան չէր յանգած: Բայց և այնպէս, բըժիշկները յուսադրական բացատրութիւն մը տուած և հանգստացուցած էին ամէնքը: Իսկ երբ դուրս ելած էին Բարեգութեաններու տնէն, բժիշկ Որբերեանի բարեկամը զարմանքով հարցուցած էր անոր.

— Բայց ի՞նչ պատահած է քեզ, սիրելի Որբերեան, որ դուն այսպէս բոլորովին յափշտակուեր ես քու այս հիւանդովդ:

— Կարծեմ թէ պատճառը դուշակելը դժւար չէ:

— Ամենևին չեմ կրնար ըմբռնել, դրականօրէն մտածելով:

— Երկու խօսքով բացատրեմ ուրեմն պատճառ

որ, որ հասկնաս ու միամտիս այդ մասին: Այդ թշուառութիւնը, իր տեսակին մէջ բոլորովին եղական, պարզապէս վրաս աղղած է, և ես, առանց ուէ նիւթական ակնկալութեան, կ'աշխատիմ կըրցածիս չափ, որ եթէ հնար է, ուէ կերպով ամոքեմ զայն:

— Պատուակա՛ն դադար: Ուրեմն, ի սրտէ կը շնորհաւորեմ քեզ, բարեկամս, քու այդ մարդասիրական գործունէութեանդ համար:

— Գործունէութիւն մը, սակայն, որմէ մինչև հիմա միւլթարական արդիւնք մը յառաջ չեկաւ, և ինչպէս կ'երեւայ, դուցէ երբէք ալ դալու չէ:

— Ծիշդ է, որ երեւոյթները քաջալերական չեն:

— Այնու ամենայնիւ, վճռած եմ բնաւ ձեռք չըսել հիւանդէն: Կ'ուզեմ մանաւանդ, այսուհետև դեղեր նշանակելէ աւելի, յոյս ներշնչելով օրօրել, թմրեցնել ու հանգստացնել զայն: Կը կարծեմ թէ ասիկա շատ օգտակար կրնայ ըլլալ հիւանդին համար:

Բժիշկը, այդպէս ալ ըրած էր:

— Այո՛, աղջիկս, կ'ըսէր անիկա շարունակ Սանդուխտին՝ ազդու և հայրագութ շէշտով մը, կը վստահացնեմ քեզ, թէ միշտ դէպի լաւը կ'երթաս:

Ու ամէն անգամ, որ նկատէր անիկա այդ յուսաստու գօրաւոր ներշնչումներուն գործած լաւ ազդեցութիւնը հիւանդին ընդհանուր տրամադրութեանը վրայ, մեծ գոհունակութիւն մը կ'զգար: Սանդուխտին նկատմամբ այս ուղղութիւնը բռնելէ ետք, կը մնար անոր հօրը մասին ևս հեռատես և խելացի վարուելակերպ մը ընտրել:

— Վասնզի, իրաւամբ կը խորհէր բժիշկը, այդ

ծերունին զգայնութեամբ այնքան լարուած է, և հիւանդի երեւոյթին վրայ նշմարուող ամենապզտիկ փոփոխութենէն այնքան սաստիկ կ'ազդուի, որ ես պարզապէս կը վախեմ, թէ մի գուցէ անոր ալ յանկարծ անդարմանելի դժբախտութիւն մը պատահի:

Անիկա միշտ կը խորհէր այդ մասին, բայց նըպաստաւոր միջոց մը չէր կրնար գտնել:

ԺԹ.

ՀԱՅՐ ՈՒ ԱՂՁԻԿ

ԵՐԹԱՆՈՎ աւելի սրտամորմոք դրութեան մը հասած էր Նահապետ: Անոր մագերը, շատ կարճ ժամանակուան մը մէջ, բոլորովին ճերմկած էին: Դէմքը, չի ճանչցուելու աստիճան, փոխուած էր: Մարմնոյն մսերը հալած, և ոսկորները դուրս ցըցուած էին: Անիկա, Սանդուխտի անկողնին քովէն շատ քիչ անգամ կը հեռանար: Յաճախ զգայազիրկ եղող զաւկին վրայ, Արդոսեան աչքերով կը հսկէր, նստած տեղը շարունակ երերալով, և երբեմն, անմիւլթար սգաւորի մը պէս, ձեռքերը ծունկերուն զարնելով: Հիւանդին ամենափոքր մէկ շարժումը, կը ցնցէր անոր սիրտն ու հոգին: Ուրիշներու հետ չէր խօսեր առհասարակ, և բնաւ ուշադրութիւն չէր դարձնէր իր շուրջը գտնուողներու ըրած այն խօսակցութիւններուն, որոնք Սանդուխտի հիւանդութենէն տարբեր նիւթի մը կը վերաբերէին: Եւ

միայն ու միայն իր աղջկան կեանքովը կ'ապրէր, անոր շունչովը կը շնչէր: Երբ Սանդուխտ, քիչ մը լաւ երևոյթ կ'ունենար, այն ատեն, ան ալ կը մոռնար ամէն վիշտ ու տառապանք: Հոգի կ'առնէր: Յոյսով ու հաւատքով կը լեցուէր: Կ'ողբորուէր: Իսկ երբ, Սանդուխտ աւելի թոյլ կ'ըլլար, ու երբ մանաւանդ կը հազար, ան ալ ինքզինք կը կորսնցընէր:

Բայց և այնպէս, Նահապետ, ինչ տրամադրութեան տակ ալ որ գտնուէր ցորեկները, բռնան ցանկութեամբ ու սրտատրոփ կը սպասէր գիշերուան: Ցորեկները ինքզինք տեսակ մը բռնադքօսիկ, անբնական կացութեան մէջ կը զգար: Ասոր պատճառն այն էր, որ ցորեկները հիւանդին այցելութիւն տըւողներ կ'ըլլային: Այցելողները, ընդհանրապէս, Սանդուխտին ընկերուհի օրիորդները, և երբեմն ալ դրացի տիկիները: Սանդուխտ, հիւանդ պառկելուն յաջորդ օրն իսկ, Տիկին Բարեգութեանի կարգադրութեամբ, արդէն փոխադրուած էր մեծ, օղակաւ և ամէն կերպով ներկայանալի սենեակ մը, ուր կրնային ընդունուիլ հիւանդտես եկողները, որոնց առջև, տան դուռը միշտ բաց էր: Ահա թէ ինչու, առ հասարակ, հիւանդը ու ինք մենակ չէին մնար: Իսկ երբ գիշերը վրայ կուգար, ու հիւրեր չէին ըլլար, և երբ մանաւանդ, Տիկին Բարեգութեան ևս, Սանդուխտին քնանալը տեսնելով, առժամապէս կը քաշուէր իր ննջասենեակը, քիչ մը հանգիստ առնելու, Նահապետ սիրտինքն հառաչ մը կ'արձակէր:

— Փառք Աստուծոյ, վերջապէս իմ հրեշտակիս հետ առանձին մնացի:

Այն ատեն տեղի կ'ունենար խիստ սրտայոյզ տեսարան մը: Ծերունին աւելի կը յառաջանար դէպի իր զաւակը, և անսահման դուրգուրանքով ու սրտաշունչով ձեռք մը, կը շրջապատէր զայն: Ճակատը կը մօտեցնէր անոր ճակատին, շունչը շունչին, ծայրայեղ զգուշութեամբ մը, որպէս զի զայն չարթնցնէ, և կը շնչէր:

— Տուր ինձի, քեզ մաշող այդ ցաւը: Քեզ կըրծող այդ անյագ ու անաւոր որդը թող դայ, իմ մէջս բոյն դնէ, և ուտէ ու հատցնէ զիս: Ես երանակէտ ու անպատում միխթարութիւն մը պիտի զգամ, երբ որ տեսնեմ, թէ դուն առողջացած ես, ու ես գերեզմանիս մօտեցած եմ:

Պահ մը լուռ, միամտօրէն, կը սպասէր իր խօսքերու արդիւնքին: Յետոյ, աւելի տրտում ու աւելի պաղատագին, կը շարունակէր իր խնդրուածքը:

— Մի՛ մերժեր խնդիրքս, ու մի՛ զրկեր զիս քու ցաւէդ, Սանդուխտ, իմ դառնացած կեանքիս քաղցրանոյշ զաւակս: Մէկ անգամ, այո, մէկ անգամ քեզ տեսնեմ դէմս ոտքի ելած, ու թող տանին զիս դժուրքի տանջանքներուն մէջը ձգեն: Դուն աղէկցիր, ու ես թող յաւիտենական կրակներուն մէջը այրուիմ ու խորովուիմ:

Ահա այնպէս, Նահապետ, գիշեր ցորեկ լարուած ու ցաւատանջ, քիչ անգամ կը պատահէր, որ անընդհատական տաղնապներէն ջլատուած, պզտիկ մրափ մը առնէր: Իսկապէս մրափ մըն ալ չէր այդ, այլ թեթեւ թմրութիւն մը: Տեսակ մը անմոռաց մոռացում, պատրանք: Բայց այդ պատրանքի վայրկեաններուն ալ, անխռով հանգիստ մը չէր ունենար: Այլևայլ անազգու տեսիլներ, երևան կու-

դային անոր տարապայմանօրէն բորբոքած երեւակայութեանը առջեւ : Եւ անիկա, երբեմն, այդ մըղձաւանջներէն արիւն քրտինքներու մէջ թաթախուած, ընդոստ կը սթափէր : Ու սթափելուն պէս, իր դողդոջուն ձեռքերը պաշտպանողական գէրքով մը կը տարածէր աղջկանը վրայ, և կը հծծէր .

— Քե՞զ. չէ՞ դաւակ, չէ՞ : Դուն մի վախեր : Ես քեզ չեմ թողուր, որ ձեռքէս յափշտակեն... :

Բայց անգամ մը, Նահապետ, այդպէս սթափում մը ունեցած միջոցին, հակառակ իր ինքնագուստ գգուչաւորութեանը, ակամայ, սոսկահար աղաղակ մը բարձրացուց :

Սանդուխտ այդ ձայնէն բացաւ աչքերը, և վախով, զարմանքով, պիշ պիշ սկսաւ հօրը երեսը նայիլ, ու իր ուշն ամփոփելու ճիգ մը ըրաւ : Յետոյ հօրը ձեռքը բռնեց, իր չրթունքներուն տարաւ, և դողահար հարցուց անոր .

— Ի՞նչ եղար, հայրիկ :

— Անհանգիստ մի ըլլար, գառնուկս, բան մը չի կայ... :

— Բայց ինչո՞ւ այդպէս ձայն մը հանեցիր :

— Հիմա աչքերս գոցած տեղս, երազ մը տեսայ, անոր համար :

— Ի՞նչ երազ :

— Գէշ երազ մը : Խենթ երազ մը : Չգիտնաս աւելի աղէկ է :

— Բայց ինչո՞ւ չգիտնամ : Կը խնդրեմ որ ըսես, եթէ կարելի է :

— ... Իբրեւ թէ գայլեր, դևեր, յափշտակիչներ մեզ չըջապատած էին... :

— Իբրա՞ւ : Ուրեմն քովէս բնաւ մի հեռանար,

հայրիկ, միշտ հոս կեցիր, ու պահպանէ զիս :

Եւ այս խօսքերուն վրայ, Սանդուխտ, այնպէս պինդ կերպով փաթթուեցաւ հօրը, որ իբրեւ թէ նաւարեկեալ մըն էր, և ծովամոյն ըլլալու պահուն, փրկութեան առարկայի մը հանգիւյած էր :

— Աստուծոյ զօրաւոր աջն ու բարի հրեշտակը պահպանէ քեզ, դռնեց Նահապետ գերայոյց շեշտով մը : Ես պարապ գտնուեցայ, ու ինքզինքս չի կրցի բռնել : Գիտնալու ենք, թէ երազը երբէք իրականութիւն չէ : Դուն մի վախեր : Բան մըն ալ չի կայ :

— Այդպէ՞ս է :

— Անշուշտ : Մարդ իր երազին մէջ խելքէ մտքէ չանցնելիք, ու կեանքի մէջ չըլլալիք բաներ կը տեսնէ :

Կարճ լռութենէ մը ետք, երբ երեւակայութիւնները հանդարտեցան, ու մտքերն իրենց բնականոն վիճակն ստացան, Սանդուխտ հօրն ուղղեց նախորդներէն ոչ նուազ չափով ճնշող հարցում մը .

— Հայրիկ, արդեօք ես պիտի լաւանամ :

— Այդ ի՞նչ խօսք է, Սանդուխտ : Միթէ կը տարակուսի՞ս ատոր վրայ : Իրաւ է, որ ես ալ առաջ քեզի պէս կը մտածէի, բայց հիմա, աղէկնալու վստահ եմ :

— Ես ալ կ'ուզեմ, որ միշտ յոյսով ըլլամ այդ մասին, սակայն... :

— Սակայն, ի՞նչ :

— Այն, որ երբեմն կը զգամ, թէ օր օրի վրայ կը հալիմ ու կը հատնիմ : Կը տեսնեմ, թէ երթալով վիճակս աւելի գէշ կ'ըլլայ : Ու սրտիս մըմուռին չեմ կրնար գիմանալ, երբ կը մտածեմ, թէ քեզմէ բաժնուելուս պարտգային, դուն ի՞նչ պիտի ըլլաս :

— Բերանդ բարի բաց, զաւակս : Միթէ երկինք
այնքան անդուլթ պիտի ըլլայ, որ այս բոլոր քա-
շածներէս ետքը, ինծի ատանկ անիրաւ դատաւճիռ
մը կարդայ :

— Իսկ եթէ Աստուծոյ կամքը ա՞յդ է :

— Աստուծոյ կամքը :

— Այո :

— Այն ատեն... այն ատեն... : Բայց կ'աղա-
չեմ քեզ, զաւակս, իմ սիրոյս համար, ատանկ բան
ոչ խորհէ ու ոչ ալ ըսէ : Ես կը խենթեանամ, այդ տե-
սակ խօսքեր լսելով :

— Իրաւունք ունիս, հայրիկ : Լաւ է որ թո-
ղունք այս տխուր խօսքերը, քանի որ անոնցմէ օ-
գուտ մը չկայ :

— Դուն պիտի աղէկնաս, վասն զի երիտա-
սարդ ես : Քու թարմ հասակիդ բնական ուժերը,
պիտի ընկճեն ցաւդ : Դուն ոչ միայն պիտի լաւա-
նաս, այլ նաեւ երջանիկ օրեր ալ պիտի տեսնես :

— Իմ երջանկութիւնս, դիտես, հայրիկ, որ
ուրիշ բան չէ : Եթէ ոչ միայն քու հանգիստ կեանքդ :

— Ես ամբողջ էութեամբս հաւատացած եմ քու
առողջ ու երջանիկ ըլլալուդ մասին, և ատով կ'ապ-
րիմ : Դուն ալ, պէտք է որ հաստատապէս հաւատաս
ատոր :

— Շատ աղէտներ ու վշտեր կրեցիր, և շատ ալ
տառապեցանք : Գուցէ, Աստուած երեսնիս նայի,
ու փրկէ մեզ :

— Արդէն, մեր բարեսիրտ բժիշկին ալ շարու-
նակ տուած երկնային խորհուրդը այն է, որ մեր
փրկութեանը վրայ յոյս ու հաւատք ունենանք :
Արդ, չուտ ըրէ, օր մը առաջ առողջացիր : Ես որո-

չած եմ, որ ալ այս երկիրը չի մնանք, և յառաջի-
կայ դարնան, միջոց մը գտնելով, երթանք հայ-
րենիք :

— Հայրենիք : Որքան փափաքելի է այդ :

— Մինչև այն ժամանակ, արդէն ինքզինքդ
լաւ մը կը գտնես : Եւ, ինչպէս նոր լուրերը ցոյց
կուտան, մեր հայրենեաց վիճակը հիմա շատ աւելի
լաւ է : Երբ որ հայրենիք երթանք, վստահ եմ որ
մեր ապրուստի մասին ալ չպիտի նեղուինք :

— Հարկաւ : Մեզի պէս այնքան մարդիկ կ'ապ-
րին հոն : Ամէնը ինչ, մենք ալ այն :

— Ըսել է, որ դուն ալ կը հաւնիս տուած
որոշմանս :

— Բնականաբար : Եւ, չիտակը, ինչ մեծ բա-
րեբախտութիւն պիտի ըլլայ մեզ համար, եթէ ար-
ժանանանք անգամ մըն ալ համբուրելու մեր նա-
հատակ սիրելիներուն արիւնովը ներկուած վայ-
րերը :

— Քու սիրտդ սուրբ է, երկնատուր զաւակս :
Ուստի, աղօթէ, որ ոսկորներս հոն հանգստանան :

Նահապետի ձայնը դողաց ու աչքերը պղտորե-
ցան : Անիկա, գլուխը հանգչեցուց աղջկանը կուրծ-
քին, որ թոյլ կերպով կը բարախէր, ու կը խօսար :
Սակայն, վայրկեան մը ետք, այդ խօսկը պոռթ-
կաց ու յառաջ բերաւ սովորական ծանր ու տանջող
հազը :

Սանդուխտի հազը սկսելուն, Նահապետ ցնցում
մը կրեց, ելեկտրական զսպանակէ մը մղուածի
պէս, վեր թռաւ, ու քանի մը քայլ ետ դնաց : Այդ
հազը, սարսափելի իրականութիւնն էր : Բոպէ մը
առաջ, փրկութեան հաւատքը կը կենդանանար :

Հիմա, հազը վերյայտնուելով, հիւսուած բարեյոյս երազներն ու կազմուած հոգեպահ ծրագիրները հիմնայատակ կը կործանուէին: Նահապետ այնպէս զգաց, թէ հնոցի մէջ շիկացած շամփուր մը մտաւ իր սիրտը: Անիկա, երկար ու խորունկ հառաչանք մը հանեց, բուն կսկիծէն մատերը խածաւ, և ապա ձեռքերովը ծածկեց իր ցաւատանջ դէմքը:

Երբ որ անընդհատ քանի մը վայրկեան երկարածդուող հազը վերջացաւ, Սանդուխտի վրայ այլայլութիւն մը եկաւ: Անոր աչքերը դարձան, և անորոշ արտայայտութեամբ բան մը փնտռեցին սենեակին մէջ: Միևնոյն ժամանակ, անոր թոյլ ձայնը լսուեցաւ: Անիկա ինքնիրեն կը խօսէր, և խորհրդաւոր բառեր մը կ'արտասանէր:

Նահապետ, անոր ըսածներէն բան մը չկրցաւ հասկնալ:

— Ի՞նչ, Սանդուխտ, հարցուց անիկա ահով պաշարուած:

Սանդուխտ կը շարունակէր խօսիլը: Իր հարցումը կրկնեց հայրը.

— Բայց ի՞նչ կ'ըսես, զաւակս:

— Ո՞ւր է:

— Ո՞վ:

— Անիկա:

— Անիկա՞:

— Այո՛:

— Անիկա ո՞վ է:

— Հրաչեան:

— Հրաչեա՞ն:

— Սակայն, մայրիկս ու եղբայրս ալ չեկան մէջ տեղը:

— Սանդուխտ...:

— Ո՞ւր են անոնք:

— Մի՞թէ չես գիտեր, թէ ուր են...:

— Ինչո՞ւ մօտս չեն գար: Կ'ուզեմ, հիմա, բռնորն ալ տեսնել:

— Աղջի՛կս, աղջի՛կս... կրկնեց նուազաձայն վշտաշարձար ու սոսկահար հայրը, ինքզինքէն ելաւ բոլորովին, և խելագարի պէս դուրս վազեց սենեակէն:

Ի.

ՏԻՐՈՒՀԻՆ ԵՒ ԱՂԱՌԻՆԸ

ՍԱԿԱՅՆ, հիւանդը մինակ չի մնաց: Տիկին Բարեգութեան ներս մտաւ, և տեսնելով Սանդուխտը, որ աչքերը բաց, կը շարժի, մօտեցաւ անոր, արագ քայլերով: Անիկա թաշկինակով մը սրբեց հիւանդին քրտնաթոր քունքերը, և գուրգուրալից սիրով մը, հարցուց անոր.

— Ինչո՞ւ արթուն ես, Սանդուխտ: Անհանգստութիւն մը ունիս:

— Այս պահուս, կուրծքիս մէջ, սաստիկ ցաւ մը կ'զգամ:

— Ինչէ՞ն յառաջացաւ ատիկա, սիրելիս:

— Կը յիշեմ թէ քիչ մը առաջ յուզուած էի:

— Պատճա՛ռը :

— Իսկապէս յուզուելու պատճառ մը չի կար :
Հօրս հետ կը խօսակցէի : Եւ ահա, նախ յուզում,
ապա տաքութիւն եկաւ վրաս, ու ինչպէս որ եր-
բեմն կը պատահի, ինքզինքս կորսնցուցի :

— Դեռ տաքութիւն ունի՞ս արդեօք : Զերմա-
չափով հասկնանք անմիջապէս :

— Հարկ չկայ : Հիմա լաւ կը զգամ ինքզինքս :
Միայն կ'ուզեմ քիչ մը նստիլ : Կը խնդրեմ ուրեմն,
օգնէ ինծի, տիկին, որ ելլեմ :

Տիկին Բարեգութեան զայն նպտեցուց անկողնին
մէջ :

Սանդուխտ, երախտագիտական ջերմ նայ-
ուածք մը ուղղեց տիկինին, և յարեց .

— Բայց ո՛րքան, ո՛րքան բարի ես դուն, տի-
կին : Ու ես, ամէն անգամ, կը շուարիմ, թէ ինչ-
պէս յայտնեմ քեզ իմ շնորհակալութիւնս ու երախ-
տագիտութիւնս :

— Ինծի բնաւ շնորհակալ մի ըլլար, որով-
հետեւ, ճշմարտապէս, ատոր արժանի չեմ : Եւ յետոյ
ես երախտապարտ եմ քեզ, որ քու այդ վիճակովդ
զիս բժշկեցիր անբուժելի ու անտանելի հիւանդու-
թենէ մը :

— Դուն ինծի շատ բարիք ըրած ես : Ի՞նչպէս
կընամ երախտապարտ չըլլալ, որ գիշեր ցորեկ,
քունդ ու հանգիստդ թողած, կուգաս միշտ զիս
խնամելու, հանգստացնելու, և սփոփելու :

— Ինքզինքս երջանիկ պիտի համարէի, եթէ
իրօք կարենայի քու նեղութիւններդ ու ցաւերդ
փարատել, և քեզ միշտ հանգիստ պահել ու մխի-
թարել :

— Ամէն պարագայի մէջ, ինձ համար, անհու-
նապէս թանկ կ'արժէ քու ցոյց տուած սրտազին
զգացումներդ ու գուրգուրանքներդ :

— Բայց ատոնք չա՛տ ուշը մնացած զգացում-
ներ են, և ոեւէ արժէք չունին : Աւելի արգար զնա-
հատում մը ըրած պիտի ըլլայիր, եթէ, փոխանակ
շնորհակալութիւն յայտնելու, պախարակէիր ու
ղատապարտէիր իմ ունեցած ընթացքս, և զիս կո-
չէիր անզգայ, չարասիրտ ու անխիղճ կին :

— Դեռ մինչև ե՞րբ պիտի յիշես անցած բանե-
րը, ու անոնցմով դուն քեզ մեղադրես, ու տանջես :

— Երբէք չեմ կրնար մոռնալ քեզի ըրած չա-
րիքներս : Իսկ դուն, հրեշտականման աղջիկ, ո՛չ
միայն չէիր բողոքեր քեզի ըրած անգթութիւննե-
րուս դէմ, այլ նաեւ, միշտ լուռ ու հնազանդ, ինք-
զինքդ կը զոհէիր :

— Պարտականութիւնս էր համբերութեամբ
կատարել հրամաններդ : Միթէ ուրիշ կերպ կըր-
նայի՞ վարուիլ, երբ կը տեսնէի մանաւանդ, որ
անկարելիութեան պարագաներուն խօսք մը ընելս
կամ կանգ առնելս, քեզի մեծ տհաճութիւն կը
պատճառէր :

— Աւաղ . . . :

— Ու կը խոստովանիմ, թէ երբեմն քեզմէ
տրտնջացեր ու դժգոհեր եմ ինքներեմս : Կը յուսամ,
թէ ինծի կը ներես, այնպէս չէ՞, սիրելի տիկին :

— Երկնային անմեղ արարած, պէտք է որ դո՛ւն
ներես ինծի :

Սանդուխտ բռնեց տիկնոջ ձեռքը, և իր վճիտ
նայուածքը անոր աչքերուն մէջ կեդրոնացնելով,
ջերմազին շեշտով մը յայտնեց .

— Հաւատա՛, բարի տիկին, թէ լեզուովս սիրտըս է որ կը խօսի անկեղծօրէն: Ինքզինքս երախտապարտ կ'զգամ դէպի քեզ:

Տիրուհին, փաղաքուշ ձեռնաշարժումով մը, սկսաւ Սանդուխտի մաղերը շոյել:

Կարճ լուծենէ մը ետք, Սանդուխտ, շուրջը նայեցաւ, և հայրը փնտռեց:

— Դուրսը տեսայ զինքը, պատասխանեց տիկինը: Հիմա կուգայ:

— Ո՛րքան մտաւորանջ եմ, այդ հէք ծերունիի մասին:

— Ամենեկն բանի մը համար մի մտաւորանջուի: Ինքզինքդ հանգիստ պահէ: Վստահ եղիւր, թէ պիտի անցնին այս տխուր օրերը:

— Երանի թէ:

— Դեհ, ալ հերիք է, որքան խօսեցար: Հարկ է որ այլևս քնանաս: Շատ անգամ քեզի ըսած եմ, թէ դուն, ամէն բանէ աւելի, պէտք ունիս լիակատար հանգստութեան:

— Շատ աղէկ, տիկին:

— Ուրեմն, սպասէ որ դեղդ տամ, և այնպէս պառկիս:

Տիկինը, սրուակէ մը քանի մը կաթիլ լեցուց քիչ մը ջրի մէջ, և տուաւ Սանդուխտին, որ խմեց, և պառկեցաւ: Այնուհետեւ, տիկինը, վերմակը անոր վրայ քաշելով, ամէն կողմը ծածկեց, և քաղցրութեամբ պատուիրեց:

— Հիմա, աչքերդ դոցէ, և ջանա շուտ մը քնանալ: Երբ որ կուշտ մը քնանաս, բնականաբար, ատուռն ալ կ'արթննաս կազդուրուած ու լաւ տրամադրուած:

Եւ անիկա, կանգնած սպասեց, մինչև որ Սանդուխտ քնացաւ: Այն ատեն, ծունկի վրայ եկաւ հիւանդին քով, և սկսաւ ուշի ուշով դիտել զայն:

Գթութեան քոյր մը, որ ծանր հիւանդի մը խնամատարութիւնը ստանձնած է, հիացում պիտի զգար, եթէ տեսնէր, թէ ինչպէս Տիկին Բարեգութեան կը պահպանէր Սանդուխտը: Անիկա, իր անձնական յոգնութիւններուն ու հանգիստին չափազանց քիչ կարեւորութիւն կուտար: Միակ հոգը, մտածումն ու զբաղումը, հիւանդն էր: Բժշկի բացակայութեանը, բժշկական բոլոր հրահանգներուն դորձադրողը, և ամէն տեսակ խնամքներ տանողը, միշտ ան էր: Նահապետին պէս ան ալ, իր ընդհանուր տրամադրութեամբը, ենթակայ էր ազդուելու Սանդուխտի ցոյց տուած երևոյթներէն: Հետեւաբար, շատ անգամ, տխուր կ'ըլլար: Կը պատահէր նոյն իսկ երբեմն, որ զգացած վշտի ծանրութենէն, կը տկարանար: Սակայն, իր տկարութիւնը առ ոչինչ դրելով, կը հետեւէր իր պարտականութեանը:

Տիկինը, տակաւին ծունկի վրայ կը մնար, տրտմառիթ մտածումներու մէջ խորասուզուած, երբ հիւանդը, խռկում մը, ու թեթեւ խփուկ մը ունեցաւ, առանց երկարօրէն հազալու, և ապա հառաչեց: Այդ հառաչանքը, մեծ սրտայուզում պատճառեց տիկինը: Եւ անիկա, կանգնելով, ըսկսաւ ձեռքերը տենդադին ճմռել: Ապա, խորին թախիծով գլուխն օրօրեց, ու ինքն ալ, անդուսպ հառաչանք մը քաշեց, և ըսաւ, հազիւ լսելի ձայնով մը:

— Հէք աղջնակ, արդեօք ե՛րբ պիտի ազատիս

ցաւէտ : Ե՞րբ քու առողջութեամբդ ամենուս տըրտմութիւնը հրճուանքի ու լացը ժպիտի վերածես : Ինչո՞ւ լաւ օրերը կը յապաղին , ու յոռետես մտածումները , թունաւոր իժերու պէս , մեզ կը շրջապատեն : Շատ բան պիտի տայի հիւանդութեանդ շնորհիւ փրկուած կեանքէս , քու կեանքդ քեզ վերադարձնելու համար :

Անիկա , ինք իր վրայ կշտամբական խիստ նայուածք մը ձգեց , ու աւելի դառնացած , և վերաւորուած հոգիով մը , յարեց .

— Ինծի պէս անգութ դահիճի մը , որ իր հրէշային քմահաճոյքներու կացիւնին տակ գետին տապալած է այս հրեշտակային արարածը , դեռ շատ քիչ են տրուած խղճի տանջանքները : Ես աւելի ծանր պատիժներու արժանի եմ : Բայց արդեօք պիտի կրնամ տանիլ այս դատաւնջութեամբ կեանքս : Արդեօք պիտի ծագի՞ քաւութեան , ու ներման երանաւէտ օրը :

Սանդուխտի դէմքին վրայ , ուրախ ժպիտ մը նկարուեցաւ այդ միջոցին : Երեւի լաւ երազ մը կը տեսնէր : Տիկինը , այդ ժպիտը նկատելով , իր մըռռայլ ու սև մտածումներէն սթափեցաւ : Ապագան , այդ վայրկեանին , պայծառ գոյներով փայլեցաւ անոր առջև : Սիրտը թեթեցաւ , զգացումները քաղցրացան : Եւ անիկա , աւիւնոտ շէշտով մը , մըրմնջեց .

— Օհ , թող կեանքն ալ այդպէս ժպտի քեզ , ու բժշկութիւնդ արագանայ : Փրկուէ՛ դուն , մեծ դժբախտութիւններ , ու մեծ տառապանքներ կրած պաշտելի էակ , և իմ միակ երազս , ու նպատակս պիտի ըլլայ քեզ ամէն կերպով երջանկացնել :

Բայց այլևս չկրցաւ շարունակել իր մենախօսութիւնը , լռեց , և անհոգ երևոյթ մը առնելով , դարձաւ դէպի Նահապետը , որ այդ միջոցին ներս կը մտնէր սենեակէն :

ԻԱ.

ՏԵՐԱԶԳԱՆ ԲԱՐԵՐԱՐ

ԵՐԿՈՒ ամիս անցած էր այն օրէն ի վեր , երբ Սանդուխտ ինկած էր անկողին : Բժիշկ Որբերեան , Սանդուխտի հիւանդութեան ելքի մասին , միշտ տըխուր համոզման մը մէջ կը գտնուէր : Կը խորհէր , թէ անկարելի է փրկել զայն , անոր մէջը այնքան յառաջ գնացած թորախտի անողոր ճիրաններէն : Այդ մտածումն ունենալով հանդերձ , տուած նախորոշմանը համաձայն , անընդատ , ամենայն կանոնաւորութեամբ ու եռանդազին սիրով , կը կատարէր հիւանդին նկատմամբ ինքնաբերաբար ստանձնած իր պարտականութիւնը :

Անոր ցոյց տուած այդ կատարելապէս անձնուէր վարմունքին հանդէպ Սանդուխտ , Նահապետ և Տիկին Բարեղութեան , երթալով աւելի սաստիկ կը զգածուէին , և չէին գիտեր , թէ ինչպէս ընեն որ կարենան պարզել իրենց իրախտագիտական խորին և առատայորդ զգացումները : Բաւեր չէին գտներ , լիապէս արտայայտուելու համար : Զայն

բժիշկէ մը, և ճշմարիտ բարեկամէ մը աւելի սքանչելի յատկութիւններով օժտուած հաղուադիւտ անձնաւորութիւն մը կը ճանչնային: Պաշտելու աստիճան կը յարգէին ու կը սիրէին զայն: Ու, եթէ տանը մէջ մէկը կար, որ դէպի բժիշկը ոչ միայն համակրանք չունէր, այլ նաեւ բուն հակակրութիւն կը զգար, այն ալ Պարոն Բարեգութեանն էր: Այս անձին ապառաժէ սիրտը, ոչ մէկ ազդեցութիւն ու փոփոխութիւն չէր կրած տեղի ունեցած ցաւալի դէպքէն: Անիկա, ամէն անգամ, որ բժիշկը կը տեսնէր, իրեն կը թուէր, թէ իր դէին ու զրոյին կը հանդիպէր: Իրաւ է, թէ անոր այցելութիւնները ձրի էին, բայց կային հիւանդին համար անկէ յանձնարարուած դեղերու ու դարմաններու տեսական ծախքերը:

Բայց, Պարոն Բարեգութեան, աւելի մեծ ոխ մը ու ատելութիւն մը կը տածէր դէպի Սանդուխտն ու Նահապետը: Անոնք, իրեն համար, այլևս բոլորովին աւելորդ ու վնասակար գոյութիւն մըն էին, քանի որ անոնց տեղն արդէն վարձած էր ծառայ մը ու աղախին մը: Գաղթականները անորոշ ժամանակով մը պահել ստիպուելու զաղափարը մանաւանդ, զայն երբեմն մինչև կատաղութեան աստիճանները կը հասցնէր:

— Ո՞ր չար բախտն ու սատանան դէմս հանեցին այդ զոռելի արարածները, կը մտածէր անիկա, ակոսները կը ճտեցնելով: Ատոնց երեսէն քաշած վնասներս այլևս սոսկալի են: Առաջները կը կարծէի, թէ չուտով կ'առողջանայ ու ոտքի կ'ելլէ այդ թշուառական հիւանդը, և ինք ու հայրը, կը սկսին դարձեալ ծառայել առաջուան պէս: Յու-

սախար եղայ: Ուղղակի տունս կործանեցին ասոնք: Իրենք ալ կործանուին ու լմնան: Ես կեանքիս մէջ ասանկ անտանելի փորձանքի մը չէի հանդիպած: Ահաւոր չարիք մը ու պատուհաս մը եղան անոնք իմ գլխուս: Աւելի զարհուրելին այն է, որ ասոնք չեմ կրնար բռնել ու տնէս դուրս նետել, վասնզի նախ կ'իմա չի թողուր, յետոյ հասարակութեան մէջ հանած բարերարի համբաւ կը կորսուի, և ես դէշ մարդ կը ճանչցուիմ:

Կը մտածէր, կը մտածէր, ու չէր գիտեր, թէ ինչպէս, և երբ պիտի կարենայ ազատիլ զինքը անողորմաբար ճնշող ու կաշկանդող կապանքէն: Անոր այնպէս կը թուէր, որ եթէ այդ տանջալի քաշքշուքը դեռ երկար տեւէր, ինքը չպիտի կրնար դիմանալ, և կրած ցաւէն ու յուսահատութենէն պիտի հիւծէր, հատնէր ու մեռնէր:

— Օհ, միթէ լաւ չէ՞ որ մեռնիմ, անիկա կը բացազանչէր ինքնիրեն, քան թէ այսպէս ամէն վայրկեան ահուելի տանջանքներու ենթարկուիմ, ու հոգի քաղեմ:

Անիկա, իր մահացու վիշտը, բնականաբար, չէր համարձակեր հաղորդել ուրիշ մէկուն: Նոյն իսկ իր կնոջմէն կը քաշուէր, թէ և անիկա հիմա ջղային տկարութիւն ու տաղնապներ չունէր, և իրեն ուրիշներէն չէր պատճառեր այդ կողմէ այլևս: Պարոն Բարեգութեան չէր կրնար իր կնոջ այդ մասին բան մը յայտնել, որովհետեւ Տիկին Բարեգութեան սկիզբէն որոշած էր որ հիւանդն ու անոր հայրը պահեն, և անոնց հարկ եղած խնամքն ու պաշտպանութիւնը չի խնային: Այսպէս, ուրեմն, Պարոն Բարեգութեան, հարկադրուած ըլլալով ամենուն

առջև լուել, միմիայն առանձնութեանը կրնար իր բուռն վիշտն ու տրտմութիւնը դուրս պոռթկալ ազատօրէն, և թշուառ գլուխը ողբալ ու կոծել: Արդարեւ, չատ խղճալի էր ան: Եւ անոր խեղճանալը, ընկճուած, տխուր ու մեղամաղձոտ մարդ մը դառնալը, տակաւ սկսած էր ամենուն ուշադրութիւնը գրաւել: Տիկին Բարեգութեան, իր ամուսնոյն այդ սրտմաշուքներուն բնաւ կարեւորութիւն չէր ընծայեր, գիտնալով անոնց արժէքն ու նշանակութիւնը: Իսկ ուրիշներ Պարոն Բարեգութեանի ցուցադրած երևոյթին տարբեր բացատրութիւն մը կուտային: Անոնք, կ'ըսէին, թէ այդ բարերարը, իր պաշտպանեալին ցաւալի վիճակէն այնքան շատ ազդուած է, որ վշտի զգացումները ալ չի կրնար զսպել: Այո, անիկա իր զգացումները չէր կրնար սանձահարել այլևս, և ճիշդ ատոր համար էր, որ ամէն օր ու ամէն ժամ իր մարմնոյն մասերը կըսմթտելով, մոլեղնօրէն կը հարցնէր ինքնիրեն, թէ.

— Ե՞րբ, ե՞րբ վերջապէս հոգին պիտի փչէ, այդ նզովից արմատը, որպէսզի ես հոգի առնեմ, ու ինքզինքս գտնեմ քիչ մը:

Բայց ի դուր եղկելի բարերարը այդքան յառաջ կ'երթար իր անզուսպ զգացումներուն ու անհամբերութեանը մէջ: Եթէ, մոլութեամբ խաւարած աչքերը պահ մը բանալ ջանար, պիտի տեսնէր իրերու յաջող ընթացքը, և գոհ պիտի ըլլար, քանի որ արդէն բարերեալը զգալի արագութեամբ մը կը դուրսէր գէպի գերեզման:

Ստուգիւ, Սանդուխտի կուրծքը, հիմա բոլորովին ներս չոքած, և վիղը բարակցած ու երկնցած էր: Դուրս ցցուած ուտերը, տեսնողին աչքերը կը

ծակէին: Մարդ անոր թևերն ու մատները բռնած ատեն կը սոսկար, որ մի գուցէ անոնք իրենց յօդերէն փրթէին: Իսկ անոր երբեմնի չքնաղ դէմքը, ո'րքան փոխուած էր: Խորն ինկած խոշոր սև աչքերուն մէջ այլևս ոչ մէկ կենդանի արտայայտութիւն: Քիթը, կղակը, ճակատը, այտոսկրները մէյ մէկ արտակարկառ մանրանկար ժայռիկներու կը նմանէին, որոնց ստորոտները, ամէն կողմ, խոռոչիկներ ու փոսիկներ փռուած էին: Շրթներուն գոյնը, կիրի նման սպիտակացած էր: Անոր դէմքը, իր ընդհանուր գծերով, մաշուած պատկերէ մը աւելի ստուերի մը երևոյթն ունէր: Մէկ խօսքով, Սանդուխտ, ամբողջ մարմնով մորթ ու ոսկոր մնացած էր: Ճշմարիտ կմախք մը: Եւ անոր կենդանի էակ մը ըլլալուն նշաններն ալ, երթալով, հետզհետէ կը նուազէին ու աննշմարելի կը դառնային:

ԻՅ.

Յ Ո Յ Ս Ը

ՅԱՆԿԱՐԾ, սակայն, օր մը, յոյժ նպաստաւոր երևոյթ մը յառաջ եկաւ հիւանդին վրայ: Անոր հիւծուած պատկերին ընդհանուր գծերը տարօրինակ բարեփոխութիւն մը կրեցին: Սանդուխտ, զինք ընդգրկող մահէն անջատուելով, հակեցաւ գէպի կեանք: Դէմքին վրայ, աչքերուն մէջ, արտակարգ շարժում մը, կենդանի արտայայտու-

Թիւն մը երեցաւ: Ու անիկա, ինքնագիտակից ու ինքնագոհ, ինքնօգնութեամբ ալ ելաւ, նստաւ իր անկողնին մէջ, և զինքը շրջապատողներուն դառնալով, ժպտաչուրթն աւետեց անոնց:

— Բայց ո՛րքան, ո՛րքան լաւ կը զգամ ինքզինքս այս օր: Ինծի կը թուի, թէ երկնային բարեաց ալիքներէն օրն հասած է այլևս:

Արդարեւ, անիկա, ինքզինք ո՛չ միայն լաւ, ու ժով ու հանգիստ կը զգար, այլ նաեւ քիչ, ուշ ուշ, և բոլորովին թեթեւ կերպով կը հազար: Պարզ հազ մը: Անիկա, հազած ժամանակը, չէր ցնցուեր, չէր նեղուեր, կուրծքի ցաւ չէր ունենար:

Զարմանալի երևոյթ: Արդեօք, բժիշկ Որբերեանի ունեցած անյոյս կարծիքը յեղաշրջման ենթարկուելով, անոր կողմէ եղած պատրական հաւաստումները մարմինն առած էին: Ճշմարիտ իրաւորութիւն մըն էր, թէ խարուսիկ տեսիլք: Բըժշկական և հիւանդապահական խիստ հոգածու, աշալուրջ խնամքներուն բարերար ազդեցութեան արդիւնքը, թէ բնութեան ցոյց տուած անբարոյնի մէկ քմահաճոյքը:

Սանդուխտի կրած այդ սքանչելի կերպարանափոխման վրայ, բժիշկ Որբերեան սկսաւ ուրիշ ժամանակներէ աւելի յաճախ երեւալ նոյն օրը, ու աւելի երկար մնալ անոր մօտ: Միայն թէ անիկա տարտամ ու վարանոտ դիրք մը ունէր, և որոշ պատասխան մը չէր տար իրեն ուղղուած ողևոր անվերջ հարցումներուն:

Ուրախ օրն արդէն իրիկուն եղած էր, և լոյսերը վառուած էին: Նահապետ, անկողնին մէջ նստած Սանդուխտին մօտեցած էր, աթոռով մը:

Անոնք, երկուքն ալ, ձեռք ձեռքի տուած, իրարու դէմք կը դիտէին այնպիսի անյազ ու կարօտագին նայուածքով մը, որ կը թուէր, թէ երկար տարիներէ ի վեր մէկգմէկէ հեռու ապրած էին, և նոր կը տեսնէին զիրար: Առտուընէ ի վեր, արդէն այնքան բաներ ըսած էին իրարու, որ հիմա այլևս լուռ կը մնային, և միայն իրենց նայուածքներով կը խօսակցէին: Անոնք իրենց ընելիքը որոշած ու վճռած էին արդէն: Քիչ ժամանակ ետքը, օդերը փոխուելուն, և Սանդուխտ բոլորովին ապաքինուելուն, ճամբայ պիտի իյնային դէպի հայրենիք: Տիկինը փափաքած էր, որ իր մօտ մնան դարձեալ, ի հարկէ ոչ թէ առջի պայմաններուն մէջ: Տիկինին համար, Սանդուխտ հարազատ քոյր մը, և Նահապետ հայր մըն էր այլևս: Անոնք, ոչ թէ աղախին ու ծառայ պիտի համարուէին, այլ նոյն ընտանիքին անդամները պիտի ըլլային: Սանդուխտի հետ տիկինն ալ, հաւասարապէս, պիտի զրադէր առաքեն զործերով: Ծանր աշխատանքները կատարել տալու համար, հարկ եղած ծամանակ, ծառայող կին մը պիտի կանչուէր: Իսկ վաճառատան մէջ Նահապետի ըրած զործերուն սահման մը պիտի նահապետի ըրած զործերուն ալ շատ չի յոգնէր ու չի նեղուէր, որպէսզի ալ շատ չի յոգնէր ու չի նեղուէր: Եւ հայր ու աղջիկ, որ հիմա մանուկանոց կատարեալ վստահութիւն, և համակրանք ու սէր գոյացուցած էին տիկինին վրայ, երբէք տարակոյտ մը ունեցած չէին, անոր ըրած այդ բոլոր առաջադրութիւններուն ու հաւաստումներուն նկատմամբ: Գիտէին արդէն, թէ Պարոն Բարեգութեան տիկինն կամքին հակառակ չէր կրնար վարուիլ, և անոր ազդեցութեանը ենթակայ էր միշտ: Սակայն,

անոնք, իրենց մտածումն ու ցանկութիւնը անկեղծօրէն պարզելով տիկինին, խնդրած էին անկէ, որ ղերենք ազատ թողու ճամբորդելու, երբ ի վիճակի ըլլան: Իսկ տիկինը, անոնց կամքն ու տենչանքը յարգելով, ի վերջոյ համաձայնած էր: Եւ, որպէս ղի, հանգիստ ճամբորդութիւն մը, և բարեկաջող հայրենիք վերադարձ մը ունենան անոնք, Տիկին Բարեգութեան յայտնած էր անոնց, թէ իր կողմէ զուժար մը պիտի տայ: Անիկա այդ զուժարը պիտի տար ո՛չ թէ իրը շնորհ, կամ օգնութիւն ու ողորմութիւն, այլ իրրեւ անոնց ճակտի ջրախնային արդար վաստակը: Ատիկա անոնց ըրած ծառայութեան անկապտելի իրաւունքն էր: Անոնց անտանելի տառապանքներուն ամենաչնչին մէկ փոխարինութիւնը: Այլապէս, հաւաստած էր տիկինը անոնց, ինքը անկարող պիտի ըլլայ հոգով ու սրտով հանգիստ ապրիլ:

Ահա այսպէս, հայր ու աղջիկ, դէմ առ դէմ նստած, անպատում ուրախութեան մը արտայայտութեամբը փայլուն աչքերնին իրարու յառած, պայծառ յոյսերով, և լաւատես ու բարեգուշակ մտածումներով առջուն, յոյժ մօտակայ խիստ ցանկալի ապագայի մը սրտատրոփ երազովը կ'օրօրուէին, երբ ճիշդ այդ պահուն, յանկարծ, Սանդուխտ, ղինք ճնշող նեղութիւն մը զգայ, և ուզեց պառկիլ:

— Ի՞նչ եղար, աղջիկս, զարմանք յայտնեց հայրը, և անոր օգնեց որ պառկի:

Բժիշկը ներս մտաւ: Անոր կը հետեւէին Բարեգութեան ամուսինները:

Բժիշկը դիմեց Սանդուխտին.

— Լաւ ես, չէ՞, աղջիկս:

— Մինչև հիմա շատ լաւ, իմ բարերար բժիշկս: Միայն թէ այս պահուն առաջուան պէս չեմ:

— Ի՞նչ կը զգաս:

— Կուրծքս կը նեղուի սաստիկ: Վրաս տարօրինակ տաղնապներ կուզան: Ծունչս դժուարաւ կը քաշեմ: Ինծի այնպէս կուգայ, թէ սենեակին մէջ օդ չկայ, ու չնահեղձ պիտի ըլլամ:

— Ինչեր կը խօսիս:

Եւ բժիշկը Սանդուխտի բազկերակը քննեց: Անոր յօնքերը պոստեցան, և դէմքը անբացատրելի արտայայտութիւն մը ստացաւ:

— Ի՞նչ ունի, հարցուց Նահապետ, անհանդարտ հետաքրքրութեամբ մը:

Առանց պատասխան մը տալու, բժիշկը, դողդղացող ձեռքերով, և սակայն ծայրայեղ ուշադրութեամբ, հիւանդին վրայ ընդհանուր զննութիւն մը կատարել սկսաւ: Ատիկա բոլորովին արտասովոր ու անսպասելի զննութիւն մըն էր: Միևնոյն միջոցին բժիշկին ունեցած ակնյայտի յուզումը, դէմքի մկանունքներուն խօլական պարը, և պահած լռութիւնը ուղղակի կասկածոտ տաղնապ մը կ'ազդէր դէմը գտնուողներուն:

— Ի՞նչ ունի, կրկնեց Նահապետ ահաղին յուզումով մը ետուն:

Տիկին Բարեգութեան ևս ձայնակցեցաւ Նահապետին:

Պատասխանը տակաւին ուշանալուն, Նահապետ աւելի մօտեցաւ բժիշկին: Ու այս անգամ, չունչը բռնած, անթարթ, պշուցեալ ու պակուց-

եալ նախաձեռն անոր յառած, չքացածի նման, մահու և կենաց խնդիր եղող դատական վճիռ մը լսելու պէս, խօսքի սպասեց: Եւ դարձեալ բան մը չի լսելուն, համբերութիւնը հատած, խելայեղ ձեռով մը, խլեց բժիշկին ձեռքը, և զայն ջղածգօրէն սեղմելով, իր հարցումը երեքնեց.

— Ի՞նչ ունի:

— Պիտի ըսեմ . . . :

— Բայց շուտ ըսէ, Աստուծոյ սիրոյն, շուտ ըսէ: Ի՞նչպէս է:

— Արդէն կ'երեւայ թէ, ինչպէս է . . . :

— Բժիշկ, դուն իմ հարցումիս ուղղակի չես պատասխաներ: Ըրած խօսքերդ զիս չեն գոհացներ: Որոշ կերպով ըսէ ինծի, թէ ի՞նչպէս է:

Բժիշկը գլուխը վար կախեց:

— Դուն լուռ ես նորէն, յարեց Նահապետ: Ինչո՞ւ: Այս օր աղջիկս լաւ էր: Հիմա, մէկէն ի մէկ, գէշութիւն մը եկաւ վրան: Այս գէշութիւնը, անսպասելի և ծանր է: Իսկ դուն, ամէն ժամանակէ աւելի, չիօթած ու անհանգիստ կերպով կը քննես զայն: Այս ամենէն ես բան մը չեմ հասկնար: Ու երբ որ քեզմէ տեղեկութիւն կ'ուզեմ, դուն քու գիտցածդ շիտակ յայտնել չես ուզեր: Ի՞նչ է ասոր պատճառը: Ինչո՞ւ այդպէս կ'ընես, աննմանօրէն բարեսիրտ ու պատուական մարդ, ըսէ ինծի, եթէ ոչ ես կը խենթեմ:

— Խօսեցէք, պարոն բժիշկ, աղաչեց Տիկին Բարեգութեան, խռոված սրտով:

— Բոլորովին աւելորդ է, որ այլեւայլ մեկնութիւններ կուտաք իմ լռութեանս . . . , խօսեցաւ վերջապէս բժիշկը, ճշմարտութիւնը յայտնելու

կամ ծածկելու մասին ատենէ մը ի վեր իր մէջ տեղի ունեցող կռիւէն ետք վճռական որոշման մը եկած: Ես պարզապէս զգացած ուրախութենէս մէկէն ի մէկ չի կրցայ խօսիլ . . . : Բայց հիմա կրնամ ըսել այլևս: Սանդուխտի այս անհանգստութիւնը բան մը չէ: Քիչ մը ետքը կ'անցնի բոլորովին . . . : Անիկա արդէն փրկուած է . . . :

— Երկի՞նք ու երկիր, պէ՞տք էր որ լռէիր ուրեմն, դուչեց Նահապետ, մեռելութենէ կենդանութեան եկող մարդու մը ձայնով, և կանգնած տեղը տատանեցաւ:

Ապա մատներովը չփեց իր աչքերը, որոնք գերերկրային երջանկութեան մը ճառագայթներովը կը փայլէին, և աւելցուց.

— Ճշմարիտ է, չէ՞ բժիշկ, որ աղջիկս արդէն փրկուած է:

— Դուն յոյս չունէի՞ր ուրեմն, նկատեց Սանդուխտ, որ ես վերջապէս օր մը պիտի ազատիմ այս ցաւերէս:

— Ե՞ս, աղջիկս, ե՞ս: Ի՞նչպէս չէ: Եթէ այդ յոյսը չունենայի, միթէ կրնայի՞ ապրիլ: Բայց ճիշդ է, որ երբեմն ալ յուսահատեր եմ: Վա՛յ ինծի պէս յուսահատ մարդուն:

Ծերունի հայրը, սակայն, հակառակ իր կամքին, տարապայման ու յամառ երկմտութենէ մը մղուած, բժիշկին ըրած խօսքերը չի կրցաւ ընդունիլ իրրեւ վերջնական, լիակատար և անստղծ պատասխան մը: Անստոյգ ու անվստահելի նախազգացումի մը բուռն հոսանքին առջև դառաւ ինքզինք: Եւ ահա, թէ ինչու անիկա, անդամ մը ևս դիմեց բժիշկին, և կամեցաւ վերահաստատել տալ

անոր իր ըսածը .

— Այլևս խարէական երազի մը խաղալիքը չե՞մ : Ինչ որ լսեցի , ճշմարիտ է , բարի բարեկամ :

— Անշուշտ . . . : Պէտք է միշտ ալ յոյսով ըլլալ : Յոյսը կեանք է . . . :

— Շիտակ է . յոյսը կեանք է : Ես այլևս հիմնապէս ու մշտնջենապէս կը յուսամ ու կը հաւատամ թէ աղջիկս փրկուած է , ու պիտի ապրի : Յոյսը , իմ մթազնած կեանքիս , արեւն է : Յոյսը , պապակէն չորցած հոգեւս , լոյս աղբիւրն է : Կեանքս , որ երբեմն վարդ մըն էր , և իր թերթիկները կորսնցնելով , փշոտ ցողուն մը մնացած էր , հիմա , աստուածատուր յոյսով վերստին կը ծլի , կը ծաղկի , և դեղ ու բոյր կը ստանայ : Յաւիտեան հեռու ինձմէ՛ այլևս կասկածն ու անյուսուլթիւնը : Անիծեալ ըլլամ , եթէ մէյ մըն ալ յուսահատիմ :

Նահապետ , իր աչքերն ու ձեռքերը դէպի վեր բարձրացուց , և , երջանկութենէն խենթեցողի մը երևոյթով , յարեց .

— Օրհնեա՛լ ըլլայ անունդ , բարեգութ թագաւոր : Բայց , արդեօք , ինծի պէս մեղաւորի մը բերնէն ելած օրհնութիւնը կ'ընդունի՞ս :

Ու խօսքն ուղղեց աղջկանը .

— Դո՛ւն բաց քու հրեշտակային անմեղ սիրտդ ու բերանդ , Սանդուխտ , դաւակս , և օրհնութիւններ խրկէ առ Աստուած , որ քեզ փրկեց :

Ապա դարձաւ դէպի բժիշկը .

— Աղջիկս ու ես , կեանքերնիս քեզի կը պարտինք , ազատարար բժիշկ : Ու վկայ է Աստուած , որ եթէ մինչև իսկ քեզի համար մեռնիմ , դարձեալ ամենաչնչին փոխարինութիւն մը ըրած չեմ ըլլար :

— Բարեկա՛մս . . . :

— Ոչ , զիս մի՛ արգիլեք խօսելու , ինծի մի՛ հրամայեք լռելու : Ես այլևս այսուհետեւ բացարձակօրէն պիտի խօսիմ ամէն տեղ , և պիտի պոռամ ամենուն առջև , թէ դուն սովորական մարդ մը չես : Դուն երկինքէն խրկուած բարի հոգի մըն ես , և հրաշքներ գործող առաքեալ մը , քանի որ մեզի պէս թշուառներու վրայ երկնային բարիք , փրկութիւն ու երջանկութիւն կը սփռես :

— Բայց , քու այդքան յուզուելուդ հետեանքը , ես աղէկ չեմ տեսներ :

— Օհ , ես յուզուած չեմ : Բան մը չունիմ : Միայն այնքան երջանիկ եմ , որ խօսիլ կ'ուզեմ : Ու քանի կը յիշեմ ըրած երկնատուր պատգամդ , այնքան աւելի երջանիկ կ'ըլլամ : Ինծի անանկ կուգայ թէ իմ կենդանի աչքերովս կը տեսնեմ ահա , որ աղջիկս , բոլորովին առողջացած , ոտքի կանգնիլ կը պատրաստուի : Դուն չես գիտեր , թէ ես որքան դողացեր , որքան հառաչեր , որքան լացեր ու որքան աղօթեր եմ աշխարհի վրայ մնացած այս մէկ հատիկ անդին , սուրբ ու մխիթարիչ դանձիս վրայ , որպէսզի ձեռքէս չելլէ : Հաւատա՛ , հաւատա՛ , բրժիշկ , որ ըրած խօսքերդ կեանքէս բիւրապատիկ անգամ աւելի կ'արթեն : Անոնցմով , արքայութիւնը կը բացուի առջևս : Աղջիկս , այս օր , իր անողորհ հիւանդութիւնը վրայէն ընդմիշտ թօթափած է : Աղջիկս փրկուած , ոտքի կ'ելլէ : Շուտ եկուր , աղջիկս , որ հայրենիք երթանք :

Այն ատեն , բժիշկը , ամենախորին արգահատանքով մը , շրջապատեց ինքզինքէն ելած ծերունին : Տիկինն ու պարոնն ալ մօտեցան անոր : Ու

երեքը միասին, աշխատեցան զայն հեռացնել հիւանդի սենեակէն, և հասցուցին մինչև դրան առջև: Սակայն, Նահապետ, չի նայելով որ ինքն իր վրայ ալիւս էր կրնար իշխել, անոյժ մարմինը ամբողջութեամբ կը դողդղար, և աչքերը կը մարմրէին, այնու ամենայնիւ, չէր ուզեր որ դուրս տանին զինքը:

— Թողէ՛ք զիս հոս: Ես բան մը չունիմ: Աղջկանս մօտ մնալ կ'ուզեմ: Կը վախեմ, որ եթէ անոր քովէն հեռանամ, գէշ կ'ըլլայ ան, ու կը կորսնցնեմ զայն: Թողէ՛ք զիս, մի՛ տանիք դուրս: Ահաւասիկ, ահաւասիկ, արդէն աղջիկս անկողնէն կ'ելլէ: Տեսէք, մահճակալէն վար իջաւ, ու կը քալէ:

Պարոն Բարեգութեան, գլուխն օրօրելով, մըթմրեաց:

— «Տէր, մի՛ դարձուցաներ զերեսս քո յինչն:»

Նահապետ, առանց ուէ բան լսելու, կը շարունակէր:

— Գիրկս եկուր, գիրկս, իմ քաղցրիկ զաւակս: Ալիւս հիմա երկուքս ալ թեւեր առնենք ու թռչինք դէպի հայրենիք: Այո՞, իմ պաշտելի հրեշտակս, Սանդուխտ, Սան...:

Անիկա «դուխտ»ը չի կրցաւ արտաբերել, և անզգայացած, դիակի մը պէս, ինկաւ վար, զինքը պահող ձեռքերուն մէջէն:

— Հայրի՛կ, հեծեծեց Սանդուխտ, պառկած տեղը թեւերն երկնցնելով դէպի իր հայրը, և սկսաւ հազալ:

— Հանգիստ պահէ դուն քեզ, գոչեց անմիջապէս բժիշկը, խօսքը Սանդուխտին ուղղելով: Պարզ ուշաթափում մըն է, ուրիշ ոչինչ:

Անիկա նշան մը ըրաւ Պարոն Բարեգութեանին, և երկուքը միասին, Նահապետը գետնէն քիչ վերցնելով, կերպով մը դուրս տարին: Իսկ Տիկին Բարեգութեան, մօտեցաւ Սանդուխտին, որ անհանդսութեամբ հարցուց իրեն:

— Ճշմարի՞տ է, տիկին, որ անիկա ուշաթափ եղած է, և ուրիշ բան մը չունի:

— Այո, սիրելիս, ու այս վայրկեանիս, բժիշկը զայն ուշքի կը բերէ:

— Իմ հէ՛ք սիրելի հայրս:

— Իր զգացած սաստիկ ուրախութենէն եղաւ ատիկա:

— Տայ Աստուած, սակայն, որ այդ ուրախութիւնը արամուծեան չի փոխուի...:

— Ի՞նչ կ'ըսես, Սանդուխտ:

— Այն կ'ըսեմ որ...:

Խօսքը չի լրացուց, որովհետեւ բժիշկին ներս դալը տեսաւ: Եւ հարցական նայուածքով մը, անկէ տեղեկութիւն սպասեց հօրը մասին:

— Օ՞, անիկա արդէն ինքզինքին եկած է, ըսաւ բժիշկը, միամիտցնող շեշտով մը: Միայն թէ ես պատուիրեցի, որ քիչ մը հանգստանայ դուրսը:

— Ուրեմն հիմա, անմիջապէս, գալու չէ՞:

— Ի՞նչ պիտի ընես:

— Պէտք է որ տեսնեմ զինքը: Երբէք այսպէս զգացած չէի ինքզինքս...: Ահ, իմ բարի բժիշկս, քիչ մը առաջ ի՛նչ աղուոր յոյսեր տուիր...:

Եւ պահիկ մը լուռ մնալէ ետք, անիկա բռնեց բժիշկ Որբերեանի ձեռքը, տարաւ, դրաւ իր կուրծքին վրայ, և ջղաձգական անզօր կծկումով մը սեղմելով, յարեց:

— Օգնէ՛ ինծի...:

— Ի՞նչ կ'ըլլաս, աղջիկս...:

— Ձեմ գիտեր...:

— Քաջ եղիր...:

— Բժիշկ, կը մեռնիմ: Հա՛յրս կ'ուզեմ:

— Ի՞նչ կ'ըսէ ասիկա, շնչասպառ հարցուց բժիշկին Տիկին Բարեգութեան, ահաւոր զգացումներով լեցուած, և հակեցաւ դէպի Սանդուխտը:

Սակայն, անիկա, բժիշկին նշանակալից մէկ նայուածքէն ազդուած, ո՛չ միայն ուղղուեցաւ, և ետ ետ դնաց, այլ նաև սարսուեցաւ մինչև հոգուն խորը:

Բժիշկը, իր ձեռքը քաշեց հիւանդին կրծքէն, և անոր դէմը կանգնեցաւ, մնաց անշարժ:

Սանդուխտ, շուրջը դիտելով, ուղեց բան մը ըսել, բայց երկարատև հազ մը արդեւը եղաւ: Իսկ այդ հազին վրայ, անոր նայուածքը տարտամ, անորոշ, մոլորադին երևոյթ մը առաւ: Անիկա, խորհրդաւոր ձևով մը գլուխը շարժեց: Դէմքին վրայ թեթև ժպիտ մը երևցաւ: Ապա լսուեցան անոր ըրած ընդհատ, ընդհատ խօսքերը.

— Ո՛րքան սրտմաշուքներ...: Սակայն, վերջապէս, հասաւ ուրախ օրը...: Ահա՛, Հրաչեան կանգնեցաւ իր ինկած տեղէն...: Բնա՛ւ արեան հետք մը իր վրան...: Անիկա, հրեշտակի թևեր առաւ...: Բարձրացաւ օդին մէջ...: Եւ, այդ ի՛նչ արագութեամբ է, որ կը թռչի դէպի այս կողմը, հրճուալից նայուածքն ինծի ուղղած...: Անապարեցէք ուրեմն, ու զարդարեցէք զիս հարսանեկան ձերմակ զգեստներով, քօղով, ծաղիկներով...:

Տիկին Բարեգութեան, կանգնած տեղը կը դա-

լարուէր: Ձինքը խեղդող բուռն հեկեկանքները կուշկուտար:

Բժիշկը մըմնջեց տխրադին.

— Հանդիստ թողունք զինքը: Անիկա իր վախճանին մօտ է այլևս:

Եւ իր թևերը կուրծքին վրայ խաչաձև ծալած, հանդիսաւոր լուսթեամբ մը լսեց Սանդուխտը, որ կը շարայարէր.

— Բայց հայրիկ, մայրիկս ու եղբայրս ինչո՞ւ մեզ մինակ թողուցին...: Միթէ կարելի՞ է, որ անոնք այս երջանիկ վայրկեանին, մեր ունեցած ուրախութեանը չի մասնակցին...:

Ու խիստ տխուր կերպարանք մը ստացաւ անիկա: Ապա, ցաւադին շեշտով մը, աւելցուց.

— Աւաղ, աւաղ, իմ խեղճ մայրս ու եղբայրս...: Ո՛ր հրէշային ձեռքերը ձեզ այսպէս արիւններու մէջ պառկեցուցին, ու ձեր սուրբ մարմինները յօշոտեցին...: Հաղա՛ր երանի էր, որ ես իմ կեանքս տայի ձեզ համար, ու դուք այս մարտիրոսական վախճանը չունենայիք...:

Նոյն հետայն, անոր աչքերուն մէջ սարսափ մը նկարուեցաւ: Անիկա, թևերը բարձրացուց, ձեռները ջղային կծկումով մը դոցեց, և դողդողացող ձայնով մը ըսաւ.

— Ա՛յ ժամանակ չկայ կանգ առնելու, հայրիկ...: Հիմա կուգան այն հրէշները, որոնք մեր սիրելիները նահատակեցին...: Շո՛ւտ, դո՛ւրս վազենք ասկէ, փախչի՛նք...:

Հազիւ թէ Սանդուխտ այս խօսքերը լրացուց, երբ որ տիրող ընդհանուր խոր լուսթեան մէջ, տան դրան զանդակին հնչիւնը բարձրացաւ: Եւ, դուրսը,

ծերունի հայրիկին ներկայութեանը, որ երբ հայրենիք հասնին, այն ատեն միայն պսակուին:

Շատ ժամանակ չանցաւ, ու երջանիկ օր մըն ալ, երեք դաղթականները, պատրաստուեցան մեկնելու, և իրենց բոլոր ծանօթներուն ու բարեկամներուն հրաժեշտ տուին: Սխառ սրտառուչ եղան, մասնաւորապէս, Սանդուխտի վերջին տեսակցութիւնները իր դրացի ընկերուհիներուն, և Տիկին Բարեգութեանին ու բժիշկին հետ: Իսկ Նահապետ, իր արևոր, պատկառելի հասակովը խոնարհեցաւ, և բռնի կերպով բռնեց ու ջերմօրէն համբուրեց ձեռները բժիշկ Որբերեանի և Տիկին Բարեգութեանի, ի նշան խորին երախտագիտութեան:

Տիկինը, բնաւ կարեւորութիւն չընծայելով դաղթականներուն դրամ չտալու մասին Պարոն Բարեգութեանի կարգացած երկար խրատներուն ու ըրած կողկողագին աղաչանքներուն, առատաձեռնօրէն անոնց նուիրեց գումար մը: Մեծատուրեանները շատ դժուարութեամբ, ու ստիպման հարկի տակ ընդունեցին այդ նուէրը: Տիկին Բարեգութեան, անոնց այդ արդար իրաւունքը հատուցանելով միայն կրցաւ խղճի փոքրիկ հանգստութիւն մը գգալ:

Ու վերջապէս, Նահապետ և Սանդուխտ, Հրաչեային հետ, ճամբայ ինկան դէպի հայրենիք:

Գեղեցիկ օր մըն էր, որ անոնք թողին Թիֆլիսը: Սիրուն քաղաքին ջինջ հորիզոնին վրայ բարձրացող ջերմիկ արեգակ մը, իր ոսկեղոյ ճառագայթներով, զանոնք կը գգուէր: Մեղմիկ սիւք մը, անոնց խորշակահար և տառապակոծ ճակատները կը շոյէր հաճելիօրէն: Փողոցներուն եղերքները գրտ-

նուող ծառերէն, անոնց կառքին վրայ կը թափուէին բուրումնաւէտ ծաղիկներու թերթիկներ: Իսկ ճիւղէ ճիւղ ոստոստող թռչունները, իրենց սրտազրաւ երգերով, բարի ճանապարհ կը մաղթէին այդ երրեակ հայրենաբաղձ հոգիներուն:

Մեծատուրեանները, սակայն, պահ մը լուռ, իրարու երես նայեցան: Անոնք հառաչեցին: Յետոյ, գլուխնին ցնցելով, տրտում արտայայտութիւն մը ունեցան: Ինչո՞ւ, պայծառ ուրախութեան մը վայրկեանին, այս տխրութեան ամպը: Վասն զի, հայր ու աղջիկ, միաժամանակ յիշեցին, թէ ճիւղ տարի մը առաջ էր, որ զարնանային այդպէս չըբնաղ օր մը, վերաւոր ու ցաւալի զգացումներով լեցուած, և վշտագին ու յուսակտուր, կը դեգերէին այդ փողոցներուն մէջ...: Ապա, յաջորդաբար, անխղելի շղթայաւորումով մը, անոնց մտքերուն առջև պատկերացան նաև այդ օրէն ետք պատահած բոլոր անցադէպերը:

Այն ատեն, Նահապետ և Սանդուխտ Հրաչեային նայեցան: Յետոյ, արտասուեալոր աչքերնին երկինք բարձրացուցին: Եւ հուսկ ապա, անոնք, զիրենք մխիթարող բարի ուսուհայ եղբայրներուն ու քոյրերուն քաղցր յիշատակները սրտերուն խորը պահելով հանդերձ, մեծ սոսկումով մը ու խորշանքով, երեսնին դարձուցին դաղթի կեանքէն, որ իրենց համար եղած էր ուրիշ ճշմարիտ աղէտ մը:

Վ Ե Ր Ջ

Վ Ր Ի Պ Ա Կ

Էջ	Տող	Սեւ	Ուղիղ
7	18	ճանաչելիս	ճանաչելիս
72	31	—	չհշտով մը.—
86	7	կ'ընայ	կ'երևայ
96	24	տէրը	Տէրը
147	20	քաղցրատուէի	քաղցրատուէի
148	11	իսկ	իսկ
171	23	իրախտագիտական	երախտագիտական

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0345322

402

35243

402
801.

ՆՈՅՆ ՀԵՂԻՆԱԿԷՆ

ՎԵՀ. ՀԱՅՐԻԿԸ ԲԱԳՈՒ (Սպառած)

ՏԱՐԱԾՈՒԱԾ ԱԽՏԸ (Սպառած)

ԱՅՅ ՄԸ ԱՆԻ ՔԱՂԱՔԻՆ 25 ՍԷՆԹ

ԱՐԹՆՈՒԹԻՒՆ 50 ՍԷՆԹ

ԳԻՆ 25 ՍԷՆԹ